

ТЕОДОСИЙ АНАСТАСОВ ОПЪЛЧЕНЦИ

chitanka.info

ТАЛИСМАНЪТ НА РОТАТА

Градинарчето Петър Иванов боязливо пристъпи към комисията, която приемаше доброволците. По дрехите му личаха петна от калта на лехите, из които беше се провирало в зеленчуковата градина край река Теляжина. То беше избягало, без да се обади на газдата, старшия градинар.

Майор Миних, офицер в оставка, едър руснак с гъста къдрава брада и фуражка, чиято широка козирка хвърляше сянка върху цялото му лице, изведнъж сякаш отстрани строгите бръчки от лицето си и добродушна усмивка цъфна под мустаците му. Подпря лакти на масата. Няколко мига задържа поглед на дребното момче, готов да се разсмее:

— Я гледай ти, славни люде били това българците!...

И обърна глава към члена на комисията, българина доктор Константин Везенков:

— Та у вас и децата са тръгнали да се записват доброволци.

И отново измери с шеговит поглед момчето:

— Ами ще можеш ли да държиш пушката?

— Охо, и още как, ваше благородие — подвижна градинарчето със светнали от радост очи. В този миг то си спомни за възванието на героя българин на руска служба капитан Райчо Николов. Възванието беше разлепено от няколко дена по плоещките улици. Едно изречение от него, което беше запомнило наизуст, му дойде сега на ума. Издекламира го на един дъх: — „Ще се бием с поробителя. Не ще оставим веки звероподобните башибозуци да безчестят нашите сестри и майки, да убиват нашите бащи и братя и да горят нашите села и паланки...“

— Стига, стига — махна с ръка майорът, като продължаваше да се усмихва. — Гледай ти! Гледай ти, маладец! И ще ги мушкаш с щика си?

— И още как, ваше благородие.

И като извъртя страшно очите си, момчето направи движение с ръце, като че мушка някого в корема.

Майор Миних не можа повече да сдържи смеха си.

— Ха, ха, хааа — разсмя се той. — Няма какво да се каже повече — готов войник... Ха, ха, хаааа... На колко си години?

— Шестнайсет.

Като се опита да заглуши гърлестия си смях, майор Миних погледна доктора и поклати глава. Явно беше неговото мнение, че не трябва да се приема такъв дребен, а отгоре на това и малолетен доброволец. Но доктор Везенков не мислеше като него. Нали те вече бяха приели в опълчението неколцина такива младежи.

— Годно е момчето, господин майор — изказа доктор Везенков мнението си гласно. — Да не би старците да тръгнат да стават войници. Ще го запишем в трета дружина. При мене ще бъде.

— Добре — отсече с ръка руснакът след кратко двоумение, — нека така да бъде. Може да си прав. Познавам българците, герои са. Такива младоци като него имаше и лани в Сръбско-турската война. Нали командувах българска дружина в сражението при Гредетин. Хайде ела по-близо! — кимна с глава Миних на момчето.

Написа с тебешир на гърба му цифрата 3.

— Сега, малчик, бягай в трета дружина. Но знай, че службата при подполковник Калитин не е шега.

Петър Иванов се опита да сграбчи ръката на майора и с благодарност да допре устни до нея, но руснакът го отстрани строго:

— Хайде в дружината, вече си опълченец! Аз не съм поп, та да ми целуваш ръка.

И повика следващия доброволец... Нямаше време за губене. В Плоещ беше последният сборен пункт на доброволци за Българското опълчение. Трябваше на бърза ръка да се научат да въртят пушката и да стрелят.

Заредиха се дни на усилено военно обучение. А прилежни и внимателни в изучаване на най-необходимите войнишки правила се показаха тия прокудени от отечеството си български синове, които бяха се настанили из румънските селища като занаятчии или прости работници или скитаха от град на град като хъшове с надеждата, че

скоро ще грабнат пушките и ще се втурнат да освобождават родината си. Сега те маршируваха с тежките белгийски шаспо из Плоещкото поле, мушкаха с тесаците си сламените чучела, на които бяха поставили фес, стреляха по мишените и вечер се прибираха капнали от умора във войнишките палатки. Но никой не се оплакваше нито от тежките торби, чиито ремъци се връзваха в рамената им, нито от умората.

Не оставаше назад от по-старите си другари и градинарчето Петър Иванов. В ротата го наричаха Малчика, както го прекороса майор Миних. Петър беше родом от разградското село Ташчикьой, сгушено в гористите дипли на Тузлука, край горното течение на река Бели Лом. Главното препитание на семейството му беше от зеленчуковата градина под каменистия бряг. Но един ден беят отби вадата за своите воденици и градинарството в селото пропадна. Мнозина от мъжете отидоха да търсят поминък във Влашко. Натам замина и Петърчо с баща си. Но наскоро бащата се поболя и умря. Тогава момчето остана само да се скита из чуждата земя и да гази из калните лехи на обширните бахчи. Когато руските войски преминаха във Влашко и българските емигранти тръгнаха да се записват доброволци, той нарама един ден торбичката си, приши в колана на кръста си припечелените десетина леи и замина пеш за Плоещ. Така се озова в лагера на опълчението. Радостта му нямаше край, когато нарама тежката шаспо и започна да се упражнява да стреля с нея. Нека му мисли сега проклетият бей.

В края на май Българското опълчение беше готово да потегли към Дунав. Опълченците стегнаха коланите със сумките върху тъмозелените си мундири с широка отворена яка, нарамиха сгънатите шинели, наместиха до тях торбите, на които висяха котелките за храна и матерките, дигнаха на рамо тежките шаспо и тръгнаха на поход.

Дълги, безкрайни се видяха на Петър равнините на Влашко, потънали във високи жита и ечемици. Прашните пътища се губеха из ниските голи и безводни възвишения. Над тях трептеше лятната мараня. Слънцето жареше. И никакви гори или прохладни долове не срещаша войнишките колони по пътя си.

Още от първия ден някои от опълченците, ненавикнали да се движат в строй при такава горещина с дебелите шаячни българки,

започнаха да падат и да изостават от редиците. Но когато дружините се спираха вечер за нощуване, те отново достигаха частите си.

До малкото градче Рошиор де Веде опълченците вървяха в посока на запад. Оттук се спуснаха на юг, към Дунав. Дванадесетият руски корпус беше вече минал по тия места преди тях и стъпките на няколкото десетки хиляди войнишки ботуши, коне и тежки обозни каруци бяха обърнали пътя на една широка река от прах, чиито вълни заливаха на гъсти полупрозрачни облаци хора и животни.

Когато опълченците приближиха село Богдана, чуха се топовни гърмежи. Руските войски вече минаваха Дунав. Сърцата на опълченците затупкаха радостно. Идваше дългоочакваният час — да стъпят на родна земя, да полетят срещу омразния поробител.

Но командуването не бързаше — последва заповед опълченците да се разположат при село Богдана на бивак.

Разпънаха палатките. Обозите и кухните се настаниха до крайните къщи, по-близо до кладенците. Задимяха огнищата. Висок войнишки говор и песни оглушиха полето. Шумът преля над плетищата и сламените покриви на къщите и смути тишината на омърлушеното село. Отначало селяните се прибраха из къщите, но скоро се пристрашиха и наизлязоха по улиците. Опълченците плъзнаха из селото за вода.

Бобцов, ординарецът на щабскапитан Усов, командирът на ротата, в която служеше Малчика, наблюдаваше един едър червеноперест петел, който канеше наобиколилите го кокошки с трохички.

„Ех, че прекрасна кокоша чорбичка би си хапнал негово благородие — помисли си ординарецът за своя ротен командир. — Петнадесет дена стават, откак сме тръгнали от Плоещ, а командирът не е вкусвал чорбичка. Гозбите на «Александровската кухня» само оцапваха хубавите му мустаци.“

„Александровска кухня“ руските войници наричаха войнишката кухня. Бобцов наблюдаваше петела, мислеше си как ще се зарадва командирът му, като го изненада с кокоша чорбичка. Ръката му набра сребърните копейки, които звънтяха в джоба на измачканите му летни панталони. Той се запъти към селянина, който наблизо, в двора си, се пазареше с няколко опълченци за една манерка ракия.

— Хей, слушай ти — му викна Бобцов, — колко ще искаш за тоя петел?

Селянинът не знаеше руски, но по ръката на войника, която сочеше петела, разбра за какво става дума.

Той цъкна с уста отрицателно:

— Не ми е за даване. Кой ще ми води кокошките?

Малчика се случи наблизко. Той беше се сприятелил с едрият и добродушен руснак Бобцов. Заговори по влашки на селянина. Но селянинът беше непреклонен. Не му беше за продаване петелът.

При това свечеряваше се и Бобцов се прибра сърдит в ротата. Малчика се опита да го успокои, но руснакът махна с глава и легна на сламата до ротната багажна каруца. Така и заспа...

Рано сутринта, когато от изток небето почна да побледнява и звездите взеха да гаснат, Бобцов скочи от сламата като ужилен, събуден от кукуригане на петел. Гласът беше силен, гърлест, сякаш петелът беше кацнал на рамото му. Бобцов потърка очите си с пръсти. Не, не сънуваше. Петелът, хубавият едър петел със златистите пера и големия месест гребен, беше кацнал на каруцата и кукуригаше.

— Ишууу... — извика му той и замахна с ръка да го пропъди.

Петелът се опита да хвъркне, но се замота във връвта, с която беше вързан, и падна в каруцата.

В това време тръбачите дадоха сигнал за ставане. Бивакът изведнъж се раздвижи. Гласове огласиха полето. Опълченците започнаха да събират палатките. При походните готварници дрънкаха припряно баки. Войнишката чорба беше готова. Обозните запрягаха каруците. Злонравни коне цвилеха и се мъчеха да изплюят юздите, които стягаха устата им. Със сърдити викове войниците се силеха да ги обуздаят. Шум, видове ругатни, конско цвилене, звън на металически съдове се смесиха в надпревара. Невъобразим шум и гласове заляха лагера. Команди забързаха към кладенците. Бъчонки затрополяха след тях. Кучета залаяха от дворищата. Селяните занадничаха над плетищата.

Бобцов се беше изправил пред каруцата, в която петелът пляскаше с криле и се мъчеше да се освободи от връвта. Ординарецът се двоумеше какво решение да вземе: да отвърже ли петела и да го пусне на свобода, или да го грабне и да го занесе на стопанина му. В

това време дотича запъхтян Малчика. Като видя събраните сърдито вежди на руснака, той извика:

— Братушка, не се сърди, аз донесох снощи петела...

— Скоро го махай! Занеси го на стопанина му.

— Но аз, аааз — заекна Малчика, — аз го ку-у-пих. Платих му го. Не струва и двадесет бани, а пък аз... аз му платих цял лей... хем сребърен... Ей богу, дадох му го...

Бобцов смекчи бръчките на челото си. Постави ръка на рамото на дребничкия опълченец:

— Е, като си го купил, какво да го правим сега? Ако беше снощи, досега щях да го сготвя, а пък то... Няма да го мъкнем със себе си я...

И се почеса по тила:

— Пък и да ти кажа... Снощи, като си лягах, размислих се. Прав е селянинът, такова хубаво животно не е за клане...

Очите на Малчика светнаха.

— А че пък не го коли, запази го. Ще го водим със себе си... Талисман ще ни бъде...

— Какво? Какво? — сви очи руснакът. Той не беше чувал такава дума. — Какво е това талисман?

— Късмет, щастие — поясни Малчика. — Такова нещо санким... слушай. Когато работех из градините по река Теляжина, беше ми дошло едно котенце. И аз не зная откъде беше дошло. Едно такова... хубаво, пухкаво, като зайче... Прибрах го на козиняка, на одъра, където спях. И да ти кажа ли, донесе ми щастие... Истински талисман, ти казвам... Изгони от колибата мишките...

— Мишки ли? — разтърси рамена с отвращение Бобцов. — Скверна гад!

— И още каква!

— Да пази бог!

— Та те такова нещо ще ни бъде тоя петлю — окуражи се Малчика. — Талисман. Ще ни пази от беди...

— Добре, добре — усмихна се добродушно руснакът, който като всеки простичък човек вярваше в чудеса и се опита да помилва петела по лъскавата перушина, — да видим само какво ще каже командирът.

Като усети ръката върху си, петелът сви страхливо гръб, а после изведнъж се напери.

Бобцов се разсмя:

— Я го гледай ти него. И готов да се бие. Маладец!

Малко след това ротният командир, щабскапитан Усов, като обикаляше ротата си, преди да тръгнат на поход, ахна от учудване, щом видя петела, кацнал върху багажа в каруцата.

— Аха, петел?... Какво е това от тебе, Бобцов — смръщи вежди той, — да не си станал кокошкар?

— Аз... аз... съвсем не, ваше благородие — забърка се ординарецът.

— Какво? Да не би самичък да е кацнал в каруцата? Ще играе май пръчката!

— Той, Малчика, ваше благородие, той го купил... — развърза езика си Бобцов. — За един сребърен лей го купил. Да стои, каже, на каруцата... Талисман ще ни бъде... Тая дума не я разбирам съвсем, ама се съгласих...

— Добре, добре — свърна командирът към опълченците, които вече слагаха походните торби по гърбовете си. — Ще проверя после тази работа.

Така талисманът остана да се люлее гордо на каруцата. Той стана любимец на ротата. Щом спираше колоната на почивка, опълченците бързаха да му донесат в калпаците си натрошен хляб. Петелът вече не се плашеше, кълвеше трохите и юнашки кукуригаше...

Последният поход на Българското опълчение из влашките равнини беше от село Богдана до дунавското пристанище Зимнич. При село Пятра замръкнаха. Оттук до Дунав вървяха през нощта. На сутринта се разположиха на бивак край залива при градеца Зимнич. Прекрасната гледка на освобождения вече Свищов, кацнал живописно на няколко хълма, мамеше очите на опълченците като някакъв блян. Белите му къщи, потънали в меката зеленина на овощни градини, блестяха на утринното слънце. Над хълмовете в далечината плуваха бели облачета, като ладии с надути от попътен вятър платна.

Опълченците се нахвърляха в реката да се къпят. За талисмана, който беше се обърнал на някакво бяло кълбо от тежкия прах из пътя, се погрижи Малчика. Когато той го занесе окъпан на каруцата, клетото животно стоя дълго време омърлушено. Но слънцето изсуши

златистата му перушина и то се оживи. Плесна с крила и така гръмогласно изкукурига, че опълченците наоколо се разсмяха.

— Щом талисманът пропя бодро — забеляза някой насмешливо, — отгук нататък ни чака само хубаво.

И очите им жадно поглъщаха мамещата гледка на родния бряг. Петелът скочи от каруцата и зарови с дългите си нокти в рохкавата пръст.

На 18 юни 1877 година се сформира предният отряд на генерал Гурко. Българското опълчение беше причислено към него. Отрядът трябваше да навлезе в България и да завземе проходите в Балкана. После щеше да се спусне в Тракия и да разузнае за противника.

След три дена опълчението премина понтонния мост на Дунав. Пак поход, но поход радостен, бодър, из родната земя. Юнското слънце жареше. Дебелите шаячни българки пак потъваха в пот. Ремъците на торбите пак се врязваха в рамената им. Широките цеви на шаспата овлажняваха от потта, която се стичаше от вратовете. Опълченците не вървяха, а като че ли хвърчаха. Къде е неприятелят, за да се втурнат върху му като хала? Но османлиите бяха потънали вдън земя. Те бягаха пред руските драгуни и бързаха да се укрепят на проходите в Балкана. По пътя си оставяха башибозушки шайки, които се криеха из горите и турските села, а нощем нападаха българските села, палеха ги и избиваха населението им. Те дебнеха от засада и малките руски отряди. По пътя си опълчението срещаше тълпи от селяни, които бягаха от черкезите и башибозуците.

Привечер опълчението пристигна в едно село, в което се криеха шайки. Веднага се завърза престрелка между шайките и драгунския разезд. При стрелбата се запали една плевня. Огънят бързо обхвана околните къщи. Половината село изгоря. Драгуните прибраха каквото оръжие намериха из къщите и продължиха пътя си.

Опълчението се разположи да ноцува до селото. Разпънаха палатките на поляната. Обозът се настани до дворищата на крайните къщи. Поставиха рядка верига от часовои около лагера. От какво ще се плашат, когато руски отряди имаше далече напред?

Малчика се случи на стража до самото село, при обоза на трета дружина. Нека спят спокойно уморените от похода хора. Нека се гуши на капака на каруцата талисманът. Малчика стоеше до колата, в която хъркаше приятелят му Бобцов, и се взираше в тъмнината. А нощта

беше тъмна, непрогледна. Далече към походните готварници се виждаше на светлината на огъня другият часовой. До някое време там се мяркаха хора. После огънят позагасна и сенките на хората се изгубиха. Над бивака надвисна дълбока тишина.

Малчика стоеше за пръв път на пост. В Плоещ не остана време да се запознаят с устава на гарнизонната служба. Важно беше да се научат да стрелят и да въртят пушката. Затова сега той сметна, че може да се облегне на каруцата. И така добре вижда всичко наоколо. В ботушите му се е завряло едно камъче, убива го. Може и рана да е направило. Не ще изтрае да стои по-дълго на един крак. Седна на сандъка до каруцата и изу ботуша си. Не камъче, а партенката така се беше свила от потта, че беше направила цяло възелче. Обу се наново. Опита се да стане, но някаква тежест като че го натискаше на сандъчето. Ех, и смяната още не идваше. Какво от това, че малко ще поседи. Ще си почине и пак ще стане. Главата му се опря на спиците на колелото, тялото му се отпусна и той заспа...

Внезапно гърлест глас писна в ушите му. Малчика се стресна и скочи като ужилен. Талисманът плесна с крила и отново изкукурига. Малчика се усмихна и съвсем разсънен, помилва петела. Животното се сви страхливо и отпусна глава надолу.

— Ех, какъв си ми хубавец — продума му ласкаво Малчика. — Като някакъв разводящ... същински разводящ... Иначе кой знай колко още щях да хъркам...

Разтърпка се насам-натам. Тъмни облаци плуваха по небето. Звездите мъждукаха между тях. Из въздуха се носеше миризмата на дима от пожарищата. Беше съвсем тихо. Чуваше се само хъркането на Бобцов от колата. Кухненските огнища бяха загаснали. Бивакът беше унесен в сън...

Преваляше полунощ. Малчика се загледа към селото. Над покривите на къщите вече се открояваше силуетът на надвисналите върху тях корони на дърветата. Обраслите с ниски храсти селски дворове бяха мрачни. Никакъв ветрец не полъхваше, нито пък нощна птица прошумоляваше из клоните. Но защо му се стори на Малчика, че нещо се движи в съседния двор? Потри с ръка очите си и пак се взря. Но, боже мой, това са хора! Приведени, те се приближават към оградата.

— Османлии! Ами сега?

Той се надвеси над спящия в каруцата руснак.

— Братушка — пошушна му над ухото, — ставай! Османлии...
Нападат бивака...

Руснакът скочи като ужилен.

— Какво? Какво? Ос-османлии ли?

— Османлии!... Ей ги в двора... Дебнат... Ще ни избият...

— Аха, разбрах...

Бобцов пипна в ръка пушката си и безшумно се измъкна от каруцата. Наведе се, за да не стърчи над колата.

— Къде са? Аха, виждам... Напълни пушката си. Сега леко подир мене...

С няколко скока Бобцов се прилепи до плета. Малчика се намести до него. Стрелбата им изненада нападателите. Дебнещите сенки се пръснаха. Дружините се дигнаха на крак. Заобиколиха селото. По-голямата част от шайкаджиите бяха изловени...

На сутринта дружинният командир благодари пред строя на бдителния часовой. Малчика, застанал мирно пред ротата, слушаше думите му и си мислеше, че ако има някой, на когото трябва да се благодари за отбитото вероломно нападение на башибозуците, това беше талисманът, който навреме го събуди...

ПРЕЗ ПЛАМЪЦИТЕ

На 19 юли 1877 година под натиска на Сюлейманпашовите пълчища малкият отряд на Българското опълчение, който бранеше Стара Загора, започна да отстъпва. Градът вече гореше, запален от снарядите на османската артилерия. Беше следобед. На гъсти редици низами изскачаха от лозята и овощните градини, които опасваха града, и прибягваха стремително към покрайнините му. Но тук ги посрещаха въоръжени граждани и със стрелба ги отблъсваха. Входелите на улиците бяха заприщени с обърнати каруци, дървета и камъни.

От минута на минута стрелбата ставаше по-силна, по-оглушителна и безредна. Куршуми пищяха от всички страни, неприятелските гранати се сипеха непрекъснато в града. Избухнаха пожари. Тежки облаци от дим плъзнаха ниско над къщите. Слънчевият юлски ден потъмня, изпълнен с викове на ужас...

Последна отстъпи трета рота от втора дружина на опълчението. По-право това беше само един взвод от ротата под командата на капитан Волгин. Когато конният казак дойде да съобщи на капитана да отстъпи, низамите вече заобикаляха града на запад от чирпанския път. Взводът можеше да отстъпи само през града. А и така трябваше да стане, за да се помогне на населението му да избяга.

Обнадеждвани от съобщенията, че генерал Гурко всеки момент може да пристигне с главните сили на отряда, за да помогне на защитниците на града, голяма част от гражданите продължаваше да стои по домовете си. Едва когато османските гранати запалиха града и опълченците на Чадър могила започнаха да отстъпват, те хукнаха да бягат. Тесните и криви улици се заприщиха от хора. Натоварените с покъщнина каруци и коне с мъка се провираха. Письци на жени и деца оглушиха улици и дворища. Отнякъде стреляха по бягащите хора. Ударените от куршумите падаха, без да може някой да им помогне. И тая човешка река, която заливаше улиците, събираше шумните си вълни на север от града пред Дервентския проход на Караджадаг, по пътя за Казанлък.

Отстъплението на опълченския взвод беше затруднено. Почти при всеки ъгъл трябваше да се спират и да откриват огън срещу нахлуващите по петите им в града низами.

До един от опълченците млада жена едва тътрузеше от умора краката си. На гърдите си притискаше малко дете, а на рамото ѝ висеше тежка торба. Опълченецът я подканяше да върви по-бърже. Тя се силеше да не остава назад и разправяше теглото си. Когато башибозуци нападнали селото им в полето, селяните оставили домовете си и избягали в голямото село Гюнелийска махала. Събрали се седем-осем хиляди бежанци. Но башибозуците се нахвърлили и на това село. Мъжете нямали оръжие. Само с брадви и коси не могли да ги прогонят. Мъжът и свекърът ѝ били убити пред очите ѝ. Тя едва успяла да се скрие в плевнята. Като оплячкосали селото, османлиите се оттеглили.

Тогава оцелелите българи наизлезли от скривалищата си да бягат. Жената искала да остане с детенцето при убитите си близки. Съседите не я оставили. Нарамила торбата с дрехи, прегърнала детенцето и тръгнала да се спасява в Стара Загора. В града се пръснали по разни къщи. Подслонили се кой където намери. Тя с детето се вмъкнала в една барака на напусната къща.

— Ех, тегло... адско тегло... — завърши бедната жена. — Мойта се е видяла каква ще бъде, ами за това... Как да оставя детето на тия зверове...

И тя притисна по-здраво детето до гърдите си. Опълченецът слушаше разказа на жената и мисълта му се носеше към неговия роден край. Дали и близките му там не са в същото положение — бегълци, само с по една торба на гърба си? И протегна ръка да вземе вързоп.

— Дай да ти помогна...

В този миг нещо писна край ушите им. Жената изохка и се строполи мъртва в краката на опълченеца. Както беше притиснала детето към гърдите си, тъй и падна. То махаше свободно ръчички, готово да ревне. Втори куршум пропищя над опълченеца. Нямахше време за бавене. Той грабна детето и бегом настигна другарите си.

Взводният подофицер — млад туркестанец, с големи засукани мустаци — го съгледа:

— А ти какво?... Какво е това в ръцете ти?

— Детенце, господин унтерофицер... Убиха майка му пред очите ми. Баща му башибозуците заклали... Сега е съвсем само... Как да го оставя?

— Добре си направил — унтерофицерът се доближи и помилва с ръка детето. — Ей че е хубавичко! Ами как му е името?

Опълченецът дигна рамене.

— Как ли? И аз не зная, господин унтерофицер... Ще бъде мое дете. Все ще му намеря някакво име...

И ускори крачките си по изринатия от снарядите калдъръм на улицата. Къщите горяха. Джамлъците на дюкяните бяха изхвъркнали от взривовете и бяха посипали наоколо с начупени стъкла. Огнени езици ближеха стрехите на къщите и ги събаряха върху бягащите хора. Лютив дим пълзеше ниско и насълзяваше очите. Сажди като големи черни пеперуди хвърчаха из въздуха. Все пак това не беше толкова страшно, колкото стрелбата на османското население от къщите и настъпващите в града башибозуци. Те можеха да пресекат и пътя на взвода. Опълченците се спираха на всеки ъгъл на улицата и прогонваха пълзящия по петите им неприятел.

Когато опълченецът с детето излезе от запаления и разрушен град, низината пред Дервентския проход беше почерняла от коли и хора. Изплъзнал се от ръцете на стопаните си добитък вървеше зад обезумелите от ужас тълпи и ги притискаше към теснината. Викове, проклетия, невъобразим шум.

Отстрана на пътя беше спряла каруца, натоварена догоре с покъщнина. Облегнало гръб на нея, стоеше тринадесет-четирнадесетгодишно момче със скръстени върху тоягата си ръце. То гледаше към горящия град. Опълченецът се спря при него:

— Хей, момченце, какво стоиш? Карай колата.

Момчето го погледна спокойно.

— Татко ми поръча да го чакам тука.

— Къде е баща ти?

— Остана с мама в града. Мама е много болна. Трябва да намери кон за нея.

— Хубава работа — каза сърдито опълченецът, — ами че може и да не намери. Тръгвай по-скоро!

Искаше му се да му каже да не ги чака, че може да са загинали сред пламъците. Едва задържа тези думи на езика си.

— Хайде тръгвай, ще те застигнат. Ей сега ще изскочат османлиите!

И хвана юздите на конете. Но момчето затегна поводите.

— Тпрууу — извика на конете и ги спря. — Хей, не ги пипай! Тато ще ме пребие...

Опълченецът разбра, че не ще може да убеди упоритото момче, и го остави. В това време взводът заемаше вече позиция на една височина край пътя, за да попречи на бързото настъпление на османлиите в полето. Няколко куршума, идващи откъм града, писнаха покрай ушите на опълченеца. Той тичешком се прибра при другарите си. Унтерофицерът беше седнал до един храст и друсаше две малки деца на коленете си.

— Хей, каква стана тя, господин унтерофицер — извика му усмихнат опълченецът. — Обърнахме се на бавачки!

Суровият туркестанец, който познаваше само тежкия военен живот сред пясъчните степи на своя роден край, разнежен сега от плача на децата, които друсаше, каза:

— Измъкнах ги от пламъците. Османлии бяха се впуснали да грабят една къща. Стопаните лежаха убити на двора. Децата пицяха до тях. Не издържах. Хвърлих се върху башибозуците. Намуших ги с щика си. А децата не можех да оставя. Грабнах ги и двете... Гладни са, а не искат да погледнат сухара... Пицят, сърцето ми ще скъсат...

И показва шепата си, в която беше натрошил сухар.

— Ще умрат от глад и туйто...

— То и с мойто е същото — оплака се и опълченецът. — Избавихме ги от ръцете на поганците, а пък...

И в размисъл се загледа в полето. Бежанците все още се прибираха в теснината. Само тук-таме низами се показваха в крайнината на града. Богатата плячка може би беше ги задържала. А и главните сили на Гурковския отряд в тила им при село Джуранлий ги застрашаваха. Черкези кръстосваха полето и връщаха назад откъсналия се от стопаните добитък. Една част от тоя изплашен добитък обаче следваше бежанците. До взвода наближи цяло стадо. Едра породиста крава с наедряло от мляко виме се гушеше в стадото. Опълченецът с детето се втурна към нея и я улови със свободната си ръка за рогата. Животното се спря, наведе глава и не помръдна крак. Не беше това стопанинът му, та да тръгне подир него.

Опълченецът разкопча колана си и го метна на рогата на кравата.

— Е, хайде де — с галещ глас ѝ заговори той, — тръгвай...

Кравата изгледа човека с големите очи, подуши дрехите му, които миришеха на пот и дим, и все още стоеше, без да помръдне крак. После допря влажните си ноздри до детето, което плачеше на гърдите

на опълченеца и протягаше ръчички. Може би мирисът на селските дрехи на детето напомни на животното за слънчевия двор на село. Не беше ли това плачът на малкото дете на стопанката? Тия ръчички, които се протягаха към муцуната на кравата, не бяха ли те, които я галеха по шията там, в селския двор, завираха пръсти в кичура над очите ѝ, а после ѝ подаваха да хрупа сенце? Животното жадно пое дъха на детските дрехи и тръгна подир човека, който го теглеше за рогата.

— Хе, разбра най-после — зарадва се опълченецът, като тръгна с широки крачки пред кравата, — ще те уловят поганците и ще те заколят.

От взвода се спуснаха неколцина и помогнаха на другаря си. Детският плач събуди в коравите им сърца много спомени от домашното огнище.

А унтерофицерът само току нареждаше на българо-руски:

— Молодци, болгари, прекрасни братци герои... Молодци...

Низамите нямаха смелостта да преследват отстъпващите опълченски дружини. Отрядът се откъсна от неприятеля. Вечерта той се разположи на бивак от другата страна на Дервентския проход, между реката Тунджа и Туловската кория. И когато светнаха бивачните огньовете и край тях се натъркаляха опълченците за сън, на една дървена триножка вреше котелка с мляко. Суровите мустакати мъже бяха се погрижили за своите храненичета. Наблизо, легнала кротко върху зелена папурина, преживяше кравата...

ЗА ЗНАМЕТО!

Когато 3-а опълченска дружина зае позиция на седловината на Чадър могила отдясно на 1-а дружина, зад тила ѝ, в крайнината на Стара Загора, вече горяха няколко къщи, запалени от османската артилерия. Гъст дим се виеше над града и като тъмни облаци се спускаше над кукурузените ниви. Безветреният юлски ден просмукваше дима в проходите на Караджадаг и го завиваше над върховете като тъмна прозрачна паяжина. По стръмните склонове на планината пълпеха тълпи от обезумели бежанци, които търсеха спасение в проходите Добрави и Змейово. А по Чирпанския път все повече растяха прашните облаци от стъпките на Сюлейманпашовите орди. При 5-а опълченска дружина, която пазеше града от юг, ечаха пушечни залпове.

Скоро от лозята и градините, обграждащи Чадър могила от изток, срещу 1-а и 3-а дружина започнаха да пропукват пушки. Явно беше, че неприятелят, обхванал защитниците на града в огромна дъга, се стремеше да завземе двата планински прохода, главно Змейевския, единствения широк коларски път на север, към Казанлък, и да улови като в капан трите опълченски дружини. А двата прохода осигуряваха изтеглянето на населението на север през Караджадаг и отстъплението на дружините в случай на неуспех. Затова позицията на Чадър могила трябваше да се задържи по-дълго време.

Разположените в подножието на могилата две планински оръдия на капитан Константинов разпръснаха със снарядите си черкезката конница, която идваше от Айданли и се показваше вече на новозагорския път. Скоро под нейния обстрел попаднаха и гъсти маси от низами, чието движение в градините и лозята все повече се увеличаваше. Куршумите на дългобойните османски пибоди бръмчаха всред защитниците на Чадър могила.

Кръстците от пожънатите ниви, пръснати по голата, открита и безлесна могила, бяха единствените прикрития, зад които опълченците можеха да се подслонят, докато се пръснат във верига. Но кой да мисли

за това? Всеки гореше от желание да се срази с вековния поробител, тия люде, захвърлили работните престилки и инструментите, с които се прехранваха из гостоприемните селища и полета на Влашко и Бесарабия, забравили неуредените си сметки далеч при хората, дето бяха работили, имаше за какво да отмъщават на башибозушките орди и низамски пълчища, които и сега палеха домовете на мирното българско население и колежа беззащитните български жени и деца. Нали небето на юг, откъдето се влачеха тия пълчища, беше потъмнял от пожарите, избухнали подире им.

Зад кръстците се разположиха санитарите. Там опълченците оставиха скътаните си през рамото шинели и торбите с провизиите, за да бъдат по-бързи и ловки при атаките на нож.

Тъмносините дебели българки, по които вече бяха избили петна от пот, задушаваша в този горещ юлски ден опълченците и мнозина бяха разкопчали яките, та дори и пазвите си. Когато веригата трябваше да залегне, острите стъбла на стърнищата се забиваха в голите им гърди и ги разкървавяваха. А жаждата попукваше устните и в пресъхналото гърло слюнката не достигаше. Езикът стържеше неприятно небцето. Понякога довтасваше до купените някоя жена с кобилица, на която се плакнеха тежки котли с вода, притичваше и старец с огромна бъклица на раменете си, но вода едва имаше за ранените. До сражаващите се напред тя не достигаше. От честата стрелба цевите на шаспото се нажежиха и горяха пръстите на опълченците, а забученият на пушката огромен тесак ослепяваше с блясъка си очите им.

А от градините и лозята все повече прииждаха на вълни низамите. Алените им фесове се люшкаха като внезапно избуяли огромни макове. И смъртта косеше редиците на опълченците. Напразно довчерашните раи се хвърляха на нож и обръщаха в бягство настъпващите. Зад тях се явяваха нови, гъсти редици, които ги увеличаха напред.

Не се чуваше тръбата на сигналиста — и той, и барабанчикът лежаха убити, а строшените им инструменти се търкаляха в краката им. Всред грохота на снарядите нямаше кой да подава сигнали. Гласът на командирите се губеше в невъобразимия шум и пукот на пушките и снарядите. Планинската батарея на капитан Константинов заглъхна — многобройната османска артилерия я удави в своя неспирен огън.

Командирът на трета опълченска дружина, подполковник Калитин, прибягваше на кон до ротите, залегнали в тънка верига на могилата. Той явно виждаше, че натискът на неприятеля с всеки миг нарастваше, но кой би помислил за отстъпление пред картината на горящия град и бягащото в ужас население по склоновете на Караджадаг. Трябваше да му се даде възможност да се спаси в проходите. Само с контраатаки, въпреки жертвите, които се даваха от опълченците, можеше да се забави настъплението на неприятеля. При тия контраатаки опълченците дори се счепкваха гуша за гуша с османците, които, обръщайки гръб, оставяха в опълченските редици своите убити и ранени. Ранен тежко, османски тръбач лежеше зад първата верига на опълченците. Той още стискаше в ръка тръбата, с която допреди няколко мига беше давал сигнал. Подпоручик Кисъов го съгледа и под град от куршуми се впусна към него и грабна тръбата. Пълният с омраза и безсилие поглед на ранения го съпроводи.

През време на службата си в 54-и Мински полк в Кишинев подпоручик Кисъов беше се упражнявал в подаване на сигнали с тръба. Сега, когато дружинният тръбач лежеше мъртъв, той можеше да го замести.

В това време преминаха през веригата няколко опълченци, които носеха на кръстосаните си пушки щабскапитан Усов. Макар и тежко ранен, командирът на втора рота не преставаше да хвали опълченците:

— Молодци болгари! — размахваше ръка той, за да подсили думите си. — Молодци! Бият се като лъвово!

Но в тоя миг няколко от куршумите, които съскаха като оси на могилата, улучиха ранения офицер и той кълумна глава на раменете на опълченците. Отнесоха го мъртъв назад.

През това време низами, пропълзели в покрайнината на града, вече застрашаваха тила на позицията на Чадър могила. Под напора на османлиите откъм Чирпанския път пета дружина беше отстъпила и сега само въоръжените граждани защитаваха града. А и атаките на неприятеля пред Чадър могила не отслабваха. Беше време вече да се намеси и резервът на трета опълченска дружина — знаменосната рота. Трябваше да подсили оредялата верига. Тя бе залегнала на склона на могилата. Прелитащи в редовете ѝ куршуми бяха вече наранили неколцина.

Ротният командир изкомандува:

— Стани! Напред!

Щабскапитан Попов, командувал дружина в Сръбско-турската война на 1876 г. от такива също хъшове, градинари и всякакви работници и познаващ добре бойкия им устрем, тръгна смело пред веригата. Но още с първите крачки се олюля и хвана за крака.

— Дребна работа — каза той, като отмахна окървавената си длан от раната. — Напред, младци!

И продължи да върви, накуцвайки. Не можеше да остави в този момент войниците си.

Знаменосецът, унтерофицерът Антон Марченко, висок и строен, с дълги черни мустаци, засукани като къдели на мургавото му красиво лице, вървеше с широки крачки, сякаш беше на учение. Дългото трибагрено знаме, на което бяха изобразени двамата славянски просветители Кирил и Методий, а на другата страна лъщяха златните букви „Болгарскому народу“, се дилеше върху високите му рамена. Опълченците от трета дружина, поели тази българска светиня на лагера в Плоещ, помнеха сърдечните думи на стария войвода дядо Цеко Петков, получил в Севастополските боеве за своето геройство златно оръжие. Забивайки златен гвоздей на знамето, старият войвода каза:

„Нека да е на добър час. Да помогне бог да премине това знаме открай докрай по българската земя, да изтрие на нашите майки, жени и дъщери скръбните очи; да бягат пред него всички поганци, зло, нещастие и зад него да е мир и тишина, и благоденствие!“

Не беше ли дошло това време българските опълченци, синовете на тия изстрадали майки, да възпят в дело думите на войводата?

Щом стигнаха опълченците от знаменосната рота в първите вериги на дружината, достатъчно беше само викът на щабскапитан Попов: „Ура!“, за да го подемат като един и да се втурнат с надянатите на пушките тесащи срещу османските вериги. Нищо не можеше да спре тия люде, тръгнали да мрат, за да извоюват свободата на народа си.

Отначало неприятелят се слиса от разярените хора, които тичаха така стремително срещу му. Низамите не се сетиха дори и да стрелят. Изведнъж обърнаха гръб, захвърляйки дори оръжието си. Но от градините и лозята бликна нова вълна от низами, спря бягащите и обсипа с град от куршуми настъпващите опълченци. Те се прибраха на

позициите си и залегнаха. Опитаха се да стрелят. Но старите шаспо, нажежени от стрелбата, изплюваха куршумите пред краката им. На мнозина дори иглените ударници се счупиха. Някои, които бяха докопали от убитите османлии техните дългобойни пибоди, отговориха с тях на неприятелската стрелба.

Самарското знаме беше надупчено от куршуми. Боядисаната му дръжка — олющена, разядена от изстрелите, сякаш хищните зъби на войната го бяха гризали. Издигащо се високо над главите на опълченците, знамето беше прицел на неприятелските куршуми и атаки. Най-плътни бяха вражите вериги срещу него. То ги привличаше. Храбър беше знаменосецът Антон Марченко и личен, висок и строен, нали затова беше избран между толкова храбри унтерофицери да носи на плещите си тая светиня на българското опълчение. А и опълченците най-много се тълпяха около него. Разлюлееше ли се напред над главите им, и те хукваха след него, готови да го закрилят с телата си. Нямаше тръбач, нямаше барабанчик — те бяха убити, но знамето ги замести. Затова и неприятелят напираше най-много при него.

Сражението все повече се затягаше. Оредяваше и веригата на опълченците. Непрестанно ранени се влачеха към превързочния пункт (зад големия купен), където д-р К. Везенков едва смогваше да ги превързва.

В това време изстрелите в тила на дружината все повече се усилваха. Явно беше, че османлиите вече сключваха обръча около опълченците.

Щабскапитан Попов, макар и куцац поради раната в крака си, загрижено поглеждаше на увеличаващите се сини низамски куртки, които се появиха в долчинката между града и Чадър могила. Той каза на подпоручик Кисъов:

— Трябва да се помисли за отстъпление.

— Наистина — отвърна подпоручикът — да завием с десния фланг към града, иначе неприятелят ще ни хване като в клопка.

Щабскапитан Попов изпрати войник със заповед до знаменосеца да се прибере назад. Опълченците ще разберат тази маневра и ще почнат да отстъпват. Унтерофицерът Марченко едва направи няколко крачки и падна, пронизан в гърдите. Но знамето не падна — асистентът унтерофицер Павел Белевич, бесарабски българин, го хвана и понесе. Опълченците се скупчиха около му, виждайки, че група

низами се втурнаха към него. Защитниците оредяваха — едни падаха убити, други — ранени. В това време неприятелските куршуми раздраха знамето, олющиха дръжката и тя на места изтъня. Ето че и унтерофицерът Белевич се строполи. Тогава опълченецът С. Минков, произведен наскоро в младши унтерофицер за отлична служба, грабна знамето. Другарите му залегнаха и откриха стрелба срещу неприятеля, който спря настъплението си.

В това време притича на кон дружинният командир, подполковник Калитин, и извика с гръмливия си глас на щабскапитан Попов:

— Какво правите? Кой ви каза да отстъпвате?

— Ваше високоблагородие — отвърна щабскапитанът, — погледнете, ние сме заобиколени — неприятелят ще ни плени.

— Глупости — изрева Калитин. — Никакво отстъпление!

— Но погледнете, подполковник Калитин — посочи му щабскапитан Попов с ръка прибягващите откъм града зад тила на дружината низами.

— Аха — схвана изведнъж с око подполковник Калитин положението, — все пак не може така да се отстъпи, та тия сволочи ще ни изловят като мишки. Гарнист, свири сбор!

— И гарнистът, и барабанчикът са убити, ваше благородие, но ето подпоручика — посочи щабскапитанът на подпоручик Кисъов, който стоеше наблизко с турската тръба в ръка.

— Ну! — заповяда подполковник Калитин на подпоручик Кисъов.

Сигналът за сбор прозвуча сред пукота на пушките. Опълченците от веригата започнаха да стават и да прибягват към командира. Не ги плашеше стрелбата на неприятеля. Мнозина още с вдигането си паднаха убити. Трябваше да се контраатакува неприятелят, за да забави настъплението си.

— Дай знамето! — извика подполковник Калитин на знаменосеца. — Подир мене, младци!

И беше време, защото и третият знаменосец падна мъртъв в краката на коня му.

Подполковник Калитин стисна в едната си ръка знамето и като пришпори коня си, изпразни револвера си в двамата низами, които

вече протягаха ръце към него. Но в същия миг падна пронизан в главата от неприятелски залп. Той се строполи заедно със знамето.

Беше настанал вече ръкопашен бой. Святкаха в ръцете на опълченците тежките тесащи. Прикладите на пушките се стоварваха с огромна сила. Чуваха се само яростни викове и предсмъртни вопли.

Изведнъж сред тоя шум се чу нечий тревожен глас:

— Тичайте, другари! Знамето падна в неприятелски ръце!

Едва сега се сетиха опълченците за тая светиня, която лежеше на земята, обляна с кръвта на дружинния командир. Като разярени лъвове се хвърлиха към нея. Унтерофицерът Аксентий Цилюбияк, от първи пехотен полк на 12-а дивизия, кадър в знаменосната рота, се хвърли и вдигна знамето. Друг взе пречупената дръжка. Опълченците прогониха неприятеля. Освободени от натиска му, започнаха да отстъпват. Неколцина се опитаха да отнесат назад трупа на храбрия си командир, но неприятелската стрелба не им позволи да сторят това. Тогава щабскапитан Стесел, който пое командуването на дружината, заповяда да го оставят на бойното поле. Опълченците го сложиха на земята, снеха калпаците си, прекръстиха се и побързаха да достигнат отстъпващите си другари. Там знамето пак се развяваше над главите на опълченците. Нататък го пое от ръцете на ранения Аксентий Цилюбияк унтерофицерът Тома Тимофеев, кадър в знаменосната дружина от 3-и Навърски полк.

Османлиите не посмяха да се втурнат след опълченците. Дори и труповете им, осеяни по могилата, ги плашеха. Пръснати из кръстците, храбри защитници на опълченската светиня все още водеха сражение с неприятелски войници и ги възпираха. А знамето се отдалечи в долчинката зад могилата. Светинята на Българското опълчение — Самарското знаме — беше спасено.

СЛЕД БОЯ

Петър Иванов — Малчика, отвори бавно очи. Острата светлина на слънчевия ден го накара да примигне и да затвори клепки. Когато след малко погледна отново, той вече видя черни облаци да плуват бавно над могилата. Из въздуха се носеше миризма на дим. В низината градът гореше. И изведнъж съзнанието му се проясни. Той разбра, че лежи на земята. Усещаше болка по цялото си тяло. Картината на ръкопашния бой, в който дружината беше се заловила с настъпващите срещу ѝ пълчища, изникна пред него. Гъсти редици от низами като бурни вълни заливаха позицията на опълченците на Чадър могила. Защитниците се дигнаха на контраатака. Зазвънтяха щикове. Само някои по-смели низами изчакаха удара на нож. Докато противникът се окопоти и поднови атаките, Трета опълченска дружина трябваше да започне отстъплението си. Другите дружини, отляво и отдясно, бяха се вече изтеглили към Дервентския проход. Но не беше лесно да се откъснат от противника. Струпаните кръстци на могилата, до които се докопа той, бяха добро покритие за него. При тях ръкопашният бой бе най-яръстният. Малчика, вече намушил с ножа си едрия анадолец, който иззад една купа кръстци стреляше и покосяваше другарите му, усети остра болка в рамото и единия си крак, притъмня му на очите и падна на земята.

Сега около него е тихо. По небето плуват тъмни облаци. Само високо над могилата със зловещо съскане прелетяват гранати. Пръскат се към склоновете на Караджадаг. Откъм града се носи рядка пушечна стрелба. Навярно дружините са отстъпили към прохода.

Малчика се опита да стане. Опря се на лакът. Едната му ръка беше ранена от куршум близо до рамото. Левият му крак тръпнеше от болка. Върху ботуша имаше кръв. Трябваше да види раните си и да се опита да ги превърже. Но с какво? Раницата, в която между другите вещи стоеше и превързочният пакет, не беше на гърба му. За да могат да тичат при атаката, опълченците оставяха тежките си походни торби назад, при превързочния пункт. Трябваше да потърси торбата си там.

Опита да се повдигне, но не можа. Болеше го и рамото. Не можеше да мръдне ранената си ръка. Трябваше да пълзи, и то на едната си страна. Преметна пушката на гръб, прикрепи я с ремъка ѝ на здравото си рамо. С големи усилия запълзя. Острите стъбла на пожънатата нива се забиваха през дрехите в лакътя и колената му. Но той не ги усещаше. Раните му горяха и болката от тях беше по-силна.

По нивата лежаха труповете на опълченци и на османски войници. Тежка, потискаща мъка притисна сърцето му. Той позна мнозина от другарите си. Отдельонният му командир, ефрейторът Драченко, беше пронизан с няколко куршума в гърдите. Строгийт, изпълнителен руснак, който беше го учил да стреля и да върти пушката при „бой с нож“, беше паднал по гръба си с отворени очи към родното небе на „булгарците“. По-нататък, полегнал на едната си страна, с преметната на гърдите ръка, беше провиснал глава на рамото си дружинният командир, подполковник Калитин. А как смело поведе дружината той на атака със Самарското знаме в ръка! Загина и конят му заедно с него.

На превързочния пункт зад кръстците, които бяха послужили за закритие на сражаващите се, лежаха умрели от раните си опълченци. Около тях имаше разхвърляни бинтове. Малчика взе един още неразтворен. Раздра ръкава на ранената ръка. Ризата беше се скоравила от съсирената кръв по нея. Разкъса я със здравата ръка. С помощта на зъбите си, с които стисна единия край на бинта, превърза раната: Другата, на крака му, изглеждаше по-тежка. Не можа да изуе ботуша си. Смъкна тесака на пушката и го разпори. Разкъса крачола на панталона. Раната се подаде, голяма, кървава. Макар и твърде трудно, превърза я, като застъпи единия край на бинга с ботуша на здравия си крак. Тия усилия бяха толкова мъчителни за него, че му притъмня пред очите. Затвори клепки и падна по гръб на земята. Кошмарни видения потиснаха съзнанието му.

Вчерашното сражение на Чадър могила сякаш възкръсваше отново пред очите му. Толкова ярки бяха всички подробности на боя. Железните пръсти на едрия анадолец, с когото беше се заловил в борба, като че отново се впираха в шията му... Но ето че шествуват пред очите му походните колони на опълченците. Гъстият прах от стъпките им го задушават. Тъмнозелените българки побеляват. Бели валма висят по веждите и клепките на хората. Пред Малчика се люлеят високите

рамена на ефрейтора Драченко... Юнашки крачи, дори и запява. Колко е хубава тази руска войнишка песен! Прозира в дъното на картината малко село... Олющените от вятъра и дъжда варосани стени на къщите сякаш са се залепили по стръмния каменист бряг на Бели Лом. В своите опълченски дрехи, с пушка на рамо, той върви по пътеката към родното си село. Колко много хора са излезли да го посрещнат... И изведнъж се вижда със запретнати крачоли из градините край река Теляжина... Как се е озовал там?... Не, не е газдата този човек, който му маха сърдито с пръст... Това е ефрейторът Драченко. По бялата му рубашка зяят големи дупки, кървави петна. Заканва му се:

— Страхливец си ти, братко... Бягаш... оставяш ни в ръцете на мародерите... А ето, башибозуците идат да доубият и тебе... Не ще им се изплъзнеш...

Малчика отвори очи. Надигна се на здравия си лакът. Драченко не стоеше пред него, той лежи с пронизани гърди оттагък кръстците. Наоколо само трупове. Дъх на карбол, на кръв, на разлагаща се плът. Но какви са тия стъпки, които шумолят из сламата? И говор, висок, припрян, сякаш хора се карат? Башибозуци! Тая мисъл проряза като с нож съзнанието на Малчика. Той се мушна под кръстците. Прибра и пушката. Както лежи на земята, би могъл да стреля с нея. Натрупа пред главата си слама. Така можеше да наблюдава, без да го видят. Стъпките зашумоляха наблизко до купите. Иззад кръстците, съвсем наблизко, се показаха двама души. Пушките им бяха преметнати през рамо. От сияхлъците им се подаваха седефените дръжки на пищови и на ятагани. Не носеха униформата на редифи. Бяха башибозуци. Тършуваха из джобовете на убитите, късаха ризите им и търсеха по кръста им коланите с пари. Приближиха до мястото, където лежеше подполковник Калитин. Наблизко до него беше проснат и конят му.

Башибозуците затършуваха в кобурите на седлото. Но в тях намериха само парче сухар, кърпа за бърсане и сапун. Единият измъкна служебния бележник на подполковника. Захвърли го ядосан.

— Какво си се загледал в ръцете ми? — сопна се той на другаря си. — Нищо няма.

И двамата продължиха пътя си. Спуснаха се оттагък могилата.

Вече се свечеряваше. Димът от пожарищата стана по-гъст. Слънцето се скри зад далечните върхове на Караджадаг. Порозовелите от лъчите му високо по небето облачета започнаха да губят

кървавочервените си краища и да изчезват. Полето между Чадър могила и града потъна в моравокървавата здрачевина, която запаленият град излъчваше. При всяко избухване на нови огнени езици над къщите сенките на високите тополи накрай града потъваха в буйните и гъсти царевични ниви. Далече към проходите на Караджадаг глъхнеха пушечните гърмежи. На могилата беше тихо.

Малчика реши да излезе от скривалището си. Усещаше вече и глад. Всичките му мисли се съсредоточиха в това чувство, което опасността, що висеше над главата му, беше притъпявала досега.

Знаеше къде бе оставил торбата си, но беше невъзможно да я намери между тоя куп от разхвърляни наоколо кървави бинтове, войнишки вещи, торби и трупове. Влачейки се по корем, той бръкна в една торба. В нея имаше няколко сухара. Облегна се на снопите и загриза жадно коричка. А безнадеждни мисли потискаха душата му. Съвсем сам на тая могила, между стотици умрели, чиито изцъклени, безжизнени очи усещаше, че го пронизват. Ще успее ли да се спаси?

„Като този — помисли си той с горчивина, като погледна към проснатия наблизо опълченец, умрял навярно от раната си. В неговата торба той беше намерил сухара, който сега гризеше. Там имаше и няколко детски играчки. Навярно ги носеше армаган на близки деца, а може би на своите? — И той е живял с надеждата, че ще види своите“ — продължаваха да се редят нерадостните мисли в главата на Малчика...

В този миг усети, че нещо полази по разголените му гърди. Остави на земята сухара и бръкна в пазвата си. Едра калинка хвъркна оттам. Затрептя във въздуха и пак кацна на гърдите му. Взе я в шепата си. Колко е хубава! Какво прави тя на тая поляна на ужаса и на смъртта? Картина от неговото детство изплува пред очите му. Като деца ловяха калинки, пускаха ги да хвъркнат от шепите си, а после гледаха към кое момиченце ще хвъркнат... Този спомен отвлече тежките мисли на Малчика. Някаква надежда го завладя. Трябваше само да се укрие през тази нощ.

Стискайки калинката в шепата си, той се намести под кръстците. Усещайки пълзенето на насекомото по дланта си и с чувството, че не е сам, той заспа...

Подранил слънчев лъч надникна над могилата и стрелна в очите сгушилия се под снопите опълченец. Малчика примигна. Потри очите си с ръка. Подаде глава и се послуша. На могилата беше тихо. Леко шумолене идваше от върха на кръстците, като че някой предпазливо бъркаше из сухите стъбла. Една птичка кълвеше зърна. Калинката беше хвъркнала от разтворената шепа на опълченеца. Може би още снощи го е напуснала.

Малчика предпазливо се измъкна от дупката. Подпря гръб на кръстците. Загледа се към града, който димеше. Не се виждаше никакво движение по полето. Може би неприятелят беше се оттеглил на юг. А къде са опълченските дружини? Малчика се подвоуми какво да прави. Да остане на могилата значеше да се обрече на сигурна смърт — все ще минат тук низами да погребат загиналите си другари. Да се смъкне към града? А нима там не го очакваше пак смърт? Все пак в града единствено би могъл да намери подслон. И после може би ще срещне някой гражданин, който да му помогне... При тая мисъл Малчика вече реши какво да предприеме.

Подпирайки се на пушката си, той бавно запълзя от могилата. Надолнището му помагаше. Но скоро раненият му крак изтръпна и той не можеше да стъпва повече с него. Седна да си почине. Желанието му да се добере до града не го остави. Той запълзя по корем, като си помагаше със здравото коляно и с лакът.

Така с голяма мъка се добра до една градина в покрайнината на града. Сгуши се между ниски храсти, опърлени от огъня на пожара. Дърветата наоколо бяха почернели от огнените езици, чийто горещ полъх той чувствуваше във въздуха. На края на градината стърчаха срутени и обгорени от пожара стени на къщата. Какво ще прави сега? Да се вмъкне в града беше невъзможно. Не познаваше разположението му, нито пък беше сигурен, че ще попадне на българи. По-добре ще почака така, прикрит в храстите. Ето и пътека минаваше наблизо. Ако някой излезе от града от този край, все ще мине по нея... Внезапно му се стори, че чува човешки говор откъм къщата. Не, не беше измама. Наистина някой говореше. И стъпки се чува в двора.

Малчика намести пушката и сложи пръст на спусъка ѝ.

На пътеката се показва възрастен човек, приведен под тежък вързоп на гърба си.

— Стой!

Човекът разпери ръце. Торбата падна от раменете му. Той завъртя уплашено очи, без да може да определи откъде идва гласът. Но Малчика подаде глава от храстите.

— Българин ли си?

Човекът стоеше като онемял на мястото си.

— Си... си... сиромас човек... — заекна той и като видя, че суровият и напрегнат израз на лицето на въоръжения човек се смекчи, езикът му се развърза. — Сиромас човек!... Българин, българин, как да не съм българин... Тоя дом беше мой — и посочи с ръка срутената къща в двора. — Сега и семейството, и домът ми са в колата при Хаинкьой... Нищо нямам вече, пожарът погълна целия ми труд... Едва измъкнах тоя вързоп...

— Ела при мене — покани го с глава опълченецът.

Възрастният човек се приближи до него, влачейки по земята торбата.

— Опълченец съм, байно.

— Ами как си останал тука?

— Ранеха ме на могилата. Не съм видял кога дружината се изтеглила. От раните съм изпаднал в несвяст. Като дойдох на себе си, скрих се в кръстците. Там и преспах. Пък сега се домъкнах до града, дано намеря някой българин...

— Никой не е останал вече в града. Опожариха го и го оплячкосаха низамите. Като вълци връхлетяха на хубавия ни град. Изпоклаха де що живо намериха из къщите... Ами ти сега какво ще правиш?

— Ще търся дружината си.

Старецът поклати глава с обезсърчителна усмивка.

— Къде ще ги намериш? Дружините са вече оттатък Караджадаг. Вчера, кога почнаха да отстъпват, и българите от града тръгнаха с тях. Дервентският проход се заприщи. Много хорица загинаха из пътя. Добре, че османците не тръгнаха подире ни. Щяха да изколят всички ни. Аз кривнах с колата към село Хрищени. Познавам пътищата тъдява. Много пъти съм минавал Балкана през Хаинкьой. Как стигнах до братушките, един бог знай. Пък тая сутрин рекох да дойда към града да видя какво е станало с къщата...

Старецът замълча един миг и пак подзе:

— А пък ти не можеш да отидеш до другарите си. Сам и ранен?...
Ще дойдеш с мене. Там е Гурко...

Малчика слушаше добрия човек и реши да тръгне с него. Нали при братушките ще отиде, пак при своите ще бъде. Той се надигна и се подпря на шаспото.

— Хайде да тръгваме, байно. Ще дойда с тебе.

Старецът видя как опълченецът се заклати несигурно на краката си и като метна торбата на рамо, улови го под мишница.

— Надупчили са те тия поганци. Добре ли са стегнати превръзките?

— Ех, раните ще видим после, сега да се махаме по-скоро оттука...

Двамата запристъпяха към полето под Чадър могила. Потънаха из високата царевица. Заобиколиха могилата и се отправиха на север. Добраха се до Хрищенския проход. По пътя не срещнаха никого. Но по думите на стареца наоколо се навъртали низами от разбития от руснаците отряд на Халюси паша. Затова двамата отбягнаха коларския път през прохода. Закатериха се по тесни и стръмни пътеки. Но силите на Малчика все повече намаляваха. Скоро той изпъшка тежко и грохна на камъните. Старецът остави вързопа на земята.

— Тц, тц, тю бре. Ами какво ще правим сега? Тука ли ще останем?

И започна да го увещава с бащински глас:

— Слушай, юначе, отвори очите си. Виж ей оня връх... Като го прехвърлим, и... кажи-речи, сме в Хаинкьой... Хайде, още малко остава. Почини си. До мръкване има още доста време — да пълзим — пак ще стигнем...

„Да пълзим? — мислеше си, затворил очи Малчика. — А нима ние досега не пълзахме? Как ме насърчава добрият човечец!“

Малчика чуваше думите на стареца като насън. Той усещаше как раните му горяха. Нещо го стискаше за гърлото. Сърцето му биеше като на птичка, която прави усилия да се избави от грозящата я опасност. Но почивката възвърна силите му. Той отвори очи. Искеше с поглед да се извини пред човека, който беше се надвесил над него със загриженост.

— Прости ми, байно. Много ти дотежнях. Ще мога ли да ти се отплатя някой ден?

— Какво приказваш? — отвърна старецът сърдито. — Ще се отплащаш! Да не говорим за това. Сега нали си почина? Подигни се и се хвани за врата ми. Така... Стискай здраво. Улови се за дрехата ми. Няма да те изтърва. Та само десетина крачки ще вървим така. Хе, колко си бил лек!...

Старецът сграбчи опълченеца в ръцете си и го понесе по пътеката, която се издигаше право нагоре. Отляво стръмният, осяян с остри скали скат се спущаше до дъното на дълбокото дере, в което шумеше буен поток. Едно олюляване или подхлъзване на стареца и двамата можеха да полетят в дерето. Там и ще си останат, разкъсани от острите скали. Но старецът беше здравеняк. А може би и чувството на любов към тоя неизвестен герой, който беше се отпуснал в ръцете му като малко дете, удвояваше силите му. Катерейки се бавно, той изкачи

стръмната пътека. Остави мълчаливо ранения на земята и се спусна да вземе вързопа.

От скалистия връх се откриваше долината на река Тунджа. Притисната между Балкана и Караджадаг, тя приличаше на продълговато пъстро поле, обагрено с меки тонове от ширналите се в него царевични ниви, с ярката ленина на къдравите лозя и овощни градини, между които се мушеше светлата, посребрена от слънцето ивица на реката.

— Погледни земята ни — посочи с ръка долината старецът. — За тая земя си заслужава човек да се бори и да умре.

Петър Иванов се надигна на здравия си лакът и се загледа с широко отворени очи. Наистина картината замайваше погледа. И край родното му село се извира река. И там природата е прекрасна. Та нали нея тръгна да освобождава той.

— Гледай, гледай — продължаваше старецът. — Хей там, под дима, зад гъстата елхова гора, е Елхово. Току до самото него се гуши Ешекчии. А вляво, оттатък Тунджа, е Лаханлий. Там са най-хубавите бахчи в целия ни край. Каквото сладко зеле става, пръстите си да изядеш... А виждаш ли хей там, в ония гънки на Балкана, е Хаинкьой... Не виждаш ли? Хей там, вдясно, при ония гористи петна. Там са братушките. Много бежанци има при тях... До вечерта ще стигнем там...

Радостна усмивка разцъфна по лицето на опълченеца. Колко хубаво говори старецът! Да му се наслушаш. Но изведнъж мъчителна гримаса сбърчи лицето на Малчика. Беше помръднал крака си и раната го заболя. Протегна ръка към нея.

— Какво, боли ли? — със съчувствие постави ръка на рамото му старецът. — Ами че ние съвсем забравихме раните. Имаме време да ги превържем. Ей го къде е Хаинкьой. Пак ще стигнем, преди да се смръкне...

Извади плоско шишенце от пояса си.

— Таман и ще ги промием... Петгодишна е. Сам съм си я варил. И билки съм сложил в нея. Я сръбни една глътка. Това ще те ободри...

Глътката ракия ободри ранения. Погледът му се оживи. Старецът започна да развива бинта. Но кръвта от раната, която беше избила по тънкия плат, беше го скоравила. Той изля малко ракия върху му. Спиртът проникна до раната, попари кожата, сякаш нагорещено желязо

се допря до нея. Малчика изохка неволно и затвори очи от болка. Пръстите на стареца потрепераха, като че болката на ранения премина по тях. Скоро раната се откри набъбнала от силното затягане на превръзката и съсирената кръв по нея.

— Имаш ли друг бинт? — попита старецът. — Този не става вече.

— Не.

Старецът поклати замислен глава.

— Съдери ризата — каза Малчика.

Старецът погледна ризата, която се подаваше съвсем измърсена от пазвата на опълченеца.

— Не бива, само ще замърсим раната. Трябва чисто платно.

И посегна към торбата:

— Ще намеря нещо там.

Развърза я. Измъкна бяло, домашно тъкано платно:

— От прикята на унуката е. Бабата го е тъкала. Няма за това да мисля сега... Пак ще изтъче, само живи да останем...

Откъсна няколко парчета. Намокри едно от тях с ракия и внимателно изтри раната. Малчика примря от болка. Но не се оплака. Превръзката обхвана крака и по-горе от раната. Старецът превърза и ръката. Когато свърши, топла сълза се търколи от очите на Малчика. Той протегна ръка към добрия човек:

— Колко съм ти благодарен, байно!

— Остави тия думи сега, юначе — мъчеше се да измъкне пръстите си старецът от шепата на опълченеца, — това не е нужно. Да не съм свършил някаква голяма работа? Хайде да тръгваме. Полека-лека ще се спуснем в долината. Сега поне само надолу ще вървим. Хей там ще се спрем да си похапнем. Петровките са вече узрели. Па и по бахчите може да намерим нещо... Дай пушката на мене. Хъ, хвани ме през рамо със здравата ръка, така...

Двамата заслизаха по стръмната пътека. Прохладен ветрец подухваше от реката. Слънцето бавно се откъсваше от долината. Лъчите му милваха високите върхове на планината. Пазвите на Балкана се затваряха в тънморав здрач. Над Хаинкьой засвяткаха като огромни звезди бивачните огньовете на Гурковия отряд.

След големите боеве на Шипка Българското опълчение беше изтеглено на десния фланг на позицията, при село Зелено дърво.

Есента настъпи в Балкана по-рано. Студен вятър забръска пожълтелите гори. Мъгли запълзяха. Върхове и долища потънаха в тях. Силен кротък дъжд заръмя. Земята подгизна от влага. От стрехите на войнишките бараки се заизцеждаха едри капки. Пътищата станаха непроходими. А после изведнъж запрелита рядък пухкав сняг. Опълченците заобиколиха огнищата. Студеният полъх на зимата вече се чувствуваше.

Всеки ден в дружините пристигаха оздравели от раните си опълченци. Те носеха новини от тила, които оживяваха задимените войнишки бараки с шумен разговор. Очакваше се настъпление срещу турците в Балкана, иначе опълченските редове щяха да се стопят от болести и студ...

През октомври в една от бараките на Трета дружина нахлуха група оздравели ранени. Старите другари се хвърлиха един към друг, прегръщаха се. Радваха се шумно, несдържано. До затръшнатата врата остана дребен опълченец с едва набол чер мъх над устната. Стоеше неловко, смутен, като чужденец, когото никой не очаква. Може би беше някой от новите, които останалите в Търново дружини обучаваха за попълване на частите в Балкана. Внезапно сред шума и радостните възгласи някой извика:

— Малчика!... Я виж ти, Малчика. Жив!...

Всички втрещиха очи в младия опълченец. Знаеха, че Малчика беше убит при Стара Загора.

И в заповедта по дружината беше отбелязано това.

— Да, Малчика — със светнали от радост очи промълви тихо той, като все още стоеше до вратата, без да пристъпи крачка.

Другарите му се хвърлиха да го прегръщат и здрависват. Въпросите валяха върху му като град. А той само се усмихваше, задавен и задушен от изблика на толкова радост:

— Ще ви разправя... Всичко ще ви разправя... То е цяла приказка...

Направиха му място до огнището. Огънят бумтеше. Суровите дърва цвърчаха. Водата избиваше по тях на пенести фуски. Малчика беше сладкодумен. Нищо не пропусна. И за ръкопашния бой, и за раните си, за башибозуците, за стареца, който го мъкнал на гърба си, та дори и за калинката... Всичко — от игла до конец. Без старозагорчанина, на когото дори и името не знае, кучетата щели да

разнесат костите му из полето. Оставало му само да се застреля, за да не падне в ръцете на башибозуците.

Особено се оживи Малчика, когато разказът му дойде до замръкването им при река Тунджа. Там ги намерили братушките.

— Герои са, казвам ви, това руснаците... Юнаци хора!... Беше се вече здрачило, когато нагазихме в реката. А тя и дълбока, и бърза... Санким, аз не съм газил. Байното ме пренесе на гърба си. На брега върху ни наскочиха низами... От тия, разбитите в Балкана. Право към нас тичат. Нали запалените наблизко села горяха, осветляваха долината като ден. Със стареца залегнахме в една трапчинка... Теглих куршума на първия.

Докато да напълня шаспото, другите бяха вече при нас... В това време зад тях няколко конници. Бяха казаци. Гонили низамите. До реката ги застигнаха. Никой от поганците не се отърва. Намушиха ги на маждраците си... Тогава им се обадохме със стареца. Вземаха ни на конете и бързо-бързо в лагера. Оттам заедно с други ранени ме изпратиха през Балкана, та стигнах чак в Русия. Ето ме сега оздравял. А отначало в болницата искаха да ми режат крака. Ама един стар лекар, ей с такава голяма брада, рече: „Ще го спасим“. И кракът ми си остана цял...

С притихнало сърце опълченците слушаха Малчика. Не искаха да изпуснат нито думица. Толкова чудновато беше случилото се с него...

Навън тежката есенна мъгла ближеше покрива на бараката, и от стряхата се оцеждаха едри капки...

НА КОКАЛАНА

В края на юли 1877 година малък отряд под командата на генерал Столетов зае за отбрана Шипченския проход. Това бяха около пет хиляди щика — шепа хора — срещу корпуса на Сюлейман паша, състоящ се от двадесет, и седем хиляди добре екипирани и обучени войници, калени в боевете из черногорските планини. Корпусът при това разполагаше и с многобройна модерна артилерия.

На двете рамене на върха Свети Никола заеха позиция Стоманената батарея, Голямата батарея на полковник Дроздовски, Орловският полк и първа и четвърта опълченска дружина. Втора, трета и пета опълченска дружина се окопаха на височината Над извора. На самия ѝ връх подполковник Бенецкий разположи половината от батареята си. Останалите четири оръдия постави на върха Магаревец, на около двеста-триста крачки на север от турската казарма, която се издигаше на билото на прохода. На 9 август, в началото на атаките, дойде на помощ Брянският полк, който зае за отбрана западния фланг на позицията и се простря в дъга от голямото рамо на Свети Никола към трите върха на Крали Марковия баир.

Когато отрядът зае тази петкилометрова зигзагообразна позиция, руските военни картографи вече бяха попълнили триверстовата си карта с по-важните точки на прохода и прекръстиха с нови имена върхове и по-важни места.

Високото рамо на Свети Никола бе наречено Голямата батарея. Скалистият език, който се отделяше от него към юг и надничаше от стръмния си и непристъпен скат върху коларския път на прохода, получи името Орлово гнездо. На изток, на около двеста крачки от него, където беше поставена Малката батарея, за да бие коритото, по което беше само достъпен връхът откъм юг, мястото беше наречено Улея. Източното, по-ниското рамо на Свети Никола, получи името Стоманената батарея. Този връх завършваше с непристъпен стръмен скат, на който бяха кацнали скали. Това място назоваха На скалите.

Триста гористи върха оттатък дълбокия дол, който се спущаше на изток от Свети Никола, се наричаха под общото име Малък Търсювец.

Новите имена, които те получиха на картата по посока от юг към север, бяха Малък Бедек, Бранено гнездо и Демиевец. Височината над извора беше наречена Шипка. От този ден и самият проход доби името Шипченски проход. Магаревец стана Централната височина. Върховете по Марко Кралев баир от изток към запад бяха отбелязани като Волинската височина, Обраслата височина и Малуша.

Едно име обаче не се записа, а остана само да се споменава между войниците. На около седемстотин-осемстотин крачки по шосето на север от върха Шипка пътят се спускаше стръмно по посока към Габрово. Тая стръмнина населението наричаше с турската дума Узунукуш — Дългата стръмнина. Долината под нея руснаците назоваха Райската долина. Турците така много я обстрелваха, че който се опитваше да мине по нея, отиваше направо в рая.

Позицията на защитниците още от първия ден на османските атаки се намери под кръстосан огън. Но не беше това, което тревожеше най-много малкия отряд на Столетов. Мъчното съобщение с тила, което ставаше само по единствения път от Габрово, обстрелван денонощно от пушечната и артилерийска стрелба на османците, и липсата на вода измъчваха опълченците и руснаците повече, отколкото далекобойните модерни оръжия на Сюлейманпашовите низами. Августовското слънце жареше билото на планината, нетърпимата горещина задъхваше хората и жаждата напукваше устните. Два бяха изворите, от които защитниците се снабдяваха с вода: единият едва чучунижеше на около двеста-триста крачки югозападно от турската казарма, близо до окопите на Брянския полк. Беше съвсем открит за стрелбата на османските стрелци. До него можеше да се отиде само пълзешком.

Другият извор се намирал на изток от казармата, под коларския път на прохода и пред фронта на втора опълченска дружина. Мнозина от опълченците, които бяха минавали по-рано с търговски кервани през прохода, знаеха този извор. Той се казваше Кокалана. Така го наричаха селяните, които живееха близо до прохода. Един подир друг се точеха по време на робството конските и коларските кервани през прохода на път за Узунджозския панаир или за далечните пристанища на Мраморно море. Когато изкачваха стръмния път при Узунукуш и се дотърмузваха до билото на прохода, където се белееше напред пътя казармата, умореният добитък сам спираше, за да си отдъхне. Пък и хората сякаш това чакаха. Изтърсваха праха от дрехите си и изваждаха

от поясите големи шарени кърпи, за да изтрият потта от лицата и вратовете си. Трябваше и да потегнат денковете със стока, поизместили се при друсането из пътя.

В това време войнишките кучета, които ровеха из боклуците край казармата, се промъкваха към керваните, проточили муцуни напред и душейки въздуха за плячка.

Чаушинът излизаше от казармата, за да провери тескеретата на пътниците. Излизаше и кафеджията и тръгваше из керваните с прикрепена на корема си табла с кафета. Всеки поканен посягаше към чашките с кафе. Бюлюкбашията седеше по турски на миндерлъка в стаята си, смучеше спокойно чибучката и не поглеждаше дори през прозореца. Работа ли му беше да го брули навън острият планински вятър? Чаушинът сам ще свърши работата. Част от сребърните петачета за кафето обаче ще падне и в неговия джоб.

Когато чаушинът свършваше проверката на тескеретата, пътниците дигаха на рамената си тежките дисаги с белия като за Великден хляб и недоизядените овнешки плешки и бутове, намазани с лютив червен пипер; измъкваха изпод чергите, които покриваха стоката, шарените габровски плоски с ракия и се спущаха по изринатата от стъпките на хората пътека към извора Кокалана. На поляната при него довършваха храната, която беше останала от гощавката с близките и приятелите при раздялата на Скокова поляна. А и добитъкът трябваше добре да се напои, защото го чакаше още потруден път из надолнището към село Шипка.

Освен това беше и обичай за колджиите и керванбашиите да опарят с няколко дълги глътки гърлото си с върлата ракия, която винаги оставаше хладна в дебелите дървени плоски на търговците. И после надали биха намерили по-удобно място, където да покажат бабаитлъка си тия наемни пазачи на търговците и на стоката им, като изпразнят с кеф някой пищов към кътчето небе, което се подаваше между клоните, и да се наслаждават на ехото, затирило се из долищата и знайни и незнайни пътеки. А тия османлии, служили дълго време във войската на Отоманската империя, бяха снажни хора с дълги, засукани мустаци, носеха ален фес, килнат на тила им, току до самия потен, дебел пехливански врат, и мъкнеха на корема си тежък силихлък с няколко арнаутски пищова и голям закривен ятаган. Онова, което беше им останало още от военната служба, беше бабаитлъкът и страстта към

оръжието. Можеха ли да не ги покажат пред раята както трябва поне веднъж?

А студеният извор, който бликаше под скалата, между едрите яркозелени лишеи, големите букаци, които хвърляха прохладна сянка, така примамлива за уморените пътници, предразполагаха към почивка и весели разговори и песни. Потулените в колоните славейчета пееха. Подбутнат от върлата ракия, някой от колджиите или керванджиите дереше гърлото си със сладникаво маане. Прохладен полъх се носеше от изток, откъм гористите върхове на Малък Търсювец.

Когато керваните тръгнаха отново, на поляната при Кокалана оставаха недоядени резени хляб и недооглозгани кокали. Войнишките кучета се спущаха върху тях, сдавяха се и ги разносяха из гората. Така във всяка долчинка, до всеки храст се белееха животински кокали. Дори и по пътеката за извора хората се спъваха в тях. Затова околното население нарече извора Кокалана.

От Кокалана се снабдяваха с вода опълченците от втора, трета и пета дружина, разположени на позиция на върха Шипка. А също и общият резерв на отряда, и главният превързочен пункт, разположени отначало при османската казарма, а отпосле към Узунукуш.

Но още от първия ден на сраженията османлиите се приближиха толкова близо до позицията на защитниците на върха Шипка, че някои по-смели низами, закрити из скалите и храсталаците, наблизко до извора, не допускаха никой да се приближи до него, особено през деня.

Залегнали в неудобните си плитки окопи, върху които се сипеха неприятелски куршуми едва ли не от всички страни, особено когато врагът зае Волинската височина, опълченците все повече изнемогваха от жажда. Стомните и бъклите вода, които успяваха да донесат на позицията бежанците, провирайки се по кози пътеки, приличаха на дъждовна капка, която се изпаряваше, преди да е докоснала нажежената от слънцето земя.

На втория ден от сраженията опълченците забелязаха, че на скалите, срещу Кокалана се появи един черен османски войник. Наречекоха го Грозния арапин. Колкото и да се наместваше удобно в своето скривалище, над скалата стърчеше неговата черна глава и червеният му фес. Изглежда, че той беше командир на групата стрелци

на скалите. Със своите далекобойни пушки пибоди те обсипваха с куршуми мястото около извора. Някои от стрелците оставаха и през нощта на скалите и обстрелваха извора. Трябваше да се изгонят оттам...

Августовската нощ се спусна тежко и задъхана над Шипченския проход. Османските атаки спряха. Заглъхна ехото на залповете. Само редки единични гърмежи, идващи от стражевите постове, пропукваха. От време на време съскаха куршуми и при Кокалана.

Притиснали пушките до себе си, около двадесетина опълченци се спуснаха безшумно по стръмните оврази към Кокалана. Напреде им вървеше подпоручик Кисъов от трета опълченска дружина. Трябваше да се промъкнат в гората оттатък извора и на разсъмване да се опитат от близко разстояние да обстрелят Грозния арапин и неговата команда.

Но на високия и стръмен овраг близо до извора един от опълченците се препъна и като нямаше къде да се задържи, търколи се в дъното на изринатия от дъждовете овраг. Другарите му се спряха, изтръпнали от страх, че шумът от падащия опълченец може да бъде чул от османските стрелци в скалите. Някои дори залегнаха, готови да стрелят. Но наоколо беше тихо. Само водата на извора подскачаше напевно из падините на стръмния дол. Между клоните блещукаха неприятелските бивачни огънове по Демиевец и Бранено гнездо. Непрогледна тъмнина лежеше в дола под тях.

Опълченците мълчаливо продължиха да се провират напред. Шумът на извора ги помами. Пиха жадно от студената му вода. Прегазиха полянката и продължиха в гората. Но скоро тъмните сенки на вековните букаци оредяха и пред опълченците се откри голяма гола стръмнина, в дъното на която се издигаха скалите, заети от низамите. Опълченците приклекнаха зад букаците, из ниските лещаци, а някои залегнаха из трапчинки, в които се белееха оглозгани животински кости. Навикналите в тъмнината очи на опълченците вече добре различаваха силуетите на скалите, издигащи се на около двеста-триста крачки напред. Небето на изток, над Демиевец и Бранено гнездо, започна да побледнява. Звездите гаснеха една по една. Все повече се развиделяваше. Белият дим на бивачните огънове се провлачи по

склоновете на отсрещните върхове. Сега османският часовей ясно изпъкна над скалите. Но около него все още нямаше никакво движение.

Опълченците започнаха да губят търпение. Погледът им беше отправен към подпоручика, който наблюдаваше скалите. Но той продължаваше да мълчи.

Ала ето, край часовая се промъкна войник. Аленият му фес се мярна и се потули зад скалите. След него се занизаха десетина низами. Катереха се като кози по скалите. Бързаха да заемат позиция.

Опълченците насочиха пушките си. Подпоручик Кисъв забеляза това и ги спря с ръка.

— Не още. Ами арапинът?

Наистина опълченците в нетърпението си бяха го забравили. А най-напред към него трябваше да бъдат насочени пушките им.

След малко едрата фигура на Грозния арапин се показа. Пристъпваше тромаво и важно. Щом той се намести зад скалите, и другарите му надникнаха от своите скривалища.

За да отвлекат вниманието им от командата, която беше залегнала при извора, няколко пушки от окопите на Шипка припукаха. Така беше уговорено. Низамите от скалите отвърнаха. Над извора изсвириха тънко и зловещо куршуми. Деветооката османска батарея от Малък Бедек разбуди с няколко снаряда смълчалата се позиция. Взривовете разтърсиха Шипка и Централната височина. Руските батареи отвърнаха.

Сега, когато вниманието на вражите стрелци от скалите беше отвлечено към артилерийския двубой, подпоручик Кисъв трябваше да действа. По-късно, когато настъпят османските вериги от Демиевец и Бранено гнездо, изтеглянето на командата ще стане мъчно.

Подпоручик Кисъов погледна опълченците и им каза шепнешком да бъдат готови.

— Щом замахна с ръка — прибави той, — ще стреляте. А после ще повторите и ще потретите... Готови бъдете!...

След миг дружен залп екна в дола. Последва втори, трети...

Изненадани, низамите се изправиха над скалите. Не можеха да определят откъде идваха куршумите. И изведнъж хукнаха да бягат. Грозният арапин се надигна, разпери ръце да ги спре, но и самият той, увлечен от другарите си, се спусна подир тях. Не успя да направи няколко крачки и се строполи от скалите. Закачи се на храстите и там остана. Само неколцина от войниците му можаха да се спасят.

Опълченците побързаха да се приберат на позицията си на върха Шипка. Никой от тях не пострада.

В това време артилерийският двубой се разпали. Зачуха се тръбни сигнали и барабани. Подхвана залпов пушечен гърмеж. Съдбоносният ден на отбраната на прохода започваше. Заобиколени от османските орди, опълченци и руснаци с последни сили отбиваха атаките. Надвечер пристигнаха на помощ стрелци от Драгомировската дивизия и спасиха Шипка.

Руски полкове смениха капналите от умора опълченци и останаха на прохода до края на годината.

Османците вече не посмяха да се катерят по скалите срещу Кокалана. Изворът остана в ръцете на защитниците на прохода...

ВОДА ЗА ЮНАЦИТЕ

Със свито сърце бежанците, стрували бараки и чергила от двете страни на габровския път, гледаха как зад гористия гребен на Узунукуш никнеха бели облачета по Малуша и Свети Никола, а след тях като тежка въздишка пропълзяваше из теснината грохотът на артилерийските залпове. През нощта, когато огънят на оръдията спираше, заревото на рядката артилерийска стрелба на османските батареи изгърбваше внезапно светналия хребет на Балкана към потъмнялото небе, сякаш някакво огромно чудовище се спотайваше и набираше сили да скочи. Тишината, която настъпваше след това, не успокояваше бежанците. Те знаеха, че там високо, на прохода, шепя опълченци и руснаци препречваха пътя на многобройната Сюлейманпашова армия и че от тяхната храброст зависеше краят на войната; ако османските табори се спуснеха през прохода към Дунавската равнина, щяха да застрашат тила на плевенската обсадна армия и на русчушкия отряд.

Затова и босоногите и одрипавели бежанци се вълнуваха и живееха с усилията и тревогите на защитниците на прохода. И въпреки изпълнения със страхове и неизвестност ден, видеха ли да се завиват в барутен дим върховете, надеждата за благополучния изход на войната възкръсваше в измъчените им души. Но това не траеше дълго. Нощем, свити под колите и чергилата, те спяха с отворени очи. Всеки по-голям шум или сянка им се струваше отстъпващ войник и наплашени от башибозушките нападения, грабваха торбите, готови да хукнат като обезумели накъдето очите им видят.

А августовското слънце прежуряше от сутрин до вечер и все повече пресушаваше Козецица и Янтра, покрай които се извиваше пътят за Шипка, и само няколко изворчета, бълбукащи тук-таме по високия бряг, уталожваха жаждата им. Всяка сутрин тълпи от бежанци носеха от тях вода за превързочните пунктове и за позицията. А превързочни пунктове и бараки, където ранените, идващи от позицията, се поспирваха, за да подкрепят силата си, имаше при

първото османско беклеме, което под зоркото око на часовои само няколко месеца преди войната пропускаше търговските кервани, преминаващи със стока Балкана; при Телеграфната височина, където руснаците бяха разположили телеграфните си апарати за свързка на позицията с Габрово; при второто беклеме, където беше останалата част от обоза на Брянския полк, пристигнал в началото на август в помощ на защитниците; при Кадийската стена и най-последно при горичката на Узунукуш, очертаващ се със своя горист гребен отдолу като допотопно влечуго, легнало на пътя, за да прегражда входа за сърцевината на прохода. Имаше и един последен превързочен пункт в падината между кръглата и централната батарея. Но той беше сред позицията и в съдбоносните сражения в началото на август беше преместен към Узунукуш. Таборите на Омер бей бяха заобиколили позицията от запад и пропъзвали по Малуша, бяха завзели Лисата височина. Така низамите се явиха в тила на скалистото Орлово гнездо и във фланг на трета, четвърта и пета опълченска дружина. В същото време, от изток войската на Вейсел паша, спуснала се от връх Демиевец през деретата на Яловица, се мъчеше да прекъсне тила на защитата. Някои по-смели низами вече подаваха глави зад скалите, на които бяха кацнали окопите на пета опълченска дружина, и обстрелваха единствения път, свързващ позицията с тила. Изпуснати куршуми прелитаха дори до превързочния пункт на Узунукуш... И водата стигаше само дотук, а горе на позицията момчетата умираха от жажда, защото двата извора, от които единствено можеха да почерпят вода, денем и нощем се намираха под обстрела на неприятеля.

Останали от няколко дена само на сухар и мъчени от безсъние и жажда, без патрони и снаряди, малкият отряд с последни сили защищаваше върха. А чаканата помощ все още не идваше...

„Още се държат!“ — ослушваха се тревожно в редките пушечни гърмежи бежанците и се втурваха с кобилиците поне с вода да помогнат. Но стигаха само до превързочните пунктове. Наистина наквасваха попуканите от жажда устни на ранените, но там, там горе, на позицията, момчетата умираха за капка вода...

А може би и неговите момчета да са там! — не спа през нощта дядо Божко и на сутринта рано-рано подкара магарицата с бъклите за позицията. Когато селяните напускаха Аджар, нападнати от башибозука, а двамата му синове с още десетина мъже ги възпираха с

кремъклийките си, дядо Божко напусна селото с двете си снахи и внучето, без да ги види. Не се намериха и тук, на габровския път. „Кой знае, може пък там да са!“ — мислеше си сега старецът, побутвайки от време на време малкото, което се беше добило преди една седмица и вече се петлаеше в краката на майка си, споделяйки с нея бежанското тегло.

— Хайде, Мицке, хайде, че слънцето не чака! — подканяше той магаричката и бършеше с длан рукналата пот по челото си.

„Колко са подранили жените!“ — мислеше си дядо Божко, като гледаше струпаните съдове с вода край превързочните пунктове. Не го спряха никъде. Зер в навалищата кой щеше да го забележи. Нали и други отиваха натам с товари на гърба!

Грохотът на сражението ставаше все по-страшен. Понякога адският тътен пресекваше за миг и гръмовно „ура“ огласяше върховете. „Атакуват! Момчетата атакуват!“ — трепкаше дядо Божко, обхванат от внезапна тревожна радост.

Когато изкачи Узунукуш, шипченската позиция тръпнеше под неприятелския огън. Върховете изригваха камъни и пръст, а по окопите се дигаше прах от рикоширащите куршуми. Дулата на Кръглата батарея стърчаха безмълвно на големия връх зад опълченските окопи. И последните снаряди бяха изстреляни. От Лисата височина пушечният огън все повече се усилваше и все по-близо до пътя се спускаха алените фесове на низамите. Неприятелски куршуми прелитаха и на пътя към Узунукуш.

— Хей, старче! — извика някой подир дядо Божко от горичката при превързочния пункт. — Ще те убият.

Но дядо Божко не го чу. Той беше вече забързал по пътя. Не го спираше нито бръмченето на куршумите над главата му, нито заравящите се в краката му оловни зърна, дигащи прах.

— По-скоро при момчетата! — повтаряше той в ума си и все повече ускоряваше крачка.

Дори от близкия окоп вече неколцина му махаха с ръце.

Но внезапно усети, че нещо го парна в гърдите. Притъмня му, олюля се и грохна на пътя. Не успя дори и да охне.

Като не чуваше вече гласа му, Мицка спря. Обърна глава и наостри уши. Загледа се за миг в лежащия неподвижно стопанин, после обърна очи към храста край пътя. Виолетовият цвят на магарешкия трън я помами и тя тръгна към него. Малкото мушна муцуна под нея.

От окопа вече пълзяха неколцина опълченци към бъклите с вода.

През целия ден Мица обикаляше с малкото си по позицията. Понякога се приближаваше до някой окоп, оредял от бойци, и го оглеждаше, сякаш търсеше някого — може би младите си стопани, синовете на дядо Божко...

НА ОРЛОВО ГНЕЗДО

От високата позиция на върха Свети Никола опълченците от първа и четвърта дружина и един батальон от Орловския полк наблюдаваха как отрано сутринта, на 9 август 1877 година, предните части на Сюлейманпашовия корпус започнаха да лазят по планината. След кратка престрелка с казашкия аванпост на Малък Бедек те заеха този връх и започнаха да строят позиция за артилерия. С няколко снаряда Голямата батарея на полковник Дроздовски разпръсна османските войници и дори катурна едно от оръдията им в пропастта. Колоната от товарни коне, която ту се показваше, ту се скриваше по изпъстрената с поляни стръмнина, беше така добре улучена от руските снаряди, че десетина коня с товарите се търколиха надолу из пътеката.

Опълченците заскачаха в окопите и захвърляха калпаците си във въздуха.

— Сега ще си премерим силите с тая паплач — викаха те, — ще видят, че не сме вече довчерашната рая. Ще ги изметем от земята си, както артилерията на братушките ги събори в пропастта. Ех, да не са тия негодни пущини в ръцете ни...

И поглеждаха с яд белгийските шаспо, с които бяха въоръжени. Негодността им да се борят срещу вражите пибоди, които стреляха с прицел на хиляда и осемстотин крачки, опълченците изпитаха още в боя при Стара Загора. Трябваше да си служат повечето с ножа. Той пък беше дълъг тесак, остър от едната страна и годен по-скоро за цепене на дърва. При това шаспото лесно се нагорещяваше, цевта се издуваше и изплюваше куршума пред носа на опълченците.

Но Голямата батарея не продължи стрелбата си. Трябваше да пести снарядите. Тогаваше османците устройоха на Малък Бедек една батарея от шест оръдия. После я увеличиоха с още три. Поради деветте дупки на блиндажа, през които се подаваха цевите на оръдията, русите нарекоха тази батарея Деветооката.

Веднага тя откри огън по челната позиция на прохода, върха Свети Никола. Снарядите й зашариха по блиндажите на Стоманената, Малката и Голямата батарея и по пехотните окопи на опълченците и на

орловците. Камъни и буци пръст захвърчаха над главите им. Барутен дим обви върха. Задави защитниците. Гъсти башибозушки колони се заспущаха от Малък Бедек. Веригите им се появиха на поляната срещу окопите на опълченците. Забиха неприятелските барабани, засвириха тръби и под огъня на Деветооката османците се впуснаха на атака. Хиляди гърла зареваха:

— Аллах! Аллах!...

Сега върхът изведнъж кипна. Сякаш димяща лава избухна от него. Залпове след залпове разтърсиха въздуха. Стоманената батарея обсипа с картеч неприятелските редици. Но на всяка разбита редица идваше друга. И все по-близо до върха се аленееха фесовите на низамите. Запълзяха и в Улея, където стръмнината беше по-достъпна. Малката батарея забълва огън срещу тях. След малко се закатериха неприятелски войници и по терасата под Орлово гнездо. Голямата батарея пренесе огъня си по тях ланинският път, който се извиваше като змия под Орлово гнездо и се губеше надолу из гористата стръмнина, потъмня от синята униформа на низамите. Въпреки смелостта им до скалите на върха не можеха да се докопат. Оттам орловци косяха редиците им.

Все пак османските вериги, които напиреха към Стоманената батарея, успяха да се приближат до нея. Залегнали из трапчинки и храсти, те обсипваха с куршуми окопите на опълченците и на руснаците и подпомагаха прииждането на подкрепленията, които се спускаха непрекъснато от връх Малък Бедек. Подготвяха се за нова атака. Но защитниците ги изпревариха. Стоманената батарея спря картечния си огън. Стрелбата от връх Свети Никола пресекна. Опълченци и руснаци наскачаха от окопите със затъкнати на пушките ножове. Студеният блясък на щиковете засвятка застрашително. Забиха ротните барабани. Бойният вик „ура“ проеца над долината. Човешки порой се понесе към османските вериги.

Прилепилите се към земята низами, очакващи да се понесат в атака, се надигнаха, слисани от бурята, която налиташе отгоре им. Прииждащите зад тях вериги трепнаха и се спряха. Спогледаха се и като видяха ужаса в очите на другарите си, обърнаха гръб и хукнаха назад. Не дочакаха удара с нож. Страхът беше помътнил разсъдъка им. Една мисъл, едно желание беше ги завладяло по-скоро да избягат и да се спасят. Не се спряха, докато едрата букова гора не ги закри.

Опълченците се завърнаха в окопите си. Но тук ги чакаше яростта на Деветооката. Тя обсипа с огън окопите им. Снаряд улучи блиндажа на едно от оръдията на Стоманената батарея. Избухна в закритието и го разруши. Дървета и пръст се разхвърчаха оттам. Прислугата на оръдието беше разкъсана от взрива.

В това време някой в поддръжката извика:

— Патроните горят! Спасявайте се, братя!

Сред опълченците настана смут. Една от каруците, която преди малко беше докарала патрони, гореше. Снарядът беше се пръснал наблизо до нея и беше запалил сламата между сандъците. Ако огънят засегне патроните с мукавените гилзи за пушките шаспо, куршумите ще се разхвърчат в гърба на позицията и ще нанесат голямо поражение. А до патронните каруци бяха стоварени и кошове със запасни снаряди за Стоманената батарея.

Докато опълченците се двоумяха какво да направят, един сух, среден на ръст опълченец, с провиснали големи мустаци, които закриваха съвсем тънките му устни, с разкопчана от жегата българка захвърли шаспото си на бруствера и изскочи от окопа.

— Тичайте да гасим пожара! — извика. — Срамота е да се крием като страхливци!

И се хвърли към запалената каруца. Страничният ѝ капак вече гореше. Той го измъкна и го хвърли на земята. Съблече българката си и стъпка с нея пламъците. Спуснаха се сега и други да му помагат. Когато изгасиха огъня и се върнаха в окопа, другарите на Леон Грудов го наобиколиха с любопитство и възхищение. Като че за първи път виждаха тоя свой другар от първа дружина. Неговият подвиг, така неочакван и бърз, го измъкна от техните редици, където еднаквата униформа и общ живот беше ги направил неразличаващи се един от друг. Той беше човек към четиридесет години. В опълчението дошъл с групата, която пристигна от Одеса в Пloeщ на 14 май. Записаха го с името Леон Грудов, от Самоков. В приемателната комисия в Пloeщ не се търсеха документи от доброволците. В дружината беше познат с това име.

До вечерта османците извършиха седем атаки, но все безуспешно. Последната беше насочена към левия фланг на Стоманената, където четвърта опълченска дружина беше заела позиция на скалите.

Опълченците я отблъснаха с град от камъни, дървета и счупени пушки. Патроните им вече се бяха свършили...

Над Шипченския проход се развиделяваше. Тънка мъгла плуваше по склоновете на Малък Бедек, Бранено гнездо и Демиевец, където се спотайваше врагът. Тишина, която криеше в себе си буря, тежеше над дълбоките гористи долища.

Внезапно в дола зад гърба на Стоманената батарея проечаха няколко пушечни залпа. След това към връх Шипка, където бяха окопите на втора, трета и пета опълченска дружина, започна рядка стрелба.

Опълченците от двете рамена на връх Свети Никола се изправиха над окопите и обърнаха очи назад. Дали османците не се опитваха да направят обход на позицията им и вече се врязваха в центъра на защитата?

Изведнъж над Деветооката разцъфна бяло облаче. Гърмът се сля със зловещия писък на гранатата, която профуча над Свети Никола. Снарядът се разби на склона на Шипка, между Кръглата батарея и окопите на опълченците. Тежък, тъмен барутен дим се издигна, сякаш някакво кълбесто дърво поникна за миг. Ехото удави гърма из пропастите към Волинската височина и Узунукуш. Второ, трето, четвърто облачета разпериха крила над Деветооката. Нови димни дървета изникнаха до склона на Шипка. Наредиха се едно до друго. После бавно плъзнаха по върха, разбъркаха се, преляха се едно в друго и заприличаха на тъмен облак, който надвисна над Шипка.

Обади се и османската батарея от Малуша. Тя биеше в тила цялата позиция на защитниците на прохода. От взривовете на снарядите й Централната се покри с дим. Но Деветооката не оставяше на мира и Стоманената, и Голямата батарея. Явно личеше, че неприятелят готвеше решителна атака на главната и тилната позиция на отбраната. Ако те успеят да сключат обръча при Узунукуш, ще пресекат връзката на защитниците с Габрово и ще ги уловят като в капан. Тогава ще изтласкат руснаците към Дунав, а може да ги отхвърлят и оттатък него.

Третият ден на отбраната на Шипченския проход идваше, оглушен от неспирния грохот, що заливаше върхове и долища. Над далечните планински върхове надникнаха първите лъчи на слънцето.

Двугърбият Свети Никола хвърли сянката си по безлесния склон на Волинската височина като наметало, което бавно прибираше към себе си. Беше вече доста светло и можеха да се видят османските колони, които се спущаха от Демиевец, Бранено гнездо и Малуша, за да прекъснат тила на руската и опълченската позиция. Жълтите гайтани на гвардейците изпъстриха поляните.

Руската артилерия зашари из гъстите им редици. Въпреки това османците напредваха.

Опълченците от Свети Никола виждаха целия проход назад чак до Узунукуш. В далечината се белееха къщите на Габрово. Със свито сърце наблюдаваха съдбоносния бой, който може би не ще закъснее да се разпростре и към тях.

Ротата на Леон Грудов се беше преместила на скалите на Орлово гнездо, между орловците, над самия Улей. Тук беше най-уязвимото място на челната позиция. Затова от двете страни на Малката батарея се струпаха повече войници и опълченци.

Между това стрелбата на противниковата артилерия по Шипка все повече се увеличаваше. Снарядите разораваха върха, сякаш някакво чудовище стръвно гризеше с железните си зъби осеяната му със ситни камъчета повърхност. След малко забиха барабани, засвириха тръби. Първата неприятелска атака на главната позиция започна.

— Аллах! Аллах! — се чу вик, който се разля из долищата като вълните на пълноводна река, която изведнъж беше пробила бента и беше се впуснала неудържимо из надолнището.

Опълченците бяха настръхнали по окопите на Свети Никола. Ще удържат ли другарите им този натиск? Смълчалата се Шипка изведнъж се оживи. Стръмният ѝ скат почерня от тъмните българки на опълченците. Мощно „ура“ избухна, сякаш буря беше се извила в замъгленото от барутния дим небе и гръм беше паднал в дола. Човешки порой се понесе към османските вериги. Те не издържаха. Обърнаха гръб.

Атаката на неприятеля беше отбита.

Опълченците на Свети Никола хвърляха шапките си във въздуха от радост.

— Молодци! Герои! — викаха орловци с просълзени от възторг очи.

— Не ще се посрамят другарите ни — казваха опълченците.

— Ще ни ударят и нас — прибави замислено Леон Грудов, — ами с какво ще ги отбием. Моята пушка е негодна, иглата ѝ се счупи...

И я блъсна на бруствера.

— И моята е такава — прибави другарят му, разбрал по погледа му онова, което искаше да каже Грудов. — Де да имахме техните пибоди?

— Има ги, има ги — отвърна замислено Грудов и се загледа към терасата под Улея.

Там ранните слънчеви лъчи блестяха по лъскавите цеви на пибодите, които се търкаляха между труповите на низамите, опитали се да настъпят по стръмнината към Орлово гнездо. При отстъплението си миналия ден те така панически бяха се свлекли надолу, че и през ума им не беше минало да приберат убитите си другари и оръжието им. Сега пушките стояха там като примамка за смелите орли, които отбраняваха скалистия връх.

Грудов затършува с ръка в пазвата си. От българката му висяха откъснати парчета. Острите камънаци, по които беше се търкалял из окопите, бяха я разръфали. А нямаше с какво да я закърпи. Само беше пристегнал с колана остатъците ѝ на кръста.

Той измъкна торбичката, привързана на врата му. Подаде я на другаря си:

— Дръж. В нея има петдесет наполеона. Припечелил съм ги от честен труд — бели пари за черни дни...

Другарят му не протегна ръка. Той недоумяваше защо прави това Грудов. Наистина мнозина от опълченците, когато влизаха в сражение, даваха кесията си с пари на другари от поддръжката. Заръчваха, ако ги убият, парите да се предадат на близките им. Но сега пред позицията на Свети Никола имаше затишие, османците не настъпваха. Силите им бяха нужни за атаката на Шипка. Някакво лошо предчувствие ли беше смутило душата му? Та те и двамата са в окопа един до друг. Еднакво са изложени на смъртта.

— Вътре има и хартишка — продължи Грудов, — на нея съм написал на кого да се предадат, ако ме убият...

— Но... — заекна другият.

— Решил съм нещо. Виждаш ли долу терасата под нашите окопи — посочи Грудов с ръка към дола...

— Еее?

— Ще се спусна там, па каквото е рекъл господ... Напразно стискам тая в ръката си. И за тояга дори не я бива. А там долу поляната е осеяна с османски пушки. Ще си взема... А може и на тебе да донеса.

— Хубаво думаш — усмихна се със скрита надежда опълченецът, — ама доста далече е... пък и тая стръмнина...

Наистина по Улея можеше да се слезе в дола. Нали по него башибозуците се мъчеха да се покатерят на Орлово гнездо? Това беше една урва, изрината от пороищата. По двата ѝ бряга имаше ниски храсталаци, които можеха да служат за прикритие само от страни. Отдолу, от юг, урвата беше открита за погледа на неприятеля.

— Не ме гледай такъв, дръж, дръж... — напъха кесията в ръката на другаря си Грудов. — Далече, близко, все едно... Само кажи на братушките, дето са накацали по скалите, ей там... Да не се заблудят и да стрелят по мене...

Грудов възправи шаспото на стената на окопа и скочи на бруствера. Малки камъчета се отрониха под краката му и се търколиха надолу из урвата. Той се спря за миг и издърпа пушката.

— Нека я взема все пак. Ако не за друго, поне да се подпирам с нея... Кой знай дали някой манафин не ще скочи отгоре ми. Нали знаеш приказката: „Конска глава и на кол да я видиш, пак ѝ туряй юздата...“

Тоя стар опълченец, който спечели уважението на другарите си, беше пъргав и съобразителен човек. От окопа го наблюдаваха как умело се провираше през храсталаците. В един голям храст те го изгубиха от очите си.

А Грудов бързо се свличаше из урвата. Тръните съвсем изпокъсаха дрехите му, издраскаха ръцете му. Ронливата камениста почва се свличаше под краката му и го завличаше със себе си. Като се добра до пътя под Орлово гнездо, той се спря в малкия изкоп, за да си почине. А и трябваше да огледа как по-лесно и бързо да се добере до голия език, над дола, където лежаха низамски трупове. Надясно към езика имаше утъпкана овчарска пътека. Тя отиваше към острите скали на края на езика, надвиснали над дола. Около тия скали имаше много убити. С прав изстрел Малката батарея ги беше покосила. По поляната нямаше никакво храстче.

Грудов се провлачи по корем из пътеката. Коленете и лактите му се обелиха. Но това не беше болка, която можеше да го спре. Стигна до убитите и залази между тях. Те стояха тук от няколко дена. Тежката

миризма на кръв и на разлагащи се от горещината тела го задави. Убитите бяха всякак: по гръб, с оцъкдени към небето очи, по корем, свити на кълбо от раните, които са ги мъчили, а някои висяха надолу с главата на скалите, където бяха прибягнали, за да се запазят. Смъртта беше ги застигнала бързо, изненадващо. Пушките им лежаха пълни до тях. Не бяха успели дори да стрелят. Грудов грабна две. Преметна ремъците им на рамо. Попипа с пръсти няколко презраменни паласки. Патроните не бяха побутнати в тях. Завърза за ремъците паласките на гърба си.

Той предпазливо надникна от скалата. От нея се виждаше село Шипка. Съгледа гъста низамска колона да се катери нагоре по пътя. Ето че те вече ще атакуват и Орлово гнездо. Атаката им този път беше без тръби и барабани. Искаха с изненада да се нахвърлят върху защитниците на върха. Насърчаваше ги сега само грохотът на сражението, което се разгаряше отгатък Свети Никола, към централната позиция на прохода. Те бяха закрити добре от окото на защитниците на Орлово гнездо. Издадената над дола тераса, от която Грудов наблюдаваше, им помагаше да се катерят незабелязано. Една смела мисъл като светкавица проряза съзнанието на Грудов. Какво би било, ако поразбърка малко сметките им?

Разстоянието до настъпващите безшумно башибозуци беше не повече от шестстотин-седемстотин крачки. Грудов сне от рамото си една от пушките, намести лакти на скалата и се примери. Самотният гърмеж проехтя в сутринната тишина като пукот на дъска, която разцепват с ръка. После пусна още няколко куршума.

Неколцина от предната редица се търкулиха в краката на другарите си. Колоната обърна гръб и хукна надолу. Някои се окопитиха, залегнаха в храстите и започнаха да стрелят напосока. Куршуми прелетяха над главата на Грудов. Той се закатери из стръмнината нагоре...

Защитниците на Орлово гнездо не бяха изненадани от вестта, която им донесе Грудов. Те очакваха настъплението на османците. Оръдията на Голямата батарея бяха добре насочени към дола. Малката батарея на Улея още през нощта стоеше със заредени дула. Нали

артилеристите при нея спяха на лафетите с полузатворени очи. Опълченци и орловци стояха нащрек в своите скалисти окопи.

Новият подвиг на Грудов още повече го издигна в очите на другарите му. С нескрита завист поглеждаха двете пушки, които беше донесъл.

— Това се казва пушка — въздъхна някой с глас, — а не като нашите шаспа...

— Английска е — подзе друг, — нова система... Далекобойна...

— Казват, че черкезите пък имат магазинни — намеси се и разговора трети. — Аз не съм ги виждал, ама други ми казват. Няколко патрона вътре, само тегли и пускай...

— Порових между убитите, но не намерих такава — каза Грудов.

— Ингилизка работа... Де ще намериш такава тука? Срещу нас няма черкези. Те се провират ей там зад тила ни, из ония долища... Казват още — прибави третият тихо, — че при османските войски в Плевен имало ингилизки офицери...

— Може и да е вярно. Санким те могат сами да се опрат на братушките, а?

Очите на опълченците се впериха по северния склон на Свети Никола, по който се катереше конник. Полковник Толстой се подаде от окопите при Голямата батарея. Види се, него е търсил конникът. Подаде му един пакет. Кавалеристът козирува и заприпка обратно. Неприятелски куршуми ровеха земята под краката на коня. Това беше опасно място, което конникът бързаше да измине. Внезапно той пусна юздите, разпери ръце, сякаш искаше да се залови за нещо във въздуха, и се строполи на земята. Животното направи няколко крачки по инерция, но се спря и се върна при убития. Наведе глава и започна да го души. Така и остана при него, с наведена глава.

— Убиха момчето проклетниците — казаха с въздишка опълченците. — Не можа да се отърве...

След малко те разбраха защо беше дошъл конникът. Две роты от първа опълченска дружина заедно с командира на дружината, подполковник Кесяков, се смъкнаха от позицията в седловината. Отиваха да подпомогнат руснаците при Узункуш, където османците сключваха обръча около защитниците. Ранените и убитите, с които ротите осейваха пътя си, не ги спряха.

А помощ от Габрово още не идваше.

Османските вериги все по-упорито се катереха към Орлово гнездо. Някои низами се промъкваха в мъртвото пространство под скалите и там чакаха сгоден момент, за да се доберат до окопите. Тук куршумите от върха не ги засягаха. Опълченците и орловците започнаха да хвърлят камъни, които попадаха в техните скривалища. Все пак, това ново оръжие не можа да катурне нападателите в пропастта. От своите скривалища те виждаха като на длан пехотните окопи при Стоманената батарея и започнаха да стрелят по тях.

За да ги прогонят, защитниците на Орлово гнездо къртеха скалите и ги търкаляха върху тях. Нищо от това, че окопите се оголваха и че заприличваха на плитки корита, които на места не можеха да дадат никакво закритие на защитниците.

До Грудов млад руснак с едва наболи мустачки и килнато на тила орлово кепе се мъчеше да откърти голям блок от скалата. Беше го подкопал дълбоко с щика си, но камъкът не се помръдваше. Пот като град капеше от лицето на войника.

— Хей, братушка, помогни! — обърна се той към Грудов запъхтян. — Няма вече патрони, а на щик тия чортове не ще дойдат...

Грудов грабна захвърленото при краката му негодно шаспо и се помъчи да втикне приклада му в дупката на скалата, направена от войника. Но камъкът едва се повдигна.

— Още, още, братушка — викаше руснакът. — Чакай и аз...

И натисна цевта на пушката. Сега скалата едва малко се пропука.

— Пъхни в дупката някой камък или... дърво... Там, каквото намериш.

Думите се ронеха от устата на руснака с мъка, сякаш усилията му бяха последни. Грудов пъхна в дупката до приклада на шаспото един камък. Скалата беше вече готова за катурване.

— Сега можем да си починем — въздъхна с облекчение войникът, като изтри с ръка потта от лицето си. Скалният прах се размаза по измокрените му бузи. Добродушната усмивка още повече разцъфна на устните му. Грудов го погледна и сърцето му се разнежи. Мило бащинско чувство развълнува душата му. Това младо момче, което беше дошло да се бие за свободата на едноплеменния си брат, нямаше още двадесет години и опълченецът по възраст можеше да му бъде баща.

Боже мой — мислеше си Грудов, като го обгръщаше с ласкав поглед, — какъв добродушен юноша! Сякаш с цялата си душа е тука, по

родните балкани на страдащите си братя... А дали ще се върне? Ще види ли отново родината си?

И като сподави мислите си, които го разнежиха, потри със задоволство ръце.

— При аллаха ще ги пратим тия поганци, само да се опитат да се покатерят...

Руснакът се засмя.

— Така, така, братушка, хей там в дола ще ги наблъскаме с тая скала.

И потупа приятелски по рамото Грудов.

Един низам подаде глава под скалите. Мъчеше се да пропълзи нагоре. Грудов се примери с пибода си и го събори. Но низамът скочи на крака и куцайки, побягна надолу. Един опълченец до Грудов дигна пушката си.

— Остави го — смъкна Грудов пушката от рамото на другаря си, — нека се замъкне при своите. Ще им разправи как се бият довчерашните раи. Това ще свърши повече работа, отколкото твоят куршум...

Насъбралите се под скалите османци решиха да атакуват Орлово гнездо. Алените им фесове изведнъж се показаха иззад скалите. Закатериха се. Още няколко минути, и те ще протегнат ръце над окопите на защитниците.

Това някой извика:
— Бутайте скалите, братя! Хвърляйте дървета!

И изведнъж огромни камъни и дървета полетяха от окопите. Счупени пушки се запремятаха из въздуха. Вихрушка от скали, дървета и пушки помете настъпващите. Виковете на ужас и на предсмъртни вопли се смесиха с тържествуващото „ура“, което гърмеше от върха. Каменният порой премазваше всичко по пътя си и завличаше нападателите в бездната.

Атаката беше отбита. Но десетина низами успяха да се запазят под скалите, и то толкова близо до окопите на върха, че се чуваха ясно заканите им. Те примъкнаха камъни към себе си и през направените от тях амбразури жареха с точната си стрелба по окопите на руснаците и опълченците. Защитниците се прилепиха към ниските си окопи, без да могат да ги прогонят.

Внезапно ръчна граната изхвъркна нагоре от скривалището на османците. Със зловещо съскане тя се търкали на скалата пред окопа на защитниците. Избухна в една дупка, която задуши силата ѝ.

Младият руснак, с когото Грудов търколи скалата пред себе си, видя войника, който хвърли ръчната граната. Примери се в него. Но преди да стреля, се свлече в окопа. Не успя дори и да изохка. Кървава струя протече от челото му.

Грудов се наведе над него. Помилва го по русата му коса. Орловското кепе беше паднало в краката на убития.

— Бедният! — промълви с въздишка Грудов.

Докато стоеше на колене пред убития руснак, чу се изсъскване на нова ръчна граната. Фитилът пращеше и пръскаше искри. Тежкия чугунен снаряд се преметна във въздуха и глухо удари в скалата. Търколи се и се спря съвсем близо до окопа. Залегналите наблизко опълченци се прилепиха към скалите. Смъртта вече витаеше над главите им.

Но бърз като светкавица, Грудов се изправи и се хвърли към димящата граната. Сграбчи я ръка и я захвърли към османците с думите:

— Ако трябва да се умре, по-добре е човек така да умре!

Над главите на изненаданите османци блесна ослепителен пламък. Остър гръм оглуши върха. Чугунените парчета се изсипаха по скалите, сякаш едър град зачука от невиделица. Нещо парна по бузата опълченеца, който още стоеше на мястото си с вдигната ръка. Остра болка замая главата му. Пред очите му притъмня. До него се мярнаха

хора. Блеснаха щикове. В ушите му нахлу шум от звънтене на стомана. Яростни закани прозвучаха. Грудов се залюля и се строполи на скалата...

В БЛИЗКИЯ ТИЛ

Болничната каруца, на която се развяваше платно с червен кръст, потегли бавно от бараката на лазарета при село Зелено дърво. Дребните, но здрави кончета се препъваха по едрите буци пръст, замръзнали от сухия студ, който беше сковал Балкана. Денят беше ясен и покритите със сняг Малуша, Свети Никола, Шипка и Коруджа се виждаха ясно и така близо, сякаш бяха надвиснали над позицията на опълченците. От време на време османските батареи на Малуша обстрелваха с рядък огън руските позиции. На Свети Никола и на Шипка снарядите разриваха снега, който се разпръсваше при взривовете като фонтани от бял прах. Това нарушаваше спокойната зимна картина на този ноемврийски ден.

По изринатия от колите път, който водеше от селото за Габрово, имаше дълбоки трапища. Затова и каруцата с болните се движеше на места много бавно. Пътят криволичеше по стръмните баирища, спускаше се из малки долчинки, мушеше се из висока дъбова гора, завиваше покрай сламени кошари, сгушени между оголените гъсталаци, и се насочваше към каменния мост, извил високо остър гръб.

Скреж беше покрил земята. Тук-таме по клоните трептяха листи, обагнени в червенооранжев цвят, сякаш бяха някакви пъстри птиченца, останали, за да красят потъмнялата гора. Студен полъх разнасяше из въздуха острата и лютивата миризма на запалени сурови дърва и шума. Ледът беше изпил водата в локвичките по пътя, шиповете на конете го трошаха, а колелетата го пръскаха на малки парченца. На места из оголените клони се промушваше птица. При една запустяла кошара ято гарвани се дигнаха изплашени и със своя зловец грак се изгубиха нанякъде. Но щом каруцата отмина, те пак се върнаха като отневиделица и се спуснаха на земята. Навярно там лежеше лешът на някое животно.

Опълченските бараки все повече се скриваха зад каруцата, докато близо до дола, където лъкатушеше шумно река Козещица,

съвсем се изгубиха. Останаха да се виждат под баира само ивиците дим, които комините точеха към небето.

Излязоха на каменния мост, наричан от руснаците Дяволски поради високата му гърбица. По него не можеха да се разминат две каруци. По скалистите устои на моста се очертаваше зеленясала линия, която показваше докъде са стигали водите на реката пролетно време и при големи дъждове в Балкана. На отсрещния бряг се гушеше воденичка. Върху спънатото ѝ колело водата скачаше шумно.

При Дяволския мост пътят излизаше на шосето, което водеше за Шипченския проход. По него тук-таме стоеше каменна настилка, неизрината още напълно от артилерията и от тежките обозни каруци.

Кончетата забързаха. Друсането на каруцата накара четиримата опълченци, които се возеха в нея, да посъберат сламата под себе си. Те бяха от пета дружина. Тримата бяха ранени при недавнашна схватка с вражески разезди, а четвъртият — Копчев — беше заболял от ревматизъм. Може би беше го придобил още във Влашко, из влажните и тъмни бордеи. Беше на стража в Балкана, далеч пред позицията на дружината, когато усети болка в коляното на единия си крак. Едва се домъкна в дружината. Другарите му го разтриха, но това не помогна. На следния ден при прегледа от лекаря на дружината се оказа, че е заболял от остър ставен ревматизъм. Кожата на коляното му беше се зачервила, ставата стоеше силно подута. Той едва стъпваше на крака си.

— Ще те пратя в Габрово — реши доктор Панов, като замязаше с шинелата голите му крака. — Нужно е болнично гледане, в топло помещение. Тогава и лекарствата ще помогнат. — И прибави, като посочи коляното му: — Оттам лесно може болестта да се разпространи по другите стави. Ти си млад, ще оздравееш.

Санитарите помогнаха на Копчев да се качи на каруцата при ранените. Загърнаха се опълченците в шинелите си, мушнаха се в сламата и каруцата потегли за болницата в Габрово.

Пътят през прохода беше оживен. Пешаци и конници заминаваха за Балкана, други се връщаха от позициите. Обозни каруци громоляха по изринатия път. Отстрани се виждаха изкопите на основите на бежански бараки. С настъпването на зимата бараките бяха разтурени и бежанците се прибраха в Габрово и околните села. Някои бараки обаче стърчаха тук-таме по стръмнината и комините им пушеха.

Обитателите им не бяха изгубили надеждата в скорошното настъпление на русите. Копнежът им за родните огнища ги задържаше така близо до гърба на позицията!

Каруцата изгромоля по високия мост на река Паничарка и се спря при Манчовото ханче. Тук селяните от колиби Недевци пресрещнаха каруцата. Поканиха болните с греяна ракия.

— Пийте, да ви е наздраве, юнаци!

Копчев надигна съда до устните си, но горещата пиперлива пара го задави.

— Наведнъж, наведнъж, синко — наставнически забеляза старецът, който му подаде бакъреното кафениче, — направо в гърлото, иначе задавя.

Копчев почувствува как горещина се разля по цялото му тяло, червенина обля лицето. Кръвта нахлу в него и надви студената струя, която се завираше в яката на шинелата му.

Каруцата ги задруса отново. Наближиха града. Самотно стърчаха тук-там къщи по баира Радичевец. Димът от комините им се забиваше в оловното зимно небе. Каруцата изтрополи по Шиваровия мост и навлезе в улицата, която криволичеше през целия град и завършваше в ниските поляни на Падалото. Беше извънредно оживена. Коли, които едвам се разминаваха, отиваха и се връщаха. Хората се провираха между тях. Шум, висок говор, викове подканяха добитъка да върви побързо, плясък на камшици, звънтене на чукове по наковалните в ниските работилници, чиито дървени кепенци бяха съвсем отворени, тълпи от бежанци. Малкият планински град, който допреди няколко месеца лежеше тих, забутан в хълмистите поли на Балкана, приличаше сега на кошер, из който пъкаха хора и добитък. С изморен поглед отизиране в пъстрата тълпа и оглушал от шума й, Копчев чувствуваше, че потъва заедно с каруцата в някакъв водовъртеж, който го тегли неизбежно в своята дълбочина...

Много беше преживял до този ден малкият планински градец, сгушен в северните дипли на Балкана и така близо до прохода, където се решаваше изходът на войната и съдбата на България.

Докато траеха четиридневните боеве на Шипченския проход през август на 1877 година, габровци и приютителите се в града бежанци

със свито сърце слушаха топовните гърмежи в Балкана. Те се трупаха на моста Меджидие при Априловската гимназия и с вперени очи към планината следяха барутния дим, който се завиваше около високите чела на Малуша и Свети Никола. Грохотът на артилерийската стрелба се носеше към града през дълбоката теснина на прохода, която го пропускаше далече на север като бучене на буря в планината.

Бежанците, които обитаваха бараките в крайнината на града, се катереха по Бакойския баир, по Киселчова могила и по високия баир на махалата Радичевец и следяха барутния дим и топовния тътнеж. Вечер се прибираха под колите, в чергените палатки и в бараките и тръпнеха от ужас при гърма на оръдията.

В града започнаха да пристигат върволица коли с ранени опълченци и войници от Брянския и Орловския полк. Един ден казашката конна батарея от Падалото запрегна оръдията и се понесе в кариер към Балкана. На Шипка беше настъпил критически момент. „Без скорошна помощ защитниците на прехода не ще могат да се задържат“ — така говореха ранените, които пристигаха от позицията. Но помощ отникъде не идеше. По пътищата от Търново и Севлиево се низеха само безкрайни върволици от обозни коли. Непразно пред окръжното управление свиреше военна музика. Настроението на габровци и на бежанците не се промени. То си остана все така безнадеждно и мрачно.

Едва на 11 август вечерта пристигнаха в Габрово челните части на Драгомировската дивизия, която първа беше преминала Дунав при Свищов. Един батальон от Първа стрелкова бригада се метна на конете на тридесети донски казашки полк и пристигна към свечеряване на позицията. Шипченският проход беше спасен!

Градът въздъхна радостно. Отпуснаха се сърцата на хората. Из къщите, по улиците и на площада при Сахатската кула надойдоха нови войници. Градът заприлича на голям военен лагер. Палатки покриха и околността. Около буйния извор Топлика задимяха комините на походните войнишки кухни. Закатериха се войски към Балкана.

Есента настъпи студена и влажна. Скриха се планинските върхове в мъгла. Започнаха да ваят непрекъснато дъждове. Пътища и пътеки потънаха в кал. И в тая дълбока кал затъваха краката на хиляди хора и добитък. В края на септември заваля едър, мокър, пухкав сняг. В ниските долища и по равнината той бързо се стопи и образува

мочури, но по върховете на планината останаха да се белеят снежни калпаци.

А градът ставаше все по-шумен и по-голям. Ханищата не стигаха, за да поберат хората и добитъка, които постоянно прииждаха. Коларите разпрягаха колите на дворищата и по улиците. Габровци и бежанци се втурваха да помагат. Работата в работилниците не преставаше. Светлината не загасваше в тях. Кепенците не се затваряха. Тракаха денонощно тежките чукове. Шивачите не изправяха колене, изкърпваха войнишко облекло. Дори и старият, едва виждащ с едното си око кундурджия, майстор Кольо, се дигна от леглото и дойде в общарницата. А покрай сарачниците се нанизваше цяла верига от погонци, които търпеливо чакаха да им се поправи окъсаната конска сбруя. Работниците клюмаха със зачервени от умора очи над догарящите угарки на стеариновите свещи. Не чуваха ударите на камбаната от Сахатската кула, отмерващи времето, и не виждаха ранните слънчеви лъчи, които се плъзгаха над града от Циганския баир и Петкова нива.

Габровци изнесоха пред къщите си бурета с вино и ракия. За няколко копейки войникът можеше да подкрепи силите си. Изникнаха като гъби гостилници и кръчми. Ето Петербургската гостилница на двама гърци от Одеса. Наблизо до нея се мъдри набързо стъкменият дюкян на казанлъшкия манифактурист Димитър Костов Икономов с провиснали под кепенците като огромни тежки гроздове европейски салами, суджуци и унгарски луканки. Нямаше дюкян, пред който да не стърчаха бурета със солена риба, хайвери или сандъци с фуниеобразни кюлчета захар, увити в дебела синя хартия. В работилницата на букурещкия сладкар Йонко Шекерджията малкото бежанче от село Аджар Иванчо Божков едва смогваше да прави бяло сладко, което се точеше в чашите на тънки медени езици. От тезгяхите на фурната на Георги Арнаутина се пръскаше сладникавата миризма на меките като памук симиди, посипани с чукана захар, или на саралиите, в средата на които се белееше бучка овче сирене.

Още щом свършиха четиридневните съдбоносни боеве на Шипка, през август на 1877 г. в малкия планински град започнаха да пристигат на няколкодневна почивка войници и офицери. Тия хора, които смъртта беше отминала, идваха тук, за да се свържат с корените на живота като растение, което имаше нужда от сокове, за да вирее. Но

те не забравяха другарите си, останали там горе, в Балкана, за да пазят тяхната спокойна почивка. Отпускарите изпълваха кръчмите и гостилниците, нагърбваха се с разни лакомства и бързаха, без дори да дочакат края на отпуската си, да се приберат при другарите си. Волностите, които си позволяваха, бяха присъщи на хора, които не знаят какво им носи утрешният ден. И те пиеха и пееха. Пееха за подвизите на неизвестните герои, които бяха пролели кръвта си за свободата на своя брат. Често от Михалевата кръчма се носеше войнишката песен, която неизвестен поет беше съчинил в окопите:

*„Вспомним, братци, как стояли
мы на Шипке, в облаках.
Турки нас атакували,
но остали в дураках.*

*Только утро рассветает,
разнесет вокруг туман,
и на Шипке наступает
вновь упорный Сулейман.*

*Сулейманови аскери
крепко в Шипку били лбом.
А мы били их без мери
и прикладом, и щиком...*

*Было, братци, плоховато —
да помиловал нас бог...
От рассвета до заката
отдохнет никто не мог.*

*Накрест пули и гранати
день и ночь над головой —
холод, голод... ех, ребята,
будем тверды мы душой...*

Разнесли-ж мы эту сволоч,

*расщелкали всю орду...
Это были все стрелочки
в семьдесят седьмом году...“*

Войнишката песен кънтеше под склучените покриви на къщите и се губеше из кривите улици...

А в града все повече пристигаха ранени и болни от Балкана.

Настаниха болния Копчев заедно с другарите му в опълченската болница. Това беше голямата къща на габровския учител Илия Христович, някога учил в Москва като априловски стипендиант. Поставиха дървени одри в шестте стаи, постлаха ги със сламеници, нагласиха ламаринени печки и болницата се устрои. Опълченските лекари се редуваха в нея. Като милосърдни сестри идваха да нагледват болните и ранените сестрите от Руския Червен кръст Енгелхардова, Духонина и Теплякова. Но те главно се грижеха за бежанците, които мряха от болести и от изтощение. Отрядът от Руския Червен кръст начело с доктор Павел Пясецки квартируваше в габровския женски манастир, в центъра на града, на левия бряг на Янтра, срещу Сахатската кула и чаршията. Там бяха отредени стаи за ранените офицери.

Леглото на Копчев се падна до прозореца. От двете му страни лежаха негови другари от дружината. Болните опълченци прекарваха деня унесени в дрямка, мълчаливи. Щом отвореха очи, погледът им се спираше на картините, които бяха закачени на стените. Между тях имаше няколко старични щампи. Една от тях представляваше четите на Хаджи Димитър и Стефан Караджата, когато полагат клетва на дунавския остров срещу село Вардим. На друга щампа бе изобразено сражението на тия чети в Карапановата кория. Отстрани до тях висяха портретите на същите войводи в хайдушки дрехи, с пищови и арнаутски пушки на рамо. Под кюнците на печката, там, където те влизаха в комина, точно в ъгъла на стаята, беше закачена някаква още по-старинна щампа, отпечатана във Виена. В нея беше изобразена жена, окована във вериги. До жената — лъв. В центъра — джамия, на която пада минарето, пречупено на две. Овчар, полегнал до река. Срещу него, на другия бряг, се е пръснало стадото му. На картината е напечатано стихотворение от Георги Сава Раковски „Болгарскому лву“. Тези картини бяха донесени в града тайно от родолюбиви габровци, които ги крили по скривалищата. Сега те са ги извадили и поставили в болницата. На другата страна, срещу тях, бяха накачени портретите на руския цар и на прочутите военачалници Суворов и Кутузов, подарени от някой руски офицер на опълченската болница.

Тия картини разнообразяваха болничната обстановка в стаите. Те бяха и едно от средствата, за да се поддържа духът на болните, макар че това не беше нужно за тия мълчаливи и скромни герои. На позицията срещу непрестанния огън на османските оръдия те търпеливо понасяха негодите и заплахата на смъртта, която витаеше над главите им. Затова сега им се виждаше съвсем неочаквана и необикновена обстановката, в която се намираха. Затоплените стаи, благата усмивка на руската милосърдна сестра, грижите на жените от града, които им носеха симиди, саралии и сладки и понякога заместваха сестрата, саксиите с мушкато на масата, където имаше шишета с лекарства, и тишината, която наставаше из стаите, когато не стеноха болни, беше нещо необикновено и чуждо за тия хора, които повече от половин година не бяха виждали покрив над главата си.

Отначало Копчев оглеждаше с интерес всичко, което го заобикаляше в болницата. После затваряше очи и задрямваше. Може би защото болките в крака му намаляха. Когато отваряше очи, те

оставаха втренчени в картините. Гледаше ги без нужда, просто за да има къде да опре погледа си. Тогава мислите му спокойно се нареждаха една след друга, без да се прескачат и да бързат като прииждащи води на мътен поток. Спокойните мисли го караха да гледа трезво и хладно на нещата. Болен, захвърлен в болницата човек, за когото другите се грижат. Не беше ли излишен? Чувствуваше се като беглец, който в най-трудния момент е напуснал делото и другарите си. Ще се върне ли при тях?

Друг път се извиваше по ребро на сламеника и гледаше с часове зимната картина навън. Той вече знаеше кога ще се плъзнат слънчевите лъчи по зеленясалите от старост плочи на покривите, кога сенките на издадените над улицата стрехи ще покрият улицата и ще пропълзят по стените на отсрещните къщи. Зимната нощ ще се спусне над града, шумът от улицата ще затихне и картината със зеленясалите плочи на къщите, с дългите стрехи и тясна улица ще се отдалечи и ще потъне във вечерния мрак. Това беше част от живота, който се явяваше пред очите на Копчев като видение и изчезваше, за да се яви на следния ден отново с всичките свои познати черти и багри. След това на улицата светваха фенерите, които блещукаха като замръзнали във въздуха светулки.

Добре, че креватът на Копчев беше до прозореца и това го свързваше с живота на улицата. Но и там картината не се променяше. Само понякога някой шеркет ще се мушне из навалицата или обозните коли и ще се опита да внесе нова багра в уличната картина с високите си колела с нашарени спици, с издадени навън пружини, които подхвърляха застрашително корпуса на каруцата из разкривения калдъръм. Напразно любопитният поглед се мъчеше да проникне зад дебелото чергило, което покриваше шеркета. Навярно там седеше, завит в дебела шуба, високопоставен пътник, началник на канцелария или търговец, доставчик на разваленото брашно и мухлясал хляб за войниците. Любопитството към улицата обаче траеше, докато шеркетът се мяркаше пред очите...

Дните и нощите идваха и отминаваха бавно.

Болните около Копчев се смениха вече няколко пъти, а той продължаваше да лежи, да притиска преbledнялата си буза на

възглавницата. Слушаше шумоленето на сламата при всяко помръдване, вдишваше миризмата на напоените със слънчева топлина житни стъбла и мислите му го пренасяха далече през Балкана, към родния край. Сладко мечтание го унасяше. Това разведряваше помрачената му душа.

В края на ноември един прислужник от Руския Червен кръст изкачи бързо стъпалата на болницата. Още от вратата кимна с глава на сестра Теплякова. Тя излезе в коридора. Върна се бързо, пребледняла и изплашена. Даде на прислужника чантата с личните си вещи и се обърна към болните с глас, в който едва потуляше тревогата си:

— Скоро ще се върна. Аз само за малко...

И излезе, без да притвори вратата. Бързото ѝ изчезване се стори необикновено и тревожно на болните. Те се надигнаха на ламениците и загледаха прислужника, който се спря на прага. Той дигна рамене с недоумение. Как е възможно да не знаят това, което става навън?

— А что? Не слихали?... Бум, бум...

И като посочи с ръка към прозореца, затръшна вратата зад себе си.

Болните се разшумяха, наскачаха от ламениците и се залепиха на прозорците. Хора бързаха по улицата. Конник препускаше и тропотът на подковите заглъхваше тревожно в далечината. Някакво подземно бучене иззад хълмовете се носеше към града. Стихваше и пак се подземаше.

Студът принуди болните да затворят прозорците. Някои от опълченците се облякоха и излязоха на улицата. А там вече гъмжеше от хора. Мнозина отиваха към околните баири, за да чуят по-добре бученето. Понесе се слух, че Осман паша излязъл от Плевен и тръгнал да се съедини с войските на Али паша в Русчук. Прибавяше се още, че вече се виждали черкези в Севлиевско. Ами ако и Сюлейман паша натисне от Шипка? Косите на хората настръхваха само като си помислеха това. Униние завладя града. Мнозина вече стягаха каруци и багаж да бягат.

Зимната нощ се спусна мрачна и тежка над града, без някой да разбере какво става там, откъдето идваше бученето. Свещи замъждукаха из къщите. Бежанците бяха наизлезли от бараките и зъзнеха на студа с вързопи в ръце.

Пред управлението на града беше се насъбрала тълпа. Искаха да чуят какво ще им каже окръжният началник. Но капитан Маслов не се подаваше от канцеларията си. Бученето вече беше престанало. Внезапно откъм гробищата, по Севлиевския път, изтопуркаха в луд бяг няколко казака. Скочиха пред управлението от потъналите в пяна коне. Без дума да кажат, те се втурнаха навътре. След малко оттам изскочи капитан Маслов — гологлав, развълнуван, с разперени ръце над главата си.

— Братушки... Плевня пад...

И не можа да довърши. Радостни сълзи го задавиха. Заклати се и като закри лицето си с ръце, изтича обратно.

Тълпата остана като тресната от гръм.

— Какво? Какво? — обадиха се няколко гласа.

Известието беше толкова неочаквано, че хората стояха като онемели. Някой мълчаливо се кръстеха. Истина ли беше това, което им каза офицерът? През последните няколко месеца толкова много съмнения бяха се натрупали в душата им, че радостните думи мъчно проникваха в обезверените им сърца.

— Не чухте ли? — гръмна нечий глас. — Плевен... Плевен паднал...

И изведнъж мощно „ура“ процепи тишината. Разтичаха се из града.

— Плевен паднал! Плевен паднал!

От широките порти на управлението изскочиха конници. Препуснаха през града по пътя за планината.

— Хей, българци, Плевен паднал!... Плевня паднал!...

Затропаха порти. Разтичаха се хора из улиците. Запрегръщаха се. Забиха черковните камбани. Полуголите бежанци наизскочиха от бараки и дворища, изпълниха града с радостни викове като избавили се корабокрушенци. На мегданите лумнаха огньовете. Със свещи и фенери в ръце множеството се отправи към църквите, чиито камбани биеха призивно и радостно. Студената и мрачна ноемврийска нощ светна като ден. Радостни възгласи ехтяха:

— Войната свърши!... Дойде край на мъките...

Цигулари засвириха. Кръшни хора се извиха...

Копчев наблюдаваше от прозореца шумното множество, което заливаше улиците. Съжаляваше, че болестта му го приковава на

леглото. Сестра Теплякова, която беше се върнала при болните си, угнетена от мисълта за въображаемо нападение от турците, изхвъркна по стълбите. Завтече се в женския манастир, където квартируваше отделението от Руския Червен кръст, и се хвърли на врата на доктор Пясецки:

— Колко се радвам, доктор Павел. Какъв ужас изживях! Имах чувството, че башибозушка сабя се плъзга по гърлото ми...

И червенина изби по страните ѝ, като си спомни, че малко преди това го беше молила да не я оставя жива в ръцете на башибозуците.

Тая нощ в града никой не заспа.

— Сега — казваха си хората — идва ред на Сюлейманпашовите пълчища в планината...

Те вярваха, че след като руснаците се разправиха с Осман паша, който беше едно страшилище в тила им, щеше да рухне и преградата, издигната на Шипка срещу техния победоносен ход. И действително части от освободилите се руски войски при Плевен започнаха да пристигат в Габрово.

Но и зимата започна да вилнее все по-яростна и страшна. Още от първите дни на декември снежни вихрушки затрупаха с дебел сняг върхове и долини. Зелениясалите от времето плочи на покривите се скриха под снежните калпаци, които се килнаха от широките стрехи над улиците. Бежанските бараки се загубиха, сякаш потънаха в заснеженото поле. А в улиците започнаха да прииждат безкрайните кервани на погонците, мъкнещи храни, облекло и оръжие. Тия кротки музици войната беше измъкнала от техните хижи заедно с колите и добитъка им и те търпеливо понасяха на хиляди километри от своите жилища несгодите, които войната им налагаше. Те не взимаха участие в сраженията, не носеха пушки, не се биеха срещу неприятеля с оръжие в ръка, но те воюваха с несгодите, с мъчнотиите на войната и страдаха като истинските войници. За тях нямаше топли квартири, нито топла храна. Спяха в колите, където спираха, и бяха много щастливи, когато можеха да вкусят булгурена каша, приготвена на огнищата край пътя. Те нахлуха в тесните и криви улици на града с побелели от снега кожуси. Щом се задръстваха, погонците слизаха от колите и бързаха да огреят ръцете си на уличните огньовете. Гражданите ги подпомагаха с каквото можеха. Погонците бяха толкова щастливи от тая топла обноска, че някой от тях, обхванат от спомена за родния

край, за домашното огнище, за безбрежната степ, току запяваше за своя мирен селски труд:

*„Рано утром по зори
вышли в поле косари.
Ай, люли, косари,
рано, рано почали.*

*До обед покосили,
остри коси притупили.
Ай, люли, косари,
рано, рано почали...“*

В града започна да се говори за настъпление в Балкана.

В средата на декември, както снежната буря, която мятеше снега над полетата, нахлу в града шестнадесетата дивизия на прославения генерал Скобелев. Затрополяха по хлъзгавия заледен калдъръм конски подкови. Войнишки песни оглушиха улиците. Сега вече никой не се съмняваше, че идваше денят на настъплението на Шипка.

Зашариха казаците на капитан Маслов из улиците. На калдъръма започнаха да се трупат камари с кирки и лопати. Бежанците ги нарамваха и поеа да разчистват пътеките в планината. По Химитлийската пътека ще настъпят войските. И опълчението ще бъде с тях.

В опълченската болница настана оживление. В шестте стаи и в околните къщи лежаха над сто болни. Когато сутрин доктор Сава Мирков ги преглеждаше, куците изведнъж изправяха пред него вървежа си, болните от ревматизъм стискаха здраво зъби, за да заглушат болките в ставите си, и бодро се изправяха пред сламениците. Не искаха да стоят повече в болницата. Те са вече оздравели. Лекарят ги поглеждаше с кротка усмивка, почукваше ги със слушалката по гърдите и гърбовете, прокарваше пръсти по огнените линии от вентузите и клатеше глава наставнически:

— Още малко, юначе. Още малко търпение.

И натискаше болния с ръка да легне на сламеника. После посочваше към прозореца:

— Не чуваш ли бурята как беснее навън? Ами че студът е двайсет градуса под нулата. Пък и тая мъгла... очите си човек може да извади дори и през деня...

— Абе, да си отида в дружината, па нека си свири бурята, ваше благородие — отвърщаше опълченецът.

Въпреки несъгласието на лекаря всеки ден се опразваха по няколко сламеника. Без да се обадят на някого, болните заминаваха за дружините си. Доктор Сава Мирков клатеше глава, заканваше се с престорено сърдит глас на избягалите, но не подаваше никакъв рапорт против тях. Той знаеше, че те вече са в дружините си. Всъщност и той желаше по-скоро да се прибере във втора опълченска дружина, към която се числеше.

Колкото повече приближаваше 24 декември, за когато беше определен денят за настъплението през Балкана, толкова повече опълченците в болницата намаляваха. Нови не идваха, въпреки че времето все повече застудяваше и гъстата мъгла вече не се вдигна от града.

Копчев гледаше празните стаи, мятеше се на сламеника като лишен насила от свободата си човек и се топеше от тъга.

„Този поне не ще се реши да избяга“ — мислеше си доктор Мирков, като го гледаше да се мята на леглото си, без да разбере, че това не беше от болката, а от терзанието, че трябва да остане да лежи, когато дружините ще настъпят през Балкана.

Най-после на 23 декември Копчев остана съвсем сам в болницата.

„Нима другите бяха по-здрави от мене, че отидоха в ротите си? — мислеше си той. — Не, това не ще изтърпя!“

На следния ден доктор Сава Мирков беше вече решил да остави Копчев на грижите на местния лекар доктор Алекси Христов и да замине за дружините. Но какво бе учудването му, когато на сутринта намери болницата съвсем празна. Копчев беше заминал за Балкана. Беше оставил на възглавницата си бележка, написана с въглен от печката: „Отивам при другарите си“.

Ръката, трепереца от вълнение, беше разкривила набързо написаните букви върху измачканата хартия...

Доктор Сава Мирков се усмихна доволен.

Сега и той беше свободен. Последният болен опълченец беше се прибрал в строя. Козирува по войнишки, заключи празната болница, метна се на своето кротко като самия него конче и препусна към Балкана, където дружините вече пълзяха по тясната и стръмна Химитлийска пътека.

ПРЕЗ БАЛКАНА

В празната болнична стая беше тихо! От закнижения прозорец се промъкваше струя студен въздух, която играеше с пламъчето на дебелата стеаринова свещ, залепена на пръстена паница. Сянката на кюнците се повдигаше и снишаваше, сякаш висящите под целия таван ламаринени тръби търсеха удобно място на стената, за да се облегнат. Из въздуха се носеше острата сладникава миризма на карбол, смесена с тежкия дъх на спарена слама и на пот от хората, лежали върху нея. През отворената врата на съседната стая се виждаха неясните очертания на предметите и на празните сламеници на одъра. До масата в тази стая дремеше милосърдната сестра. В цялата болница беше останал само един болен. Той лежеше неподвижно и дремеше. Затова и сестрата си позволи да подпре лакът и масата и да затвори за няколкоминутна почивка зачервените си от денонощното бдение очи.

Болният обаче не спеше. Той беше само затворил очи, уморени от трептящата светлина на свещта. Суровите дърва в печката съскаха, сякаш се сърдеха за нещо. От улицата долиташе шум от хорски гласове и скрибуцане на коли по скования сняг. Понякога изтрополяваха конници и ударите на подковите по замръзналия калдъръм ехтяха в тясната улица.

Тогава мислите на болния с шеметна бързина се втурваха подир конския тропот и не се успокояваха, докато той не заглъхнеше из тясната криволическа улица, похлупена от разперените като крила стрехи на къщите.

Дълга декемврийска нощ беше се спуснала от Баждара, зад който всеки ден залязваше слънцето, когато времето беше ясно и мъгли не виснеха над плочестите покриви. А още по-дълга и тревожна беше нощта за болния, който лежеше сам в стаите, доскоро пълни с хора, които говореха високо, пъшкаха от болките си или с шепнещ глас молеха за нещо. Сънят му беше кратък, с прекъсване, изпълнен с кошмарни видения. А мислите му най-много се въртяха около неговото собствено положение. Цял месец вече, откак лежеше в тая болница.

Когато се научиха за настъплението на юг през Балкана, другарите му един по един избягаха от болницата. Отидоха в частите си, за да участвуват в похода и битките. А той остана да лежи. Нима те бяха по-здрави от него или раните им бяха излекувани? Не! Той не ще остане повече тук!

Стори му се, че в този момент столът в съседната стая изскърца. Тихи стъпки се чува. Сестрата беше станала и бавно се примъкваше към него. Той полузатвори очи. През мрежата на ресниците си виждаше сянката ѝ, която нарастваше на трептящата светлина, неясна и колебаеща се. Тя пристъпи към средата на стаята, погледна към болния, който не показваше, че се е събудил, отвори печката и постави няколко дървета в пламтящите ѝ уста. Отражението на огнените езици зачерви ярко обърнатата ѝ към печката страна. Но желязната вратичка тропна. Яркочервените багри изчезнаха. Остана само голямата сянка на жената, която се отдалечаваше към вратата. Резето изскърца. От коридора нахлу студена струя. Но това беше само за миг. Щом вратата се затвори, отново тежкия въздух, изпълнен с миризмата на лекарства, на спарена слама и пот, завладя стаята.

Копчев се надигна на лакти и се заслуша. Стъпките на сестрата преминаха по коридора. Твърдите токове на обувката ѝ заопипваха хлъзгавите стъпала, които водеха за двора. След малко прокъртяха по плочите на закрития входния под къщата и се загубиха. Пътната врата тропна силно, за да се намести ключалката, и тишината отново завладя болничните стаи. Сега в тях остана само дрезгавата светлина на свещта като очи, които можеха да видят само неясно очертанието на предметите, потънали в собствената си сянка.

Болният отхвърли от себе си чергата. Спусна крака от леглото и се изправи. Болката от коляното премина като остра тръпка по цялото му тяло. Той се олюля. За миг стаята потъна в дрезгава сянка. Замайването премина така бързо, както дойде. Копчев започна да се облича. На гвоздея над леглото бяха закачени широкият му син панталон и българката, изкърпени от жените в града, които идваха да помагат на сестрата. Стегна се в тях. Измъкна ботушите изпод кревата, където стоеше и походната му торба. Шинелът и опълченският му калпак висяха на закачалката до вратата. Той сам се учуди на бързината, с която се облече. Страхът, че сестрата може да се върне всеки момент, даде тая голяма пъргавина на ръцете му.

Отвори вратата, послуша се. На края на коридора се чернееше дупката на стълбището. Подпирайки се с ръка на стената, той се добра до нея. Натрупаният от хорските стъпки сняг по стълбището беше поледил тесните дървени стъпала. Той пристъпи по тях бавно. Въпреки това замръзналите дъски скърцаха издайнически и така застрашително, като че всеки миг можеха да се откъснат от страничните подпори и греди и да се сгромолясат заедно с човека.

Стъпил долу на плочника, Койчев се спря, за да си почине от напрежението, което беше го задъхало.

Въздушното течение в закрития входник отнасяше снежинките чак до портата, от която се излизаше направо на улицата. Прозорецът на бараката в двора светеше. Но на кого от прислугата би дошло наум да погледне към входа? Милосърдната сестра сега навярно беше на разговорка с другарката си в девическия манастир, където се помещаваше част от госпитала. Копчев вдигна яката на шинела си и натисна бравата на вратата. Улицата беше мрачна и празна. Фенерът, прикрепен на стената при входа, хвърляше по каменния зид ръждивожълто петно, което навяваше по-скоро тъга, отколкото бодрост и надежда за тия, който го търсеха от нужда. Отражението на червения ръст, изписан на стъклото му отпред, лежеше на снега като белег, направен с кръв. Снежинките играеха на светлината на прозорците, надвиснали над тясната улица. Тия светли петна приличаха на очи, които сякаш надничаха във вратовете и пазвите на минувачите. Шумът от движението, доскоро долитащ в стаята му, беше изведнъж пресекнал. Човешките вълни, дотогава заливали тая пуста сега улица, бяха отминали и отнесли със себе си гълчавата от викове и команди, тръскането на колите по издълбания път, тропота на конете и глухите стъпки на подкованите войнишки ботуши. От надвисналите по широките стрехи преспи вятърът бръснеше като с невидима метла скованите от студ снежинки и затрупваше с тях трапчини и ъглища.

За миг Копчев се заслуша в шепота на тия малки ледени зрънца. Иззад къщите се носеше шумът на Янтра, който така се сливаше с фученето на бурята, че той не можеше да определи посоката на течението ѝ. Това би го насочило накъде да върви. Той съзнаваше сега само едно — че трябва да се махне час по-скоро от входа на болницата. Прислужниците или милосърдната сестра всеки миг можеха да го заварят.

Той нахлузи още повече калпака над очите си, прилепи добре яката до ушите си и тръгна по улицата. Все ще срещне някой, който да го упъти.

Вървеше по средата на калдъръма. Ботушите му се заравяха в прясно навалелия сняг, под който лежеше набитата от колите и войнишките стъпки ледена кора. На няколко пъти се подхлъзна. Тогава тръгна до самите дувари на къщите, на които би могъл винаги да се опре.

Когато след малко се спря и обърна, той съзря, че от дъното на улицата се показва сянка, която бързо го приближи. Стар човек носеше нещо, завито в бохча.

— Добра стига, юначе. Къде така?

Копчев, който беше се приготвил да запита накъде трябва да върви, за да улови пътя към Балкана, позабави отговора си. Трябваше ли да му каже истината? И изведнъж смутолеви:

— Къде?... Отивам подир другарите си.

— По това време? Че къде са те?

— Тръгнахме заедно, но аз се отбих в един дюкян — продължи да нагажда отговора си опълченецът. — Когато излязох, те вече заминали. Дали не съм сбъркал пътя? Къде извежда тая улица?

— То нашият градец има само тая улица и още една отгатык реката. Зад гърба ни отива към Конашкия мост и Падалото, а напред — към Шиваровия мост и Балкана. Дълга улица, проточила се като въркузун, та краят ѝ няма...

И показа с ръка посоките.

— Отивам при дъщеря си. Ожених я лани след Петровден в махалата Радичевец... Сватът е нещо болнав, та рекохме двете фамилии да се съберем. Нали е Бъдни вечер... Другите отидоха по видело, пък аз останах да се опече прасенцето. Не е сега празници да се гледат, ама нали ни е адет...

Едва сега на Копчев му обърна внимание тежката бохча, която старецът крепеше в ръцете си. От нея дъхаше на току-що печено месо. Неволно си спомни за сестрата. Навярно беше отишла при другарките си в женския манастир, за да посрещнат заедно Бъдни вечер.

— Хайде да вървим сега — прибави старецът. — Дружина ще сме си чак до Шиваровия мост.

Двамата тръгнаха из улицата. Старецът не преставаше да говори. Парата от устата му топеше скрежа отпред на вдигнатата яка. Там се бяха образували вече ледени иглици.

— Сурова зима, люта зима, юначе. Озори и вас, и братушките. Ех, да не е тя, откога да сте откъртили тая паплач от върховете... Ама май че скоро ще бъде, а? От няколко дена много братушки се извървяха нагоре към Балкана, стягат се... „Белият генерал“ щял да ви води, а?

— Да... — мънкаше в яката си опълченецът.

— Видяхме го, кога мина през града... Юнак човек!... Хвърчи, едва го настига щабът му...

Няколко конници изтопуркаха зад гърба им. Попитаха за пътя към Балкана и заминаха. На едно място светла ивица пресичаше тясната улица. Очертаваше се на отсрещната стена на къщата като прозорец със спуснатата завеса. Беше фурна. На тезгяха лежаха тави с току-що извадени от пещта симиди. Препеченият върху тях сусам пръскаше приятна миризма.

— Общината ги е поръчала — забеляза габровчанинът, — ще ги раздават на войската... Всинца дадохме по малко брашънце... То веке е на свършване, ама като е за войната — дадохме...

Дойдоха до Радичевец. В гъстата мъгла се очертаваха неясно силуетите на няколко къщи, кацнали на стръмния баир, току над самия път. Вдясно беше реката, оттатък която се виждаха да блещукат като светли размазани петна прозорци. Оттук пътят се прехвърляше по Шиваровия мост и отиваше към Балкана. Нищо не спираше вече студения вятър, който идваше откъм планинската теснина.

Габровецът постави торбата на снега. Развърза я. Показа се тепсия с печено прасенце. Под нея — голям кръгъл хляб. Отчупи от него, отрязва с привързаното на пояса си ножче месо и го подаде на опълченеца.

— Вземи, юначе. Жал ми е, че не мога да те покания на софрата си — тебе те чака път. Дано застигнеш другарите си... Сватовете живеят ей тука горе, дето мъждее прозорецът... По тия стъпала — право при тях... А ти все покрай реката. При Гърбавия мост ще се отбиеш надясно. Селото Зелено дърво е на няколко крачки, както се вика... Добър ти път...

Старецът постоя, докато сянката на опълченеца потъна в мъглата, намести бохчата на лакътя си и се закатери по навеяните от

снега стръмни стъпала...

Копчев пристъпяше бавно по пътя. Премина по Шиваровия мост и продължи в тъмнината. Срещата със стареца и неговите думи го изпълниха с хубаво чувство. Те му напомниха за неща, които му бяха така близки! Сякаш един свят далечен, животът от ранните му младини, сега възкръсна пред него и го свърза с домашното огнище, с близките, с родния край.

Докато умът и въображението му бяха заети с тоя прекрасен спомен, той не чувствуваше страшната самота, своята безпомощност, цялата тая безнадеждност, които го обгръщаха в непрогледната мразовита нощ. И колкото повече се отдалечаваше от града и светлината на прозорците изчезваше зад гърба му, толкова повече споменът избледняваше и се загубваше в мислите му. Като пътник, спрял наскред пътя в безсилие.

Вятърът напираше насреца, развяваше шинела му и се завираше в пазвата. По тялото му пълзяха студени тръпки.

Той вървеше бавно, с наведена глава. Снежинките се завираха в очите му. Под шинела му ботушите се виждаха като две тъмни петна, които понякога съвсем се загубваха в дълбокия сняг. По пътя нямаше никаква пъртина. Вятърът беше заличил следите на колите и хорските стъпки. Вървеше напосоки. Стремеше се само да не се отдалечава от шума на реката. Но този шум от време на време така се смесваше с пищенето на фъртуната, че не можеше да го различи. Това го смуцаваше. Тогава се чувствуваше загубен. Но надеждата отново възкръсваше в душата му, щом слухът му долавяше глухото бумтене на реката.

Имаше моменти, когато фъртуната стихваше и наоколо ставаше толкова тихо, че той чуваше дори шумното си дишане. А шумът на реката заприличваше на шепота на оттегляща се от пясъчния бряг вълна. Мъглата за миг се вдигаше и тъмнината ставаше прозрачна като запотен прозорец, зад който се открива пейзаж с тъмни бои. В далечината заблещукаха неясни светлилки, които го обнадеждаха и помамваха. Снежинките преставаха да го щипят по лицето. Тогава той разбираше, че не валеше, а вятърът загребваше снега от полето и посипваше нощта със заледените като ситни песъчинки снежни зрънца.

Това бяха мигове на почивка за бурята. След това тя отново се затирваше през долищата, дигаше снежен прах и изпълваше полето с вой.

Копчев се бореше с нея. Обръщаше ѝ гръб, когато връхлиташе върху му, и пак тръгваше — напредваше крачка по крачка. Той ту се катереше по стръмнина, ту се спускаше в някаква долчинка. Бурята така го замиташе из надолниците, че го караше да тича по стръмнината. Тогава му се струваше, че тя ще го захвърли в някой трап и там ще го зарине със сняг. Ще изчезне, ще се загуби като ледена снежинка.

Но волята му да живее, да намери другарите си, не го напускаше.

Той помнеше, че на път за болницата бяха минали през някакво село. Къщите му бяха сгущени по околните баирища, но долу при пътя, който извиваше покрай реката, имаше ханче и няколко бежански колиби. Нали там селяни бяха ги почерпили с топла ракия? На Колчев му се струваше, че беше вървял много време и че той отдавна трябваше да стигне при това ханче. Къде е сега то? Изчезнало ли е под снега, или той беше сбъркал пътя? А умората вече го оборваше. Той чувствуваше как потта на гърба му се вледенява. От студа пръстите му залепваха по заледения прът, който едва стискаше в ръка. Опита се да го стопли в ръкавите си, но и там беше студено. Скрежът бе се набил в плата.

По едно време му се стори, че като се спускаше по някаква стръмнина, шумът на реката стана по-ясен. Надеждата пак трепна в душата му. Та нали и ханчето беше до самата река. Но колкото отиваше по-надолу, толкова мъглата ставаше по-гъста. Тъмнината така го обгърна, че той дори и ръката си не можеше да види. В този миг му се счу кучешки лай. Не, не беше това халюцинация на слуха му. Ето и звънчета на шейна. Те спряха внезапно, но кучешкият лай продължаваше като задавена кашлица, която идваше зад някаква стена, съвсем близо до него и все пак непреодолима. Колко безкрайна беше тази стена, издигната от мъглата!

Той чуваше как сърцето му бие ускорено от радост. Хе, той беше вече много близко до ханчето или до селото. Но и кучешкият лай престана. Не беше ли това минала по пътя шейна? Тя, която беше събудила надежда в него и беше го свързала с живота, сега го отминаваше!

Той напъгна гърди и извика:

— Хей, хораааа... хорааа... Чувате ли... хораааа?

Но той дори не чу и гласа си. Като че шумът на реката и на бурята, мъглата и непрогледната тъмнина го удавиха в своята неизмерима дълбочина, още преди да излезе от устата му. Сякаш някой чужд човек хриптеше до ушите му.

Гъстата студена мъгла нахлу в дробовете му и го задави. Той наду отново гърдите си.

— Хеййй, хораааа!...

Този път навярно ще го чуят. Но никой не се обади. Той остана с разперени ръце, както беше ги издигнал, да поеме въздух с отворени уста. В този миг на отчаяние ухото му долови тропване на врата. Шумът дойде от стръмнината. Оттам едно светло петно изплува в мъглата.

— Кой вика? — чу се плътен глас...

Изненадата на Копчев беше толкова голяма, че той не можа веднага да отговори. Гърлото му беше се схванало от радост. Само направи няколко крачки с протегнати ръце напред. Светлото петно се залюля, фенер затършува в тъмнината.

— Насам, насам — прозвуча слабият глас на Копчев, който беше застанал на мястото си като схванат. — Тук, насам.

От стръмнината се спусна към него едра сянка. Светлина обля Копчев.

— Опълченец!?! — Гласът на приближилия се човек беше изпълнен със състрадание. — Що щеш по това време?... Ела, братко!...

Копчев не се мръдна от мястото си. Човекът го прегърна през кръста и го повлече нагоре. Опълченецът мълчаливо се отпусна на ръцете му.

— Хайде, още малко — насърчаваше го добрият човек, — още няколко крачки. Ето и моята колиба. Йово, отвори вратата...

На вратата застана жена със среден ръст. Тя протегна ръце да помогне.

— Остави, аз сам мога... — живо каза мъжът.

Топлината от огнището погали бледото лице на опълченеца и скрежът потече на струйки по него. Копчев се свлече до огнището.

Човекът го остави, излезе навън и тутакси се върна с шепи сняг. Разтри с него лицето, втвърдилите се като кокали пръсти на опълченеца.

— Йово, смъкни сламеника от одъра и го тури ей тука, до огнището. Така. Сега помогни ми да го съблечем.

Койчев беше се съвзел и даваше знак, че сам ще направи това, но добрите хора не го оставиха да помръдне ръка. Смъкнаха замръзналия на гърба му шинел. Овлажнилата от потта българка беше се скоравила. Ботушите бяха станали на кора, която не се огъваше. Мъжът хвърли дебела черга върху премръзналия човек.

От срещния одър няколко чифта детски очи с любопитство наблюдаваха това, което ставаше край огнището.

— Никола — каза бащата на едно от децата, — скочи и набумкай огнището с дърва. А вие там спете — смъмра той другите, които също се надигнаха. — Човек... добър човек... едва-що не го е замела фъртуната.

Никола надяна цървулките, дръпна абичката от сандъка до огнището и изхвъркна навън. Върна се, прегърнал цял куп заскрежени дърва.

— Ако друго ни липсва, поне дърва имаме — забеляза бащата и започна заедно с детето да стъква огъня.

Отначало огънят примижа, дървата зацвърчаха и изведнъж огнището отвори огнени, топли очи, които изпълниха колибата със светлина и топлина. Опълченецът дишаше шумно. Той гледаше добрите хора, загрижените им лица и усмивка на благодарност се прокрадна на края на устните му под още влажните от скреж малки мустачки.

— Йово — махна с ръка мъжът, — дай ракията.

Дребната женица загледа мъжа си въпросително. Къде ще е ракията?

— Хич не си спомням къде я турихме.

— Е, потърси... Ама по-скоро, че държим гол човека, ще измръзне още повече. А пък трябва да се разтрие...

Копчев беше смъкнал мократа риза от гърба си. Жената затършува из колибата. Изведнъж Никола се обади:

— Ей сега ще я намеря, мамо. Хей я...

Детето се подвря под одъра по колене и измъкна една голяма бъклица. Дотътра я до огнището. Бащата я отпуши и погледна с укор

жена си.

— Голяма колкото буре, ама нали не вади очите на човека. Я се понадигни малко, юначе. Така...

Копчев се подпря на лактите си. Захапа дървената шийка.

— Само една глътка. Стига, стига — задърпа селянинът бъклицата от ръцете на опълченеца. — То само малко трябва.

После той сипа на шепата си и започна да го разтрива с ракията, докато цялото тяло на Копчев пламна. Отпусна се на сламеника. Топлината и ракията го упоиха.

— Понагрей на огъня заешката кожа — каза селянинът на жена си, като продължаваше все още да разтрива премръзналия. Кротката и убита от бежанските грижи жена му помогна да увият опълченеца в кожата, метнаха дебелата дреха върху нея, пристегнаха го като пеленаче. Селянинът го тупна бащински по бузата с ръка и каза:

— Утре си пак на крак!

И като мятеше дрехите му на сандъчето близо до огъня, за да съхнат, прибави усмихнат:

— С бурята ли бе излязъл да се бориш, а? Накъде беше тръгнал?...

Копчев се опита да преглътне слюнката си, която беше се запряла на пресъхналото му гърло.

— При другарите си бях тръгнал...

— И хубаво щеше да ги намериш в някой трап край реката. То, байновото, иска и малко разум... през нощта тръгнал... На светло е все по-друго нещо. И през деня в такава буря може човек да се изгуби и да загине, без да го види някой... А денем и хора минават по пътя...

Опълченецът се размърда, като че искаше да освободи ръцете си от притискащите го дрехи. В очите му блесна строго пламъче.

— Ами че утре къде ще намеря другарите си? Те ще са вече далече в Балкана...

— Ако не бях те чул, хубаво щеше да ги застигнеш... Но злото мина. За него да не говорим... Пак голям герой си, като можа да стигнеш до бежанските колиби... И ханчето е тук наблизо. Хе, долу в реката... Ама и аз да тръгна в тая буря, бая ще се пощурам, докато го намеря... То мъгла ли е? Гъста, непрогледна — с нож да я режеш...

Селянинът говореше тихо, като на себе си. После изведнъж повиши гласа си.

— Хайде, Никола, свивай се под чергата — каза той на детето, което примигаше на огъня със зачервени от дима очи. — Като те няма при другите, и те не могат да заспят. Пет деца — все дребосък — прибави той загрижено. — Ех, бежанско тегло. Добре поне, че най-голямото Иванчо можах да настаня на работа в Габрово... При сладкаря Йонко Шекерджията... Само за прехраната му.

Копчев го слушаше мълчаливо. Поклащаше от време на време глава. Понякога погледът му се зарейваше из полутъмните ъгли на колибата, където беше струпана покъщнина.

Селянинът проследи погледа му.

— Какво гледаш? — каза той с тъга. — Това едва можах да измъкна от Аджар... Запалиха го башибозуците... Може да си чувал за него. Хей там, в Караджадаг, под върха Кадрафил... Брежанска неволя. Други пък съвсем голи-голенички избягаха... само душата си да спасят от мъка и от ножа на поганеца. Пък измряха по кърищата... Покрай пътя, та чак до Габрово е цяло гробище. Както си умираха хората от глад и от студ, така ги и заравяха до самите колиби...

Селянинът натъпка луличката си с рязан тютюн, подхвана в шепата си въгленче и го пусна в лулата. Тютюневият дим се зави над главата му. В това време бурята напъна вратата на колибата. Въздушната струя се спусна от комина и обели лъскавите зъби на въглените в огнището. Искри се пръснаха до краката на бежанеца.

— Вече цял месец все така вие... Затрупва ни, сякаш иска да ни заличи от земята — забеляза замислен той. — Останах с тая дребна челяд тук с надежда, че скоро ще се приберем в селото си, а пък то...

Жената се завъртя около огнището и наля в една паница ошав. Приятна миризма се разля от него. С това бяха посрещнали Бъдни вечер. Нямаше какво да сготви. Постави паницата на земята до опълченеца. Но той не я виждаше, затворил очи. Може би беше вече заспал.

— Да се прибираме, Божко — каза тихо жената и на пръсти отиде до одъра да понареди разхвърляните по него черги.

Селянинът се надигна от пъна, на който седеше, постоя няколко мига надвесен над заспалия и се примъкна към одъра...

На следния ден следобед Копчев пристигна в опълченския лагер при Зелено дърво. Дружините бяха строени за тръгване в поход. След малко започна молебеньт.

Сутринта беше тиха и слънчева, но сега времето беше се развалило. Мъгла беше забулила планината. Студен полъх заледяваше снега и той скърцаше под стъпките на стройните опълченски редици. Капчиците от чимширената китка, с която отец Амфилохий ръсеше хората, замръзваха на лицата им. Те щипеха кожата, а по заскрежените мустаци и бради оставаха само като топчици. Но опълченците не усещаха студа, който замразяваше всичко в планината не толкова поради това, че под шинелите си бяха стегнали овчи кожухчета и на краката си навили дебели навуца и чорапи с ходила, намазани със свинска мас, а защото горяха от нетърпение час по-скоро да тръгнат на поход и да влязат в бой с османците.

„Български юнаци — проникваха в сърцата им прочувствените думи на Белия генерал, — вий, юнаци, още от първите дни на формирането на опълчението се показахте достойни за онова участие на руския народ, което той приемаше в съдбата на вашето поробено отечество. В битките при Стара Загора и на Шипка вие се показахте достойни за по-добра участ и заслужихте любовта и доверието на вашите бойни другари — нашите солдати. Аз напълно се надявам, че вие и в бъдещите битки ще покажете същата храброст и самоотверженост... Надявам се на това още повече, че вие, българите, се биете за свободата на поробеното си отечество, за отмъщението на поруганата чест на вашите майки и сестри...“

Кое сърце можеше да остане спокойно пред такива прости и топли думи, които засягаха патриотичното и честолюбиво чувство на хората? Мнозина опълченци бършеха сълзите си, когато слушаха тая сърдечна реч на прославения руски генерал.

Не тръгнаха опълченците със своите юнашки песни, нито пък музиките засвириха бойни маршове. Неприятелят беше толкова наблизил, че можеше да ги чуе. Позициите му по Малуша се издигаха над козите пътеки, по които пълзяха дружините.

При село Топлеш Белият генерал отново огледа редиците им. Изправен гордо на своя бял кон, с усмихнати очи, нетрепващи пред студения вятър, който брулеше лицето му, той козируваше с гола ръка

на тия хора, в силата на които вярваше. Беше сигурен в тях и знаеше, че нищо не ще ги спре в устрема им към победата.

— На добър път, братя!

— Покорно благодарим, ваше сиятелство! Урааа!...

Никаква предпазливост не можеше да спре вече бурния отговор, който излетя от гърлата на хилядите хора, които маршируваха на снега като на учебен плац. Нищо не можеше да накърни обичта към командира, чиито бойни подвизи бяха отпечатани така живо в сърцата им.

— Добра сполука, братя!

Вятърът отнесе отговора из планината и го удави далече в долищата, потънали в мъгла снежна буря. Във вледенения въздух остана само да звучи ехото на бойното „ура“ като закана.

Оттук пътеката се възправяше, тясна и стръмна към снежните върхове, губещи се в мъглата.

Копчев почти незабелязано беше се вмъкнал в опашката на дружината още на Зелено дърво! Фелдфебелът, без да го пита много-много, му бутна една кримка в ръцете. Лекарят на дружината обаче, доктор Панов, го видя и му кимна с глава. Пошушна му на ухото:

— Като свърши молебеньт, ела в бараката да те прегледам. Малко накуцваш...

— Здрав съм, нищо ми няма — отвърна Копчев. — Ще ме изпишат ли от градската болница, ако не съм оздравял?...

Докторът упорствуваше на своето. Той искаше на всяка цена да прегледа опълченеца, както гласеше и дружинната заповед за похода. Той протегна ръка:

— Дан болничния билет.

Копчев дигна рамене, без да поглежда доктора.

— Изгубих го снощи в бурята. Може би е останал в колибата, където пренощувах...

Доктор Панов поклати глава недоверчиво.

— Ще видим това после.

Но когато дружините тръгнаха от Зелено дърво, лекарят не се сети за Копчев. Всички гледаха да бъдат в редицата и да не остават назад от другарите си. Докторът беше зает със санитарния кон, натоварен с дружинната аптека. Кой обръщаше внимание на опълченеца, който понакуцваше в опашката на дружината си? Поледеният и утъпканият от хилядите стъпки сняг беше хлъзгав, затова може би Копчев вървеше така предпазливо.

От село Топлеш пътеката се извиваше право нагоре. На места хората се катериха поединично. Свечеряваше се и мъглата ставаше все по-гъста. Вледеняващият вятър зафуча. Скоравените от студа снежинки се завираха във вдигнатите яки. Посипваха дърветата. Клоните се запревиваха. Ледените шушулки по тях запяха с остър металически глас. По пътеката ботушите се заравяха в домъкнатия от вятъра зърнест сняг и се плъзгаха по заледената под него кора. Опълченци падаха и помъкваха със себе си вървящите зад тях другари.

Това запираше колоната, разстройваше я. Товарните коне се събаряха в страни, потъваха в преспите.

Скоро така се стъмни, че нищо не се виждаше наоколо. По гласовете, които идеха от страни, се познаваше, че група опълченци измъкваха потъналите в преспите коне или хора. Понякога се надаваше вик отзад:

— Надясно! Щиковеите надолу!

Конници се провираха из редиците. Опълченците се стъписаха настрана. Но конете се оказаха в тази адска буря и по тая стръмна пътека по-неиздръжливи от хората. Ездачите слизаха и ги повеждаха за юздите. Почивките бяха безразборни, почти на всяка крачка. Опълченците обърнаха кримките с щиковеите надолу. Имаше опасност падащите да се натъкнат на острието им. И все по-навътре в Балкана навлизаха хората. По тази пътека трябваше да бъде пренесена и полската артилерия на отряда.

Докато имаше сили, Копчев вървеше с другарите си, не изоставаше. Движението някак си намаляваше болката в коляното. Но когато влажната мъгла започна да прониква през плата и захвана да изстудява залепналата на гърба му риза, той почувствува как силите му започнаха да се губят. От катеренето по стръмнината свитите му колене вече не се изправяха. При всеки опит да се застои прав те трепереха.

От време на време се чуваше в редицата вик:

— Не се отбивай настрана! Не сядай, ще замръзнеш! Върви!...

— Върви! — подемаха вика няколко гласа. — Не сядай... Ще замръзнеш...

А самите гласове провисваха във въздуха като замръзнали.

„То само за минутка — мислеше си Копчев, — ей тъй, малко да поседне човек... само за минутка... Ще си почина и пак ще тръгна...“

Краката му вече трепереха от умора. Той затърси с очи опора. От страни до него му се мярна голяма сянка. Беше преобърнатата шейна. Празна... Воловете бяха отведени. Товара хората отнесоха нагоре на гърбовете си. А навярно и завет беше при нея.

Копчев направи няколко крачки и се опря на страничната дъска на шейната. Не, не така, трябва да седне! Смъкна се под извитото високо заднище на шейната. Не духаше. Снегът не беше я затрупал от тази страна. Това беше удобно място, което го обгърна и приюти на

завет. Бузите му пламнаха в огън. Под яката ушите му горяха. Той чуваше бурята как вие и чука със зърнестия сняг по шейната. Но в неговото скривалище тя не проникваше. До ушите му достигаха хорски глъч и викове, подвиквания на коняри. Бурята грабваше тия гласове, омотаваше ги в снежната вихрушка, която ги отнасяше далече някъде в тъмнината, задушени в бесния ѝ вой. Край него се мяркаха като тъмни петна неясните очертания на хора и животни.

Не беше ли това дружината му, неговите другари, които се качваха по стръмната пътека в планината? Той трябваше да ги застигне, иначе ще изостане и ще се изгуби. Да, той трябва да се измъкне от тая дупка и да отиде при тях.

Поиска да стане, а остана на мястото си. Топлината, която беше го обзела, беше толкова хубава и желана. Тя беше покорила съвършено волята му. Какво от това пък, ако остане още малко в това хубаво и толкова топло местенце?

Той се унесе леко, незабелязано, заслушан в гласовете, които достигаха до него. Не, това не са чужди гласове. Някой го назовава на име. Та това е бащиният му глас! Той звучи така ясно и живо в ушите му! Той чува да говори кротко майка му. Малките му братчета и сестричета са се омърлушили като на Бъдни вечер и чакат да ги поканят на софрата. Наистина не е ли сега Бъдни вечер? Той вижда бащиния си дом. Сняг е засипал всичко по двора. Мечо е вързан под навеса до пътната врата. Той се хвърля върху му, прегръща краката му, но не лае. Само скимти радостно.

Копчев поглежда през прозореца. Софрата е сложена до огнището. Около голямата пита, току-що извадена от връшника, са наредени паници с ошав, със скълцано зеле с ориз, гърне с боб и няколко шепи орехи, сушени сливи и ябълки. Той знае, че под софрата, на плочите са сложени купчинки с тор от обора, слама от плевнята и пясък, който децата са нагребали от реката по тъмното, без да издават глас или друг шум, за да не ги чуе чудовището, което лежи скрито на дъното на реката.

Децата със страхопочитание пристъпят към софрата и чакат бащината благословия, за да се нахвърлят върху гозбите. До огнището е присвила колене баба му и посбутва жарта върху големия пън, домъкнат от гората. Това е бъдникът, който не трябва да загасва тази нощ. Той трябва да гори, за да има живот и щастие в този дом.

Баща му слага на малката паничка, на която примигват живи въглени, няколко зрънца тамян и прикадява всички ъгли на стаите, за да се махне злото, което се прикрива там и дебне хората. Връща се и размахва ръка с димящата паничка над софрата и хората, наредени около нея. После посипва бавно с тор и слама земляния под, за да не остане къщата без добитък и храна да има в изобилие. Когато нагребва с лопатата пясъка и го спуща да се рони бавно върху пода, сякаш брои песъчинките, той казва със светнали очи: „Колкото песъчинки на тая лопата, толкова врясък в тоя дом“. Начупва топлатата пита и дава на всекиго по парче. Слага и пред мястото на отсъстващия. И за него са отделени от всички гозби по малко.

Бащата се прекръства и казва:

— Хъ сега яжте, па догодина да се съберем по живо, по здраво пак на тая софра...

И като поглежда празното място, добавя:

— А пък за него, добър е господ... ще ни го доведе...

Децата се сбутват и се нахвърлят на софрата. И в тоя миг, когато вниманието на всички е насочено към гозбите, той безшумно отваря вратата и влиза. Пристъпя бавно. Очите му жадно поглъщат празничната картина, която се разкрива пред него. Как нищо не се е изменило тук! И огнището, в което тлее бъдникът, и полицата с подредените шарени паници, и блестящите като старо сребро калайдисани котли, и сандъкът с брашното и ноцвите над него, и куките на тавана, на които закачат люлките за бебетата, и какви ли не още предмети, които правят уютен и удобен домашния кът...

Изведнъж всички настават от софрата. Майката го е видяла най-напред. Тя изпреварва другите. Хвърля се на гърдите му, задавена от вълнение. Не може дума да продума. Езикът му се е схванал... Само скланя глава на майчиното рамо... Колко е топло на него и как гали душата това хубаво майчино рамо!...

А в Балкана снегът все повече засипваше шейната...

ПОДВИГЪТ НА НОВАК

На 28 ноември 1877 година падна Плевен. Армията на Осман паша, която застрашаваше тила на Шипченската позиция и на руския корпус, изправен срещу Русчушката крепост, беше разбита и пленена. Усилията на командуването на руските освободителни войски сега се насочиха към Шипченската позиция и проникването на юг от Балкана. Прехвърлят ли се войските в Тракийската низина и заловят ли като в клещи огромната и добре екипирана армия на Вейсел паша, разположила се в каменните редути на Шейновския укрепен лагер, откъдето се продоволствуваше с храни и хора османската позиция на Свети Никола, пътят на руските войски към Одрин и Цариград се разчистваше и краят на войната идваше.

Но това не беше така лесно, както можеше да се проектира спускането на войските с молива по картите на военните щабове. Не беше нужна тука само войска, въоръжена и с висок дух за победа, а и преодоляване на непроходимия Балкан и устояване на природните стихии. Крила бяха нужни тук на руските войници, за да прехвъркнат по Тревненския и Химитлийския проход, които на военните карти дори не бяха отбелязани. По тях се промъкваша само дивите кози. На места огромни скални водопади препречваха тия пътеки. Особено Химитлийската, по която трябваше да премине отрядът на генерал Скобелев, Белия генерал, прославил се при действията срещу Плевенската крепост. А в неговия отряд влизаше и Българското опълчение, дало небивал по героизма си отпор на Сюлейманпашовата армия на Шипка от 8 до 11 август с.г.

Докато траеше проучването и прокарването на що-годе сносна пътека в гънките на Балкана, есента ги обърна с поройните си дъждове на хлъзгави калища, падините — на гьолища и с гъстите си мъгли прерязва върховете, които останаха да висят във въздуха като далечни, недосегаеми острови. Малките планински реки Етъра, Паничарка и Козещица, губещи се дотогава в кривините на своите каменни корита,

изведнаж бликнаха като буйни потоци и оглушиха долищата с неударим, застрашителен рев.

И зимата дойде в селцата, където бяха се разположили седемте дружини от опълчението и прииждащите полкове от дивизията на Белия генерал. Сняг захлупи планината и малките селца Зелено дърво и Топлеш се загубиха по ридовете, в които бяха се залепили. Останаха да стърчат само военните бараки, в които се душеха сред дима на зиданите печки опълченци и войници от Уралската казашка сотня на майор Кирилов. През това време пристигаха все повече руски войски. Наближаваше денят, когато те ще запълзят по Химитлийската пътека, за да атакуват укрепения лагер на Вейсел паша при Шейново. Затова усилено се разширяваше планинската пътека. Помагаха за разчистването на снега селяните от двете села, а и жените им не останаха назад. Правеха се просеки из гъстите букови гори, насипваха се с ломени камъни тръпчинките, за да могат да минат оръдията на полските батареи, раклите със снаряди, продоволствените коли.

Особено трудна беше работата при върховете Коруджа и Чифут, възправили се на пътеката като стражи в планината. До тях пък от каменистата поляна Крали Маркови столове се откриваше страхотна бездна, в която можеше да се провали човек или товарна кола, минаващи непредпазливо по пътеката. На това открито място не беше никак безопасно и от страна на неприятеля, укрепил се на върха Малуша, откъдето префучаваше от време на време по някой снаряд. Но въпреки това пукащите се снаряди по скалите на Коруджа не уплашиха и не прогониха планинците, които съзнаваха колко важна беше работата им. Падналият през нощта сняг се изриваше, през деня с дървените оборски лопати, а в натрупаните от виелиците преспи се правеха просеки. А зимният вятър все по-яростно брулеше снега от върховете и поледяваше пътеката. Пръстите на хората премръзваха, но никой не оставяше работата си. Понякога между хората се промъкваха войнишки патрули, които оглеждаха пътя дори чак до южните склонове на Балкана.

Незаменим водач им беше кърджията Новак Димитров от село Зелено дърво. За да избегне зоркото око на османските варди по Свети Николския проход, където алчните заптиета намаляваха почти наполовина от стоката, която отнасяше за прочутия Узунджовски панаир, той предпочиташе да се смъкне в Тракийската долина с

пъргавото си конче по Химитлийската пътека. Затова я познаваше като пръстите на ръцете си. Веднъж той прекара чак до Химитлий началник-щаба на опълчението подполковник граф Келлер дори под носа на низамите, които пазеха изхода на пътеката.

Когато офицерът записваше нещо в бележника си и правеше скица на местността, Новак стоеше настрана и очите му жадно поглъщаха и прекрасната долина, и хубавите турски къщи с обширни овощни дворица. Ех, мислеше си селянинът, като гледаше тия богати къщи, напуснати от изплашеното население, и ги сравняваше със своята дървена планинска колиба, ще се свърши войната и той ще влезе тук, ще запретне ръкави и райска градина ще направи в някой от тия дворове. Разбира се, защо пък това да не стане, стига свободата да изгрее над тая изстрадала българска земя?

За тоя ден си мечтаеше той и когато разузнаванията приключиха, се прибра в дървената си планинска колиба, при жената и децата си.

А руски войски все повече пристигаха в двете села. Явно беше, че съдбоносният ден на похода приближаваше. И последният ешелон вече беше се прибрал. По липса на помещения войниците налягаха под колите и край огньовете. Но де огън, който да ги стопли. Само мъждукаше, нямаше дърва. А беше излязла заповед по войската в никакъв случай да не се секат за огрев плодните дръвчета. Онези дърва, които на гръб бяха докарали от просеките в планината, се свършиха. Едно по едно загасваха огнищата. Дори храната не можа да се сготви, а камо ли чай да стопли премръзналите войници. А на следния ден ги чакаше съдбоносният поход.

Зъзнеха на студа хората, зъзнеше и населението в студените си колиби.

Тая нощ Новак не го свърташе в къщи. Нали на сутринта той ще води отряда на Скобелева по заледената Химитлийска пътека.

Излизаше от колибата, поглеждаше налягалите под колите войници, загасналите огнища и се връщаше, клатейки замислено глава. Триеше вкочанелите от щипещия студ пръсти и тропайки с крака, се мъчеше да се стопли. Все пак в студената колиба, където децата и жена му бяха се завили презглава с чергите, беше поне завет. А вън? Планинският вятър бръснеше и заледяваше всичко. Как ще се вдигнат утре на поход войниците, които глождеха само сухар, без да са се стоплили с храна от незавирация казан, нито пък можеха да си

направят чай? Като гледаше как подскачаха, наловили се като на хоро, премръзналите братушки, той размисли нещо и се втурна в колибата.

Влизането му беше така шумно, че жената и децата, както бяха завити в чергите, скочиха от одъра.

— По-скоро — извика той на слисаната си жена, — взимай с децата каквото можете и бягайте при съседите!

— Какво? — изпищя жената. — Да не би османците?...

— Не ме питай! Прави каквото ти казвам. Отведи децата в съседите и ела да събираме покъщнината!

И сам започна да граби каквото му попаднеше на ръцете. Смъкна от гвоздеите на стената закачените дрехи, сграбчи сламениците и ги струпа пред къщата. После задърпа раклите и ги изнесе навън. Натрупа върху тях съдовете от полиците и всичко каквото можеше да извлече.

— Боже, боже! — кършеше ръце жената, като се върна от съседите. — Мъжът ми е полудял!

Без да я слуша, Новак се втурна към войниците:

— Братушки, взимайте брадвите и тичайте с мене! Има дърва!

Отначало премръзналите войници не го разбраха. Но когато той грабна брадвата от походната кухня и започна да кърти стените на колибата, последваха го. Много ръце се впуснаха да му помагат.

— Ето ви дърва — повтаряше Новак и сечеше още по-силно оголените от мазилката пръти.

Скоро от колибата остана само купчина дърва.

На бивака лумнаха буйни огънове. От войнишките казани се разнесе мирисът на врящата гозба и на чай...

Рано сутринта, загърнат в селския си кожух и яхнал пъргаво казашко конче, Новак водеше Скобелевия отряд по Химитлийската пътека.

На 28 декември 1877 година отрядът на Белия генерал атакува Вейсел паша в Шейновския укрепен лагер. Превземането на редут № 3 от Пета опълченска дружина реши съдбата на боя.

Същия ден напразно войници и опълченци търсеха Новак, за да го отведаат при генерал Скобелев. От скромния селянин нямаше и следа. Той беше изпълнил дълга си и се беше изгубил в редиците на безименните герои...

НА НОЖ!

Когато се обяви войната между Русия и Османската империя, малкият Досьо Гарджев вече от две години чиракуваше в табаханата на майстор Станьо. Събираше усърдно кучници, пълнеше коритата с вода за къщата, гасеше вар и слугуваше в дома на майстора. Растеше, но и повземаше нещо от бабаитлъка на майстора си. Често се посборичкваше с махленските деца. С препълнено от радост сърце той вече очакваше първата си чирашка заплата, хака си, като последна година чирак. Но в това време се обяви войната.

Аскер започна да кръстосва пътищата. Българското население се сви по къщите. Радваше се, че ще изгрее най-после свободата, но се и страхуваше от османски зулумлуци. Много български села вече горяха по местата, където бяха минали башибозуци.

Но габровци не спяха. Те се бяха приготвили да посрещнат неочаквано нападение. Все имаше скрит някъде по таваните или в зимника някой ръждясал арнаутски пищов или ловджийско шишане. Майсторите и работниците спряха работата си. Дори и кърджиите не излизаха по съседните градове и по пазарите със стока.

В средата на юни габровският кърджия Колчо Мянков, който се занимаваше с търговия на риба, се завърна в града, потънал до ушите в прах! Стовари двата коша с риба в дюкяна си и като излезе на улицата, разскача се и се развика като луд:

— Идат, братя, идат!... Московците идат! Видях ги с очите си...

Той беше тръгнал от Свищов на 16 юни, един ден след преминаването на Дунава от руските войски.

Перденцата на прозорците се дигнаха предпазливо и хората започнаха да надничат на улицата. После се прибраха навътре в стаите, говорейки тихо, със скрита радост:

— Тоя Келчо Кърджи трябва да е пощурял!

И бързо се мушваха през комшулуците при съседите, за да споделят радостната вест. Задните дворове, закрити от улицата, се оживиха.

След няколко дена започнаха да пристигат коли с османски бежанци от крайдунавските села. Не се спираха, а заминаваха през Балкана. Особено изплашени бяха севлиевските, между които имаше и доста богати хора. Набързо се изтегли и таборът от конака. Замина за планината, където Халюси паша беше се укрепил със своя отряд. Тръгването на табора приличаше на паническо бягство. Нямаше време дори да отнесе със себе си оръжието, което беше събрал от българското население през време на Априлското въстание.

Габровци се втурнаха да грабят пушките от конака. Трябваше да се пази градът. Един от първите, който нарами пушката, беше майстор Станьо. Кой му мисли сега за работата. Обърна ключа на табаханата — и толкова. Все има малко брашънце скрито — няма да умрат от глад. Лошото беше за чирака Досьо. Не беше малко семейството на майстора, че и за него да се грижи. Досьо отиде при групите, които пазеха града. Не го приеха. Как ще дигне такова тежко шишане едно дете, че отгоре на това и да стреля с него!

Скоро след това в Габрово пристигна сотникът Ивайловски с едно отделение от тридесети казашки полк. На 3 юли дойде и целият Орловски полк. Радостта на габровци нямаше край. Запретнаха ръкави да помагат на братушките. Мнозина нарамиха пушките и тръгнаха да разузнават за османските сили и позиция в Балкана. Досьо се мушеше между доброволците.

— И за теб ще дойде време — бутаха го те настрана, — сега ние да свършим работата, че ти после... като пораснеш...

„Хубава работа — мислеше си момчето, — сега пък и готованец... Не, и аз ще стана войник да гоня поробителите, дето заклаха вуйчо ми в Балкана...“

В това време из града се разнесе слух, че руснаците приемали доброволци за нови опълченски дружини в Свищов. Записвали доброволци и в Търново.

— Боже мой — каза си момчето, — какво правя аз, та си губя времето? Ами ако се свърши мастилото на царя? Хич няма да има къде да ме запишат...

Реши да отиде в Търново. Ако там не го приемат, ще замине за Свищов. Нарамил един ден торбичката с корав хляб, препаса кратунката с вода, пипна една тояжка в ръка, за да се пази от кучетата, и пое към Търново...

На 28 декември 1877 година целият отряд на генерал Скобелев беше се смъкнал през заледените стръмнини и дълбоки преспи на Химитлийската пътека в долината на Тунджа. Насочи се към село Шейново, където войските на Вейсел паша бяха издигнали високи каменни редути, за да запазят изхода на Шипченския проход. Отрядът на генерал Святополк Мирски водеше от предния ден сражение с османските войски от източната страна на лагера, откъм село Шипка. Трябваше да се бърза, защото, ако Вейсел паша успее да разбие източния руски отряд, ще се обърне към западния — на Скобелев. А армията на Вейсел паша беше огромна. Той разполагаше с тридесетхилядна добре обучена войска и със сто оръдия.

Генерал Скобелев започна настъплението в две колони: едната срещу северния край на село Шейново, а другата срещу южния, където при гористата височина, обърната към село Секеречево, бяха най-страшните редути на противниковия укрепен лагер.

В южната колона бяха девети стрелкови батальон, Углицкий полк със своя храбър командир полковник Панютин и пета опълченска дружина.

Още от началото на настъплението си тази колона беше посрещната от артилерийския огън на османците. В редиците започнаха да прелитат и куршуми от далекобойните пибоди. Една граната попадна между музикантите. Няколко души от тях бяха убити. Но това не спря настъплението на другите, които се пръснаха в разсипан строй. Те все повече се приближаваха към неприятелските редути, забулени в барутен дим. Но убийственият огън се увеличаваше. Замаяни от пукота на пушките и трясъка на оръдията, войнишките вериги залегнаха и започнаха да правят стрелкови окопчета, колкото само да запазят главите си от неприятелската стрелба.

Залегнаха и опълченците от пета дружина, които бяха поддръжка на стрелковия батальон. Прилепиха се в гънките, направени от коловозите. Някои се сгушиха зад храстите, надигнали снежни гърбове по стърнищата. Но това нито ги запазваше, нито ги скриваше от окоото на високите редути. Тъмните шинели на руските войници и на опълченците очертаваха добре линиите на веригите върху снега.

Залегна зад едно такова прикритие и опълченецът Досьо Гарджев, бившият чирак на майстор Станьо.

В Търново бяха го приели в опълчението. Когато след два месеца Досьо мина през Габрово в групата, която отиваше на Зелено дърво да попълни опълченските дружини, майстор Станьо едва можа да познае своя чирак. Облечен в българка, пристегнал сини панталони над ботушите, с торба на гърба и пушка на рамо, чиракът маршируваше из улиците като стар войник. Нищо от това, че калпакът му достигаше до веждите и момчето нямаше буйните мустаци на майстора си, за да ги засуче юнашки насреща му.

На Зелено дърво Досьо влезе в групата, която попълни пета дружина. Старите опълченци го приеха другарски. С тях премина Балкана и ето го сега в истински бой.

Той лежеше в своето прикритие и мислеше само за оня момент, когато ще се хвърлят на атака срещу редутите. А огънят от неприятелските укрепления все повече се увеличаваше. Гранати се пръскаха назад към резервите. Ранени се промъкваха между веригата. Един войник идеше от предната линия, носещ на гърба си ранен офицер. Насочваше се към прикритието на Досьо Гарджев. Спря се при него. Сложи внимателно на снега ранения.

— Ротният ми — промълви войникът, като посочи с очи офицера, и се сгуши зад храста до опълченеца. — Ще го отнеса до превързочния пункт и ще се върна.

— Ама и ти си ранен — възкликна Досьо, като видя, че едната ръка на войника беше превързана.

— Мойта е дребна работа — отвърна войникът, — не е за оставане назад. Мнозина от другарите ми с по-тежки рани са напред и продължават да се бият... Ротният ми, горкият... зле е ударен в гърдите...

Офицерът лежеше със затворени очи. Дишаше тежко. Шинелът на гърдите му беше облян с кръв. Кърваво петно се образуваше на снега под него.

— Трябва да бързам — каза войникът, като гледаше загрижено кървавото петно на снега, което се увеличаваше, и метна отново на гърба си ранения офицер.

Досьо Гарджев го проследи с поглед. Куршуми съскаха и се заравяха наоколо. Гранати вдигаха цели гейзери от земя и сняг. Буци от

пръст посипваха стрелковите вериги.

Внезапно нещо невидимо, но тежко префуча ниско над главите на опълченската верига. Въздухът наоколо се затири подире му, сякаш огромни шепи го заграбиха и понесоха. Намиращите се наблизо опълченци се прилепиха към земята, за да не ги отнесе струята. Ужасяваш гръм, като че се събаряше с трясък някаква огромна скала, оглуши хората. Взривът посипа с пръст наоколо. Когато подир малко се разнесе барутният дим и зад веригата зина устата на широка яма, опълченците дигнаха глава и се спогледаха, сякаш проверяваха редицата си. От войника с ранения офицер нямаше и помен. Неколцина промърмориха с наведена глава и се прекръстиха.

Във веригата се подзе глух ропот:

— Защо стоим още, братя? Да се дигнем напред, па каквото ще да става.

— Почакайте — успокояваше друг нетърпеливите си другари, — началството е между нас, то си знае работата...

Ропотът не спря. Той се пренесе из веригата.

В това време на десния фланг, където беше залегнал Углицкият полк, се зачуха барабанни сигнали за атака. „Ура“ се подзе от хиляди гърла. Вълна от хора се надигна и плисна с тъмния си гребен по снега. Насочи се към неприятелските укрепления. Полковник Панютин със знамето в ръка поведе полка си в атака. Насрещният огън зачести, но явно се виждаше неговото безсилие да спре хората, които отиваха така решително срещу него.

Надигна се на атака и Пета опълченска дружина. Увлечени от примера на руснаците, които неспирно напредваха на десния фланг, опълченците тичаха напред. Срещу тях бяха най-добре укрепените редути — № 6 и 3. Навлязоха във веригите на девети стрелкови батальон и поведоха и тях със себе си.

Стиснал кримката здраво, Досьо тичаше пред другите. Куршуми пицяха над главата му, хора падаха до него, но той като че не чувствуваше нищо и нищо не виждаше. В него сега владееше само устремът и желанието да срази противника. Но в окопите на редут № 6 османците не ги дочакаха. Сега пред опълченците се изправиха високите бойници на страшния редут № 3. Гребенът му се заливаше от пушечния огън, който се синеше през бойниците непрекъснато. Дулата на няколко оръдия обсипваха настъпващите с картеч.

Останали без офицери, които още в началото на атаката паднаха пронизани, опълченците се събираха на малки групички и така се хвърляха напред. Едни се насочиха по входовете към редута. Но османците не пропуснаха никой да мине по тях. Тогава опълченците се спуснаха в дълбокия ров на редута и започнаха да се катерят по облицования му с камъни, стръмен и висок бруствер. Той беше поледен и напразно измръзналите пръсти се мъчеха да се заловят за някой ръб на камъните или пък да се впият в пукнатина. Успелият да пропълзи малко нагоре не намираще повече опора и изведнъж се плъзваше и политаше в рова. Скачаше на крака и пак задълбаваше с нокти и с ботуши в леда. Досетлив опълченец домъкна откършен клон. Покатериха се по него. Сега дълбаеха и с ножовете си в леда. Неколцина се прехвърлиха в редута. Османците обаче се държаха упорито. Те отсичаха с ножовете на пушките си премръзналите пръсти, които се залавяха за бойниците, и бутаха нападателите в рова. Но и това не спираше опълченците.

Досьо Гарджев едва се добра до блиндажа и трябваше да легне върху него, задавен от барутния дим, от напрежение и умора. Една ръка до него напразно дращеше по насипа. Пръстта се ронеше под снежната покривка. Досьо стисна премръзналите пръсти и изтегли при себе си катерещия се опълченец. Беше кадровият редник от взвода му Егор Янков. Двамата скочиха в редута, в който се водеше вече ръкопашен бой.

Османците се струпаха към изхода на редута, където даваха най-голям отпор. Но някои от тях вече хвърляха пушките си и се предаваха.

Едно от оръдията продължаваше да стреля и да сее смърт сред поддръжките, които прибягваха по снежното поле. Трябваше да се спре огънят му. Прислугата на оръдието работеше с фанатична ярост. Това бяха неколцина едри анадолци, привързани с железни вериги към оръдието, за да устоят при него докрай. Дължината на веригите беше такава, че им позволяваше да действуват свободно при оръдието. Така бяха наредили офицерите.

Скачайки в редута, Досьо и Егор се озоваха наблизко до това оръдие. Те се хвърлиха към него.

В същия миг Егор изохка и се строполи, пронизан в гърдите.

Пълначът на оръдието вече посягаше да пъкне снаряда в затвора, когато Досьо с все сила го промуши с щика си. Едрият анадолец изтърва снаряда, но не изгуби сили и самообладание. Той протегна дългите си ръце и стисна дребния опълченец за гърлото. Досьо няма време да освободи ръцете от пушката си и да се отбрани. Не се знаеше в този момент кой щеше да излезе победител. В същия миг писна куршум покрай ушите на Досьо и анадолецът падна, повличайки със себе си пушката на опълченеца. Втурнаха се към оръдието и други опълченци.

Досьо измъкна щика от гърдите на османския артилерист. Огледа се и видя Егор Янков, повдигнал се на лакти, с пушка, прицелена към анадолеца. Явно беше за опълченеца кой го спаси от смъртта. Егор падна по очите си и така остана неподвижен. Досьо свали калпака си, наведе се и го целуна по страната...

В това време победеният и обезумял от ужас неприятел бягаше към селото. Ключът на страшните шейновски укрепления беше превзет от опълченците. Това реши победата...

СРЕЩУ БАШИБОЗУКА

След превземането на Шейновския укрепен лагер Българското опълчение получи назначение да конвоира за Търново пленената Вейселова армия. Оттук руски войски поеха по-нататъшната охрана на пленниците, а опълчението замина за Котел да пази демаркационната граница с Тузлука, определена временно с Одринското примирие, и да бъде заслон в тила на руските войски, проникнали на юг към Цариград.

Щом се получи в Котел съобщение, че башибозушки шайки са нападнали няколко български села, Първа и Трета опълченска дружина бяха вдигнати по тревога. Те намериха село Медвен напуснато от жителите му. Селяните бяха избягали, за да се спасят от ятагана на озверените башибозуци. По улиците лежах убити хора. На много къщи вратите бяха изкъртени и покъщнината разхвърляна по дворищата. Всичкият добитък беше отмъкнат. Цели стада говеда и кервани от коли с плячка бяха откарани в село Кадърфакли, към което се оттеглиха шайките. В това село ги настиснаха двете опълченски дружини.

От един дълбок дол, в дъното на който минаваше река Луда Камчия, селото беше разделено на две махали. Опълченците заеха позиция по единия скат на дола и пуснаха верига долу покрай реката. Не можеха да я преминат, макар че на места тя беше плитка. Залостили се зад къщите и плетищата на отсрещната махала, башибозуците със своята стрелба не пропушаха да мине никой през дола. На превързочните пунктове започнаха да пристигат ранени.

Трета опълченска дружина заемаше позиция на южния фланг. Дружинният лекар, доктор Константин Йованов Везенков, млад, висок, строен мъж, с руса къдрава брада, която го правеше по-възрастен, отколкото беше, запретнал ръкавите на шинела си, се отпусна уморен на един камък. Беше превързал няколко тежко ранени опълченци. Взривните куршуми бяха отворили големи рани. Трябваше да бърка в една дори доста дълго време и да прави разрез, за да извади куршума. Но веригата в дола се окопа добре и ранените намаляха. Сега доктор

Везенков можеше да излезе на малката височина над превързочния пункт и да погледа сражението...

Той беше родом от Крушево, малък градец, разположен по скалистите поли на Крушевската планина, пазещи от север входа за прекрасната Битолска долина. Още като ученик при учителя Иван Божинов Шумков, когото гърците бяха преименували на Яне Теологос заради високото му елинско образование, малкият беше надъхан със свободолюбивия дух, който проявяваше тоя родолюбив градец в борбата си срещу гръцкия владика. Начело на тази борба стоеше учителят Шумков. Въпреки многото години, прекарани в гръцките училища, той не изгуби своето народностно съзнание. Когато Константин порасна, вярата в освободителната роля на Дядо Ивана го подтикна да замине за великата славянска страна Русия, където свърши българската гимназия при Минковския пансион в Николаев, а отпосле и медицина в Московския университет. Като студент той влезе в просветителната и родолюбива група на Любен Каравелов, Марин Дринов, Нешо Бончев, Васибеки Попович и др., които работеха за просветата и освобождението на българския народ. Щом свърши университета, Константин Везенков бе назначен за уездски лекар в град Верея, в Московска губерния. Но в 1877 година Русия обяви война на Турция за освобождението на българския народ. Доктор Везенков беше един от първите, който се записа в Българското опълчение. Влезе в комисията за приемане на доброволците. След това дойдоха походите, боевете при Стара Загора и Шипка. В тях той не беше само лекар, но и войник. Опълченците видяха как в критическите дни на Шипка той се хвърли на коня си и под град от неприятелски куршуми занесе важно съобщение на позициите. А в момента, когато османците бяха заобиколили шепата защитници, той събра ранените от превързочния пункт и пред очите на самия генерал Радецки ги поведе на атака... Така разбираше той своята служба в опълчението.

И сега, подпрян до един плет, наблюдаваше сражението, сърцето му трептеше възбудено при мисълта колко лесно биха могли да се разправят с башибозушката съпротива, ако конният взвод беше при дружината. Той би могъл да заобиколи във фланг башибозуците, които обстрелваха дола по дължината му и не позволяваха на опълченците да мръднат напред и да ги унищожат или разпръснат.

Зад гърба на доктора се чува стъпки. Той се обърна живо. Конният му ординарец се показа иззад къщата в двора. Дърпаше коня за поводите.

— Не ми трябваш — махна му с ръка докторът, — стой там.

В това време наблизко куршум разрови земята.

— Не виждаш ли? — прибави сърдито Везенков. — Ще убият животното.

Ординарецът се закри зад къщата.

Втори куршум не последва.

— Случаен е бил — каза на себе си докторът, — изпуснал го е някой от тия проклети башибозуци.

В това време над селото прелетя ято гарвани. Зловещият им грак проехтя сред пукота на пушките като тъжно предзнаменование. Докторът се загледа в тях.

„Гърсят мърша“ — помисли си той и пред погледа му неволно се мярнаха конските лешове край пътя, по който бяха дошли опълченците до Кадърфакли. И тягостни мисли потиснаха душата му.

„Ето — продължаваха да го вълнуват те, — и с всеки от нас може да се случи това... Живеем, радваме се и изведнъж... Хей там, в някой трап край пътя... Уж сме в примирие, а пък още продължаваме да се бием. И то по-лошо, отколкото в редовно сражение... Отвсякъде фронт.“

Гласове се чува наблизко. Някой се оплакваше. Войници с носилка се приближаваха към доктора. Раненият мятеше ръце и не можеше да сподави болката си.

— Ойде ми ногата — стенеше той.

— Я виж ти, земляк? — учуди се докторът и спря носилката. — Какво има?

— Ранен е в бедрото, ваше благородие — отвърна един от носачите. — Нали стрелят с взривни куршуми, проклетниците, разбита е костта му. Ей така се клати кракът му...

— Ойде животот ми, ваше благородие... Нема повече живот... — нареждаше раненият и стенеше от болки. — Я су ранен зле...

„Мияк?“ — мина през ума на доктор Везенков, като слушаше говора на ранения опълченец, и погледът му се оживи. Той не си спомняше да беше приемал мияк в опълчението в Плоещ. Македонци

имаше в опълчението много, но мияк... Не, не си спомняше... Може би този е дошъл по-късно. Той се наведе над носилката.

— Откъде си, юначе?

— От Крушево, Македония, ваше благородие. Я су от Крушево...

— Носете го на пункта — заповяда докторът на носачите и тръгна подир носилката.

Докато промиваше и превързваше раната му, Везенков говореше на ранения:

— И аз съм от Крушево, юначе. Съграждани сме...

— Согражданин? — отвърна изненадан раненият и повдигна глава, за да види добре доктора.

— Съгражданин — повтори докторът. — Как се викаш?

— Петър Нунков, ваше благородие. Я су дюлгерин. Во Браила беф. Во Търново настигноф ополчението. Докле своршиф работата, и вие сте трогнали от Плоещ...

Доктор Везенков извади от джоба на шинела си бележник. Започна да записва нещо.

— Та ти се казваш Петър Нунков?

— Тако, ваше благородие. Лели ке оздравеот? Ке умрем, али повеке не можем да работа...

— Ще оздравееш, ще оздравееш, Петре — усмихна се докторът. — На тая рана иска само малко лежане, и толкова... Може и в Русия да те откарат. Ето ти тая бележка...

Доктор Везенков мушна една хартишка в ръката на ранения. И някаква горчивина сви в тъжна усмивка устните му.

— Ако не се освободи отечеството ни, там ще ме намериш... На адреса на тая бележка... В Русия... Ако ли слънцето изгрее и над нашия роден град — в Крушево.

— Во Крушево, во Крушево, ваше благородие... Ойде си веки полумесеот... Удави сет у море...

— Чул те господ — додаде докторът и се обърна строго към санитарите: — Да се откара с линейката в Котел в госпитала и да му се направи гипсова превръзка.

В това време горе на баира се чу конски тропот и „ура“.

„Аха, нашите атакуват“ — мина през ума на доктор Везенков и започна да се катери по сипея. Ординарецът му беше се подал зад стената на къщата и настръхнал наблюдаваше атаката на българската

сотня. Всъщност това не беше цялата опълченска сотня, а само един взвод от нея под командата на младия юнкер Юрев. Конете препускаха в кариер. Под краката им хвърчаха буци изсъхнала пръст от пасбището, което се простираше съвсем равно и голо между двете махали. Тежките казашки шашки святкаха над главите на конниците като пламъчета, които ту гаснеха, ту отново избухваха. Залегналите зад плетищата башибозуци още отдалече посрещнаха със залпове конницата. Няколко коня се препънаха и паднаха заедно с ездачите си. Строят на взвода се разбърка, младият командир не устоя и върна конниците назад.

Доктор Везенков стискаше пестници от яд.

— Това е срамно!... Шипченски герои!... От едни башибозуци се изплашиха... Денщик, дай коня ми!...

И махна с ръка на ординареца, който тутакси изскочи с коня иззад къщата, без да разбере какво иска от него докторът.

— При мене, при мене! — викаше му доктор Везенков, като махаше възбудено с ръце. И когато конният взвод се приближи до плета, където стоеше той, извика:

— Толкова ли е бабешко сърцето ви, че се уплашихте?

Доктор Везенков се метна пъргаво на коня си. Измъкна сабята.

— След мен, юнаци! Напред!

Мощният му и внушителен глас изведнъж проникна в сърцата на конниците. Нямаше време за колебание. Кавалеристите обърнаха конете си и полетяха след доктор Везенков.

А той препускаше в кариер, издигнал сабята високо над главата си. В този момент той беше се забравил. За нищо не мислеше. Вятърът пищеше в ушите му. Чуваше само конския тропот. Буци пръст се пръскаха под твърдите удари на копитата.

Когато приближиха махалата, от плетищата проехтя пушечен залп. Повтори. След това пропукаха безредно отделни пушки. Башибозуците не издържаха и се разбягаха из дворищата. Някои от кавалеристите прескочиха плетищата и настигнаха бягащите.

— Урааа! — извика с цяло гърло от възторг доктор Везенков и се надигна на седлото си. В ръката му блестеше сабята, огряна от слънцето...

ЗАСЛУГИ

Имате удоволствието да четете тази книга благодарение на *Моята библиотека* и нейните всеотдайни помощници.

МОЯТА БИБЛИОТЕКА

<http://chitanka.info>

Вие също можете да помогнете за обогатяването на *Моята библиотека*. Посетете **работното ателие**, за да научите повече.